

The Gleaner

Vol 15 (1979)

Η καθίδρυση του ελεύθερου τεκτονισμού στον νέον ελληνισμό

Άλκης Αγγέλου

doi: [10.12681/er.359](https://doi.org/10.12681/er.359)

To cite this article:

Αγγέλου Α. (1979). Η καθίδρυση του ελεύθερου τεκτονισμού στον νέον ελληνισμό. *The Gleaner*, 15, 182–252. <https://doi.org/10.12681/er.359>

Η ΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΤΕΚΤΟΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΝΕΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ

Α. Προλεγόμενα *

Μ' ένα προγενέστερο δημοσίευσμά μου, ακριβώς στα 1961¹, είχα επιχειρήσει να αποκαταστήσω, μέσα από ένα συνονθύλευμα αμάρτυρων πληροφοριών, τις όποιες εσύγχιζεν ακόμη περισσότερο ή καλοπροαίρετη διάθεση των τεκτόνων ιστορικών του κινήματος, το χρονικό, τοπικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο καλλιεργήθηκε το κίνημα του ελεύθερου τεκτονισμού στον Νέον Έλληνισμό. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξα τότε διαμόρφωσαν ένα σχήμα που έγινε αποδεκτό, τόσο από τους τέκτονες ιστορικούς όσο και από τους μη τέκτονες². Με το πέρασμα όμως του καιρού, και ύστερα, φυσικά, από μια σταθερή μέριμνα γύρω πάντοτε από τον έντοπισμένο αυτόν θεματικό χώρο, βρέθηκα στην ευχάριστη θέση να εμπλουτίσω τον σχετικό φάκελο με νέα στοιχεία, τα οποία παρουσίαζαν το πλεονέκτημα να ενισχύουν αποδεικτικά τα βασικά συμπεράσματα που είχα διατυπώσει με το πρώτο μου δημοσίευμα³.

Η ὀρθόδοξη μεθοδολογική ἀρχή που θά ἔπρεπε νά ἀκολουθήσω δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ ἕνα δεύτερο συμπληρωματικὸ δημοσίευμα, τὸ ὁποῖο θά παρουσίαζε κυρίως τὰ νέα στοιχεῖα καὶ θά συμπλήρωνε ἢ θά ἐπιβεβαίωνε τὰ παλαιότερα συμπεράσματά μου. Δὲν τὸ ἔκανα, ἐνδίδοντας σὲ μιὰ δικαιολογημένη, κατὰ τὴν κρίση μου, μεθοδολογικὴ ἀνορ-

*Θὰ ἤθελα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νά δηλώσω ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποβλέπει εἰδικὰ σὲ ἐξακριβώσεις καὶ, κατὰ συνέπεια, μονάχα στὸ ποσοστὸ που ἐξυπηρετεῖται ὁ ἀντικειμενικὸς αὐτὸς σκοπός, γίνεταί ἀναφορὰ σὲ θέματα οὐσίας, γιὰ τὴν διαπραγμάτευση τῶν ὁποίων ἀπαιτοῦνται καὶ ἄλλες προϋποθέσεις.

1. «Οἱ ἀπαρχές τοῦ Ἐλεύθερου Τεκτονισμοῦ στὸν Νέον Ἑλληνισμό», *Μικρο-ισιατικὰ Χρονικὰ Θ'* (1961) σσ. 318-335.

2. Ἐναφέρομαι συνοπτικὰ στὶς σχετικὲς ἐργασίες τοῦ Παν. Γ. Κρητικιοῦ, τὶς ὁποῖες ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ συγκεντρωμένες στὸν τόμο *Περὶ τοὺς Τέκτονες, τὸν Τεκτονισμὸν καὶ τὴν εἰσφορὰν τῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους*, Ἀθήνα 1971 καὶ στὴν ἐργασία τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Φροντισματα*, Ἀθήνα 1962, σ. ιγ'.

3. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ πρωτοπαρουσίασα σὲ μιὰ πρόδρομη ἀνακοίνωσή μου στὸ Τεκτονικὸ Ἰδρυμα τῆς Ἑλλάδας στὶς 27 Μαΐου 1972.

θοδοξία, πού τήν ὑπαγόρευαν οἱ ἀκόλουθοι λόγοι: τὰ νέα στοιχεῖα ἀναφέρονται κυρίως στήν καθίδρυση τοῦ τεκτονισμοῦ στό κέντρο τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τήν Κωνσταντινούπολη. Τό γεγονός αὐτό δίνει αὐτόματα ἄλλη διάσταση στό θέμα, ἡ ὁποία ἀπό τὰ ἴδια τὰ πράγματα δέν ἦταν διαπραγματεύσιμη, ὡς συμπληρωματικά σχόλια. Ἐπροτίμησα λοιπόν νά ξαναπιάσω ἐξ ὑπαρχῆς τό θέμα, ἀναχωνεύοντας τήν παλαιότερη ἐργασία μου σέ μιᾶ ἐντελῶς νέα σύνθεση, πιά ὠριμη καί καθοριστικότερα συγκροτημένη. Ὁ νέος χρήστης, συνεπῶς, θά ἔχει τώρα μιᾶ καί μόνη ἐργασία ὑπόψη του, ἡ ὁποία, παράλληλα πρὸς τό πλεονέκτημα τοῦ συγκαιρινοῦ δημοσιεύματος, δέν θά τοῦ ἀποστερεῖ κανένα ἀπό τὰ στοιχεῖα τοῦ παλαιότερου.

Τὰ τεκμήρια - παλαιά καί νέα - πού δημοσιεύονται ἀμέσως πιά κάτω εἶναι τὰ ἀκόλουθα, κατὰ χρονολογική σειρά: τὰ ἀριθμῶ γιά τήν εὐκολία τῶν παραπομπῶν:

1. Ἡ ἀφήγηση τοῦ Ἄγγλου περιηγητῆ Alexander Drummond ἀπό τό ἔργο του: *Travels through different cities of Germany, Italy, Greece and several parts of Asia as far as banks of the Euphrates, in a series of letters*, London MDCCLIV, σσ. 120-121.

2. Περιλήψεις ἐνός τεκτονικοῦ τυπικοῦ α' βαθμοῦ, σέ δύο μορφές⁴.

4. Ἀπό τό πρῶτο τυπικό δημοσιεύθηκε τό σχόλιο μόνο ἀπό τόν Ἀλέξανδρο Λαυριώτη, *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως*, ἐβδομαδιαία ἐπιθεώρηση, Β' (1893) σσ. 1007-1009. Ἀπό ἐκεῖ τό ἀναδημοσίευσε ὁ Γεννάδιος Ἡλιουπόλεως μιᾶ πρώτη φορά στόν Α' τόμο τῆς *Φωτιεῖον Βιβλιοθήκης* του, σ. 29, σημ. 25, ὅχι ἀκέραιο ὅμως, καί μιᾶ δεύτερη στήν ἐργασία του, *Ἐξέχουσαι ἐκκλησιαστικαί προσωπικότητες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ τήν Ἄλωσιν*, Σταμπούλ 1950, σ. 35. Τό τυπικό, ἡμιτελές καί χωρίς τοὺς στίχους τῆς ἀρχῆς καί τό σχόλιο φυσικά, πρωτοδημοσιεύθηκε ἀπό τόν τέκτονα Διονύσιο Καλογερόπουλο στό π. *Πυθαγόρας Γνώμων Ζ'* (1938) σσ. 127-128. Ἡ δημοσίευση ἔγινε ἀπό ἀντίγραφο πού ὑπάρχει στόν ὑπ' ἀριθ. 170 κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, τόν ὁποῖον εἶχε συγκροτήσει ὁ Μ. Γεδεών. Τό ἀντίγραφο τοῦ Γεδεών πρόέρχεται ἀπό τόν ὑπ' ἀριθ. 254 κώδικα τῆς Μονῆς Ξηροποτάμου, (*Βίβλος Βασιλειῶν* τοῦ Kaisáριου Δαπόντε, τ. Β', σ. 249) κ.έ.. Ἀπό τήν ἴδια αὐτή πηγή τό ἐδημοσίευσε πλήρες ὁ τέκτονας Σταῦρος Σκοπετέας, π. *Τεκτονικὸν Δελτίον*, Ε' (1954) σ. 535 κ.έ., ὅπου καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Τό κείμενο αὐτό σώζεται καί σέ ἄλλο ἀνέκδοτο χειρόγραφο, τόν ὑπ' ἀριθ. 1 κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Βυτίνας (βλ. Β. Χαραλαμπόπουλος, «Κατάλογος χειρογράφων κωδικῶν τῆς σχολῆς Βυτίνας», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, ΙΔ' (1960) σ. 400). Τό χειρόγραφο αὐτό εἶναι ταυτόσημο (μὲ ἀσημαντες μικροδιαφορές) πρὸς τό χειρόγραφο τῆς Βουλῆς, ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἐξῆ πρώτους στίχους τοὺς ὁποίους δέν ἔχει τό χειρόγραφο τῆς Βυτίνας, καί ἀπὸ τό σχόλιο, τό ὁποῖο ὑπάρχει, μὲ μικρὲς παραλείψεις, μισὸ στήν ἀρχὴ καί μισὸ στό τέλος στό ἴδιο αὐτό χειρόγραφο. Πρέπει νά προσθέσω ἐδῶ ὅτι καί ὁ συμμιγῆς κώδικας τῆς Βυτίνας, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τό

3. Copy of a letter to the Grand Vizir dated the 5th Nov. 1748 (Συνοδεύει τὸ μεθεπόμενον μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα ἐπιστέλλοντος).

4. Ἀναφορὰ τοῦ Comte Desalleurs ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ ἡμερομηνία 24 Νοεμβρίου 1748· ἀποδέκτης: Le Ministre de Puyzieuls⁵.

5. Ἀναφορὰ τοῦ A. Porter ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἡμερομηνία 26 Νοεμβρίου 1748· ἀποδέκτης ὁ Duke τοῦ Bedford⁶.

6. Ἀπόσπασμα ἀπὸ μακρὸ ἀνέκδοτο στιχοῦργημα τῶν ἐτῶν 1755-57⁷.

περιεχόμενό του, ἔχει προέλευση ἀπὸ τὶς Ἡγεμονίες καὶ περιλαμβάνει ἀρκετὰ ἔργα τοῦ Δαπόντε. Ὡστε καὶ τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε. Τὸ δεῦτερο τυπικὸ σώζεται στὸν κώδ. 11 τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγοράς. Ὁ Κ. Δυοβουινιώτης ποὺ ἔδωσε τὴν περιγραφή τοῦ κ. (π. Νέος Ἑλληνομῆμων, IB [1915], σ. 466) γράφει τὰ ἀκόλουθα:

1. (φ. 1α) Ἀλφάβητον τῶν Μουρατόρων (μόνον τὸ γ).

2. (φ. 8α) Ἑρμηνεῖα Ψελλοῦ εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων.

Ἔτσι ὅπως διατυπώνεται τὸ περιεχόμενον τοῦ κ., τὸ Ἀλφάβητο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ φύλλο 1α καὶ νὰ τελειώνει στὸ φ. 7β. Ἡ σημερινὴ ὁμοῦ κατάστασις τοῦ κ., μὲ ἀποσπασμένα τὰ πρῶτα φύλλα, περιορίζει τὴν ἔκτασις τοῦ Ἀλφάβητου ἀπὸ τὸ φ. 1α ἕως 2β. Κατὰ συνέπειαν, πρέπει κάποια στιγμή νὰ ἀποσπάσθησαν τὰ φύλλα 3 ἕως 7, ἀφοῦ, ἄλλωστε, ὁ Δυοβουινιώτης ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχει μόνον τὸ γ. Ὡστόσο καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Δυοβουινιώτη εἶναι ἐπισηφάλης, γιὰτὶ στὴν περιγραφή τοῦ κ. περιορίσθηκα νὰ ἀντιγράψω τὰ περιεχόμενα ὅπως ἀναφέρονται στὸ φ. 2β, ποὺ ἔγινε ἀπὸ ἄλλο, μεταγενέστερο ἀπὸ τοῦ γραφέα τοῦ κ., χέρι, καὶ ἴσως μάλιστα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίνικου Γ', στὴν κατοχὴ τοῦ ὁποίου βρισκόταν καὶ ὁ κ. Τὰ δύο κείμενα δημοσιεύονται σὲ ἀντιπαραβολὴ γιὰ σύγκρισιν, ἀκριβῶς ὅπως διασώζονται στὰ χειρόγραφα, μὲ ὅλα, τὰ κάθε λογῆς, λάθη τους. Μεταβολὴ ἔγινε μόνον στὴν στίξιν. Εἰδικότερα γιὰ τὸ δεῦτερο, ἡ κακὴ κατάστασις τοῦ χειρογράφου μὲ κάνει νὰ ἀμφιβάλλω ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴ ἀνάγνωσις τῶν λέξεων τίνδην καὶ παρασταλεῖ.

5. Τὰ τεκμήρια ὑπ' ἀρ. 3 καὶ 5 μὲ δὴγήσαν συλλογιστικὰ στὴν ἀναφορὰ τοῦ Desalleurs, ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν, Correspondance diplomatique, Turquie T. 120 f. 33. (Ὁ κ. Σπ. Ἀσδραχὰς εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ προβεῖ στὴν σχετικὴ ἀναζήτησις καὶ νὰ μοῦ στείλει φωτοαντίγραφο). Πρόσφατα ἐπληροφορήθηκα ὅτι ἡ ἀναφορὰ ἦταν δημοσιευμένη ἤδη ἀπὸ τὸ 1905 (βλ. Père Antoine Rabbath, de la Compagnie de Jésus, *Documents inédits pour servir à l'histoire du Christianisme en Orient*, Α', Παρίσι, σσ. 134-136), μὲ ἀρκετὰ ἀτέλειες καὶ χωρὶς σχόλια, παρὰ μόνον τὴν ἀκόλουθον ἀκροτελευτίαν σημείωσις: "Il va sans dire que nous laissons à l'Ambassadeur la responsabilité de sa manière de juger les Francs - Maçons et de ses opinions sus les Moines".

6. Τὴν μνείαν τοῦ κειμένου αὐτοῦ — ὅπως, φυσικὰ καὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 3 — τὴν ὀφείλω στὸν Alfred Wood, *A History of the Levant Company*, Λονδίνο 1964, σ. 241. Καὶ τὰ δύο ἀπόκεινται στὸ Public Record Office (S. P. 97.33, Letters of the ambassadors at Constantinople from Harborne (1582) to Ainslie (1779)).

7. Χρ. Βιβλιοθήκης Ζαγοράς ἀρ. 112 μὲ τίτλο *Βιβλίον δευτέρον. Πόνος ἐξά-*

7. Ἐνα ἀχρονολόγητο διαλογικὸ κείμενο μὲ τίτλο «Περὶ τῶν λεγομένων Φραγμασόνων»⁸.

Β. Τὰ τεκμήρια

Δὲν συντρέχει κανένας λόγος ἢ ἔκδοσις τῶν πρωτοτύπων κειμένων νὰ μὴν εἶναι διπλωματική. Ἐλαφρὲς παρεμβάσεις γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη ἀνάγνωσις δηλώνονται πάντοτε.

1

«Ὁ κύριος πρόξενος Crawlly μού ἔκανε τὴν τιμὴ νὰ μὲ παρουσιάσει κατὰ τὴν πρώτη βραδιὰ αὐτῆς τῆς συγκέντρωσις. Καὶ ἐπειδὴ εἶχα ἰδρῶσει στὸν τόπο μιὰ στοὰ ἐλεύθερων τεκτόνων, οἱ κυρίες εἶχαν βάλει μὲ τὸν νοῦ τους παράξενες ιδέες γιὰ τὸ ἄτομό μου: κάποιος παπᾶς, δηλαδή, μὲ παράστησε σ' αὐτὲς σὰν μάγο πρώτου μεγέθους, ποὺ εἶχε τὸν διάβολο στὴν ἐξουσία του καὶ ἀνάσταινε τοὺς νεκροὺς μὲ τὰ σατανικά του ξόρκια.

Αὐτὲς οἱ φοβερὲς προκαταλήψεις, ἀντὶ νὰ τρομάξουν τὶς κυρίες, συνετέλεσαν ἀπλῶς νὰ τοὺς κινήσουν τὴν περιέργεια. Ἔτσι, μόλις ἐμπήκα στὴν αἴθουσα μὲ ἐπιθεώρησαν ἀπὸ τὴν κορφή ὡς τὰ νύχια μὲ ἀληθινὰ γυναικεῖο ἐνδιαφέρον. Ἀφοῦ ἱκανοποίησαν τὴν ὄρασή τους μὲ τὴν ἐξαιρετικὰ λεπτόλογη αὐτὴ ἐξέταση, ἐσχημάτισαν, φαίνεται, τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν διαφέρω καὶ πολὺ ἀπὸ τὰ ἄλλα τέκνα τοῦ Ἀδάμ. Ἐξοικειώθηκαν μάλιστα τόσο πολὺ μὲ τὸ παρουσιαστικὸ μου, ὥστε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ξεθαρρῆθηκε σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ θέλησε νὰ χορέψω μαζὺ της. Ὅταν ἐβγήκε σῶα καὶ ἀβλαβῆς ἀπὸ τὸν χορὸ, συνέχεια μὲ ἐζήτησε κάποιον ἄλλο πλασματάκι, ὁμορφο καὶ ἀνθηρό. Μαζὺ χορέψαμε ἐπὶ μενουέτα στὸ διάστημα τῆς βραδιᾶς.

Μιὰ κι ἔχω ἀναφέρει τὴν τεκτονικὴ στοὰ, δὲν μπορῶ νὰ μὴ συγφωῶς ἢ τοῦ δωδεκαστίχου. Βλ. Κ. Δυοβουνιώτης, «Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς», *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 19 (1917-1920) σ. 84. Βλ. σχετικὰ: Th. Papadopoulos, *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under the Turkish Domination*, Βρυξέλλες 1952, σ. 435, καὶ Εὐδ. Σκουβαράς, *Στηλιτευτικά κείμενα τοῦ ἡ' αἰῶνος (Κατὰ τῶν Ἀναβαπτιστῶν)*, Ἀθήνα 1967, σ. 168 κ.έ.

8. Κώδικας συμμιγῆς τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (N. Camariano, *Biblioteca Academiei Române Catalogul manuscriselor grecesti*, Βουκουρέστι, 1940, χφ. 988). Ὁ κ. ἀνήκει σὲ σειρά ἀπὸ ὁμοίους κώδικες, μὲ διαφορετικὰ γραφεῖς, τοὺς ὁποίους ὁ Camariano χρονολογεῖ στὸν 18ο αἰ. Τὰ κείμενα ἔχουν συνεχῆ ἀρίθμηση: τὸ δημοσιεύμενο εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθμ. 19 καὶ καταλαμβάνει τὶς σσ. 285r - 294v.

χαρῶ τὸν ἑαυτό μου, γιὰ τὴν εὐκαιρία ποὺ εἶχα νὰ δημιουργήσω τόσους ἄξιους ἀδελφούς σ' αὐτὸ τὸ μέρος καὶ νὰ σχηματίσω τὴν μοναδικὴν στοὰ στὴν Ἀνατολή. Ἡ χαρὰ μου ὅμως εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη, ὅταν ἀναλογίζομαι πὼς ὅλα τὰ μέλη εἶναι (κύριοι) μὲ ἀξιαγάπητο χαρακτήρα καὶ πρέπει νὰ ἀκτινοβολοῦν καί, ἀμοιβαῖα, νὰ δέχονται τιμὴ μὲ αὐτὸν τὸν δεσμό τους πρὸς τὴν κοινωνία τῶν ἐλευθέρων καὶ ἀναγνωρισμένων τεκτόνων. Ἡ στοὰ τοῦ Drummond Kilwinning, ἀπὸ τὸ Greenock, ἔχει λόγους νὰ ὑπερηφανεύεται γι' αὐτὴ τὴν πρώτη κόρη της· καὶ σὲ βεβαιώω δὲν εἶναι μικρὴ ἢ ἑπαρσὴ μου ποὺ εἶμαι πατέρα τέτοιου ποιμνίου⁹.

.....
 Τὰ χρόνια τὰ παλιά, ἄγρια μὲ φυλὴ
 ἐσάρωσε τίς πεδιάδες τοῦτες τῆς Ἀσίας·
 ἢ φύση ὀλοῦθε πῆρε ὄψη θλιμμένη
 καὶ γεμάτοι ἔγνοιες περιφέρονταν οἱ χωρικοί.

Μὰ τώρα οἱ γιοὶ τῆς Βρετανίας οἱ μεγαλόκαρδοι
 στοὰ λαμπρὴ ἔχουν ὑψώσει
 σιμὰ στὶς ἴδιες ὄχθες ποὺ κυλᾷ ὁ Μέλης
 κι ὅπου τὰ βόδια τοῦ Ὀμήρου βόσκανε·
 οἱ ἀγκαθεροὶ ἀγριότοποι γίνανε δάση,
 ποὺ τὴν σκιὰ χαρίζουν στὸ μακάριο χῶμα.

Κι ὁ Φοῖβος ἐπιδοκιμάζοντας λαμπρότερα φωτίζει.
 Τὰ λούλουδα φαντάζουν πιὸ χαρούμενα.
 Τὴν κάθε μέρα ποὺ περνᾷ
 καινούρια πράγματα προβάλλουν
 τὰ μάτια νὰ γλυκάνουν.
 Ἐνῶ ἀσφαλισμένοι ἀνάμεσα στοὺς ἄγιους τοίχους,
 ὅπου φιλία οὐράνια βασιλεύει,

9. Ὁ συμπατριώτης του T. Spencer (*Fair Greece sad relic*, Λονδίνο 1954, σ. 154) τὸν μνημονεύει γιὰ τὴν τεκτονικὴ του δραστηριότητα: "At Smyrna he founded a lodge of free masons among the British merchants; it was the first, he considered, to have come into existence in the Levant, and he broke into verse for the occasion". Διατυπώνει ὅμως ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ ἔργο του. Γράφει σχετικᾶ: "Nevertheless, it is difficult to have much enthusiasm for Drummond as a traveller. His tone is deplorably insular and the information his readers derived from his book can hardly have done more than make them feel the ridiculousness of manners and customs in foreign parts". Ὁ Wood, ἑ.ἄ., γράφει καὶ αὐτὸς τὰ ἀκόλουθα: "Drummond was responsible for establishing a lodge of freemasons in Smyrna, which was the first to exist in the Levant".

οἱ τέκτονες οἱ πρόσχαροι συντρέχουν ὅλους τοὺς χωριάτες
 πὸν βρέθησαν σὲ χρεῖα.

Μὲ πλούσια καρδιά χαρίζουν ἀνοιχτότερη βοήθεια
 σ' ἐκείνους πὸν τὴν καρτεροῦν.

Κι ἐνῶ τ' ἀστραφτερὰ ποτήρια τους κυλᾶνε
 ἢ γελαστή χαρὰ τους μεγαλώνει.

2

ΑΙΡΕΣΙΣ ΚΟΝΙΑΤΩΝ

Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ εἶπαμεν
 περὶ τῶν εἰρημένων
 Δυσσεβειῶν, αἰρέσεων

ἀναθεματισμένων,

Ἄς ποῦμεν καὶ περὶ αὐτῆς,
 ὅπου εἰς τοὺς καιροὺς μας
 Κρημνίσθηκε καὶ ἔφθασε
 κ' εἰς τόπους τοὺς δικούς μας.
 Εἰς τὴν ὁποίαν, λέν, πολλοὶ
 ἔπεσαν Εὐρωπαῖοι

Ἵως καὶ ρηγάδες, ἱερεῖς,
 Λατῖνοι καὶ σπουδαῖοι

Τάξις γινομένη ἐπὶ ὑποδοχῇ
 τινὸς Ἑλευθέρου Κονιάτου

«Ὅς τις ἐπιθυμεῖ νὰ συναριθμηθῇ μὲ τὴν ἐταιρίαν τῶν Κονιάτων, πρέπει νὰ συστηθῇ ἀπὸ ἓνα ἄλλον συναδελφὸν ὡς ὑποκείμενον ἀρεκτὸν καὶ ἄξιον, καὶ τότε θέλει τοῦ δοθῆ ἄδεια νὰ παρορησιασθῇ, ὀδηγούμενος ἀπὸ ἐκείνους τὸν συναδελφὸν χωρὶς φῶς μέσα εἰς ἓνα σπηῆτι, ὡσὰν εἰς τόπον τῆς Βηθλεέμ, τῆς ἐταιρίας, καὶ φθάνοντας ἐκεῖ ἐ-

Εἶδησις τῶν τάξεων τῶν Μουρατόρων ὅπου φυλάττουσιν, ὅταν προσδεχθῶσι τινὰ μέλλοντα λευκανθῆναι.

Ἐκεῖνος ὅπου ἐπιθυμεῖ νὰ συναριθμηθῇ εἰς τὴν συντροφίαν ταύτην, εἶναι χρεῖα πρότερον νὰ παρασταθῇ εἰς ἓνα ἄλλον συναδελφόν, ὡσὰν εἰς ὑποκείμενον δεκτικὸν καὶ ἄξιον. Καὶ ὅταν τοῦ δοθῇ ἢ ἄδεια νὰ παρασταθῇ εἰς τὸν πρωτοδιδάσκαλον, πρέπει πρότερον νὰ ὀδηγηθῇ ἀπὸ ἐκείνον χωρὶς φῶς εἰς μίαν κάμεραν, ἣτις καὶ τόπον ἐπέχει βαπτίσματος τῆς ρηθείσης συντροφίας, καὶ ἐκεῖ ἐρωτώμενος νεύει, εἰ μὲν καὶ ἔχει φώτισιν διὰ νὰ προσδεχθῇ. Τὸν ἐρωτᾷ τὸν τρόπον τῆς καταστάσεώς του, τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἐπίνομα. Μετὰ ταῦτα εὐγάζωντάς του κάθε εἶδος μετάλλου καὶ λίθων πολυτελῶν, φίμπιας, δηλ. κομπία, ταμπακέρα, δακτυλίδια καὶ τὰ παραπλήσια, τὸν γυμνώνει τὸ δεξιὸν γόνυ καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν ποδᾶρι, ἔχον τὸ συνηθισμένον

ρωτᾶται ἂν ἔχη πνεῦσιν, ἤγουν κλίσιω, διὰ τὰ συναριθμηθῆ· ἐρωτᾶται περὶ τῆς καταστάσεώς του, ὀνόματός του καὶ ἐπωνυμίας του. Ἐπειτα τοῦ ἀφαιρεῖται κάθε λογῆς μέταλλον, λίθοι πολύτιμοι καὶ τὰ ἐξῆς· γυμνώνεται τὸ δεξιὸν γόνυ καὶ εἰς τὸν ἀριστερὸν πόδα, ἐπάνω εἰς τὸ παπούτσι, τοῦ μποδαίνου μίαν γόβαν, ἤγουν κοντούραν φράγκικην, περισφελίζοντες του τοὺς ὀφθαλμοὺς μὲ ἓνα μανθῆλιον. Εἰς τοιοῦτον τρόπον τὸν ἀφίνοιν ὡς μίαν ὄραν σχεδὸν εἰς τὰς φαντασίας του. Περωνῶντας οὗτος ὁ καιρός, ἐρωτᾶται τρεῖς φοραῖς περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ βαπτίσματος. Ἐσω καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σπῆτι εἶναι οἱ συναδελφοὶ μὲ σπαθὶ γυμνὸν εἰς τὰς χεῖρας, φυλάττοντές τον ἀπὸ κάθε ἀκαθαρσίαν. Ὁ Πρωτομαῖστωρ, περιεξωσμένος ζώνην γαλάζιαν εἰς σχῆμα τρίγωνον, προστάττει τὰ ἐρωτηθῆ ἂν ἔχη πνεῦσιν. Καὶ τοῦτο ποιῶν ὁ ἀνάδοχος, ὁ ὑποψήφιος ἀποκρίνεται ναί. Καὶ ἔτι οὗτος ὁ Πρωτομαῖστωρ τοῦ τάξει τὴν εἴσοδον, κάμνοντάς τον τὰ κάμη τρεῖς γύρους τριγύρω μίᾳ συγγραφῆς ἐξαπλωμένης ἐπάνω εἰς τὸ ἔδαφος, παρηρησιάζοντας ἐπάνω εἰς δύο κολώναις τὴν σκιαγραφίαν τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος μὲ δύο γράμματα κεφαλιακὰ I. P. Εἰς τὸ μέσον τοῦ θαλάμου εἶναι τρεῖς μεγάλαις λαμπάδες ἀναμμέναις, ἐπάνω εἰς

παπούτσι, τὸν ὑποδαίνει ἐπόδημα τοῦ δῆνει τὰ μάτια καὶ μετέπειτα τὸν ἐγκαταλείπει ἕως σχεδὸν μίαν ὄραν εἰς τὴν ἐδικήν του ἰδέαν, τὰ ἰδεάζεται δηλαδὴ ἐκεῖνο, ὅπου αὐτὸς ἤθελε θελήσῃ καὶ ὀρεχθῆ. Καὶ μετὰ ταῦτα κρούει ὁ ρεθεὶς ἀνάδοχος, ὃς καὶ ὀδηγός, τὴν θύραν τρεῖς, λέγωντας ὅτι εἰς εὐγενικῶς παρεστάθῃ διὰ τὰ προσδεχθῆ εἰς τὴν συντροφίαν. (Ἐσωθεν καὶ ἔξωθεν αὐτῆς τῆς κάμερας εἶναι ἔτοιμοι συναδελφοὶ μὲ τὰ σπαθία γυμνὰ εἰς τὰς χεῖρας, ὅπου τὴν φυλάττουσιν ἀπὸ κάθε ρῦπον). Καὶ ὁ μέγας διδάσκαλος, περιεξωσμένος μὲ μίαν τίνδην γαλάζιαν ἐν σχήματι τριγῶν, προστάξει τὰ ἐρωτηθῆ εἰ μὲν καὶ εἶναι πεφωτισμένους· καὶ πληρεστάτως προσνεύοντες εἰς τὰ προστάγματά του, ὃ τε ἀνάδοχος καὶ ὁ μέλλων λευκανθῆναι (ἢ κρεῖττον εἰπεῖν κατηχούμενος), τοῦ συγχωρεῖ τὴν εἴσοδον, κάμνοντάς τον τὰ κάμη τρεῖς γύρους κύκλω μίᾳ γραφῆς ἐκτεταμένης ἐπὶ τὸ ἔδαφος, τὴν ὁποίαν αὐτὴν γραφὴν ἀναπαρασταίνοντάς την ἐπάνω εἰς δύο κολώναις ἐπιφέρει τὸ ἴχνος τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος μὲ δύο ψηφία I καὶ P. Εἰς τὴν μέσην τῆς κάμερας εἶναι τρία μεγάλα κηρία ἀναμμένα, ἐπάνω τῶν ὁποίων, εἰς τὴν πρώτην εἴσοδον τοῦ μέλλοντος λευκανθῆναι, ρίπτουσι διὰ τὰ τὸν

τὰς ὁποίας εἰς τὴν πρώτην εἰσοδὸν τοῦ ὑποψηφίου ρίπτουν κάμποσιν κόνιν, ἤγουν μπαρούτι, διὰ νὰ τὸν τρομάξουν. Ὑστερον ἀπὸ τρία τέταρτα τῆς ὥρας τὸν ὑπάγουν εἰς τὸ μέσον τοῦ αὐτοῦ τόπου ἔμπροσθεν τοῦ Πρωτομαῖστορος, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὄπισθεν μιᾶς καθέδρας μεγάλης, ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι τὸ Ἐὐαγγέλιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Καὶ ἐρωτηθεὶς περὶ τῆς πνεύσεώς του, ἀποκρίνεται καὶ πάλιν ναί, καὶ ἔτσι προστάζει νὰ τοῦ λθοῦν οἱ ὀφθαλμοί. Οἱ συναδελφοὶ πιάνοντας τὰ ἄρματα, πλησιάζουν αὐτὸν ὕστερον ἀπὸ τρεῖς κινήσεις εἰς ἓνα θρονὶ χωρὶς ἀκούμβισμα, ὅπου εἶναι πλησίον εἰς τὴν μεγάλην καθέδραν. Ὁ ρήτωρ τῆς συναδελφότητος προφέρει λέγωντάς του, θέλεις ὑποδεχθῆ καὶ ἐκδεχθῆ μίαν τοιαύτην σεβασμίαν καὶ περιβλεπτον τάξιν, ὅμως διὰ νὰ μὴ λογιᾶσῃς ὅτι τὸ τοιοῦτον ἐνεργεῖται ἐναντίον τοῦ νόμου, πίστεώς τε καὶ τοῦ βασιλέως, θέλει σοῦ δοθῆ ἑξωριστὴ μερικὴ εἰδησις ἀπὸ τὸν Πρωτομαῖστορα. Πρέπει ἔπειτα αὐτὸς μὲ τὸ γόνυ τὸ γυμνὸν νὰ γονατίσῃ ἐπάνω εἰς τὸ θρονὶ τὸ χωρὶς ἀκούμβισμα καὶ τὸ ἄλλο πόδι νὰ τὸ ἀφήσῃ κρεμάμενον εἰς τὸν ἄερα, ἐρωτῶντας τον εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ὁ Πρωτομαῖστωρ ἂν τάσῃ νὰ φυλάττῃ τὸ ἀπόκρυφον τῶν Κοιμάτων καὶ τῆς τάξεώς

φοβίσουσιν ἀρετὴν κόνιν, καὶ μετὰ τρεῖς προσκνητικὸς σχηματισμοὺς προσφέρεται εἰς τὸ μέσον τοῦ ρηθέντος τόπου κατὰ πρόσωπον τοῦ μεγάλου διδασκάλου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὄπισθεν ἐνὸς σκαμνίου ἀπὸ κούμβισμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτοιμασμένον φαίνεται τὸ Ἐὐαγγέλιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Καὶ ἀφ' οὗ, ἐρωτώμενος ἀπὸ τὸν μέγα διδάσκαλον διὰ τὴν φώτισιν, ἀποκριθῆ πὼς τὴν ἔχει, προστάζει νὰ τοῦ δοθῆ εὐκαιρία νὰ ἰδῆ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὕστερηθῆ διὰ ὀλίγον καιρὸν. Καὶ εὐθὺς ξεδαίνοντές του τὰ μάτια, καὶ οἱ συναδελφοὶ προσβάλλοντες τὰ ἄρματα πλησιάζουν τὸν ρηθέντα λευκανθησόμενον μετὰ τρεῖς σχηματισμοὺς προσκνητικὸς εἰς ἓν σκαμνὶ χωρὶς νὰ ἔχη κούμβισμα, τὸ ὁποῖον εἶναι πλησίον τοῦ ἄλλου. Ὁ δὲ ὀδηγὸς καὶ ἐπιστάτης τῆς συναδελφοσύνης τοῦ λέγει θέλεις προσδεχθῆ καὶ ἐνωθῆ μὲ ἓνα τόσον ἄξιον εὐλαβείας καὶ τιμῆς τάγμα· μὴν ἤθελες τὸ κρίνη ὅμως ἐναντίον τῆς γραφῆς, τῆς πίστεως καὶ βασιλέως ὡς θέλει σοῦ δοθῆ εὐτυχεστάτη εἰδησις παρὰ τοῦ ἰδίου μεγάλου διδασκάλου. Ἐπετα μετὰ ταῦτα, ὅτι μὲ τὸ γόνυ τὸ γυμνὸν νὰ γονατίσῃ ἐπάνω εἰς τὸ σκαμνὶ τὸ μὴ ἔχον ἀποκούμβισμα, τὸ δὲ ἄλλο ποδάρι νὰ τὸ κρατῆ εὐκαίριον· καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἀναμεταξὺ τὸν ἐρωτᾷ ὁ

των, πλήν ἔμπροσθεν τινός συναδελφοῦ, καὶ παρόντος τοῦ Πρωτομαῖστορος τοῦ γυμνώνεται τὸ στήθος, διὰ νὰ ἰδοῦν μὴν εἶναι γυναικείας φύσεως, καὶ ἐγγίζωντάς τον εἰς τὸ ἀριστερὸ βυζὶ ἕνα πριέλι, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος κρατεῖ, ἔχοντας τὸ δεξιὸν του χέρι ἐπάνω εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, ὁμνύει καὶ τοιοῦτοτρόπως τάσσει, νὰ μοῦ ἐκριζωθῇ ἢ γλωσσο, νὰ μοῦ ξεσχισθῇ ἢ καρδιά, νὰ καῖ τὸ σῶμα μου, νὰ σκορπισθῇ ἢ κόνις εἰς τὸν ἀέρα, οὔτε νὰ μείνῃ κανένα μου μνημόσυνον ἀναμεταξὺ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀνίσως καὶ κάμω τὸ ἐναντίον, ὅπου ὁ Θεὸς νὰ μὲ φυλάξῃ. Τελειώνοντας τοῦτο ἀσπάζεται τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Πρωτομαῖστωρ, προστάζοντάς τον νὰ σιμώσῃ, τοῦ δίδει τὴν ζώνην τοῦ λευκοῦ δέρματος τῶν Κοινάτων καὶ δύο ζευγάρια χειρόκτια, ἕνα διὰ λόγον του καὶ ἄλλο διὰ τὴν πλέον ἡγαπημένην του. Τοῦ ἐξηγεῖ ἔπειτα τὴν σημασίαν τῶν δύο γραμμάτων I. P. Τὸ πρῶτον θέλει νὰ εἰπῇ Ἰακὸν καὶ τὸ δεύτερον Ποέζε, λέξεις καὶ αἱ δύο ἰγκλέζικαι, ἢ ὁποῖαις εἶναι τὸ σημεῖον διὰ νὰ γνωρίζεται ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, καθὼς καὶ ἡ ἕκτασις ὅπου κάμνουν μὲ τὴν δεξιὰν εἰς τὴν ἀριστεράν τους σιαγόνα. Ἐπειτα τραβίζοντας ἴσια τὸ χέρι, ἀκουμβίζον τὸν μέγαν δάκτυλον εἰς τὴν δευτέραν ἄρ-

μέγας διδάσκαλος, εἰ μὲν καὶ ὑπόσχεται νὰ φυλάξῃ τὸ μυστηριῶδες τῶν Μουρατόρων καὶ τοῦ τάγματος, καὶ ἐν ταῦτῳ, παρασταθεὶς τις τῶν συναδελφῶν πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ μεγάλου διδασκάλου, τοῦ γυμνώνει τὸ στήθος διὰ νὰ ἰδῇ μὴ τύχη καὶ εἶναι γυνὴ καὶ καρφόνωντάς του εἰς τὸν ἀριστερὸν μασθὸν ἕνα διαβίτην, τὸν ὁποῖον ὁ αὐτὸς ἔχει, τὴν δὲ ἀριστερὰν χεῖρα ἔχωντάς τιν ἐπάνω τοῦ Εὐαγγελίου, ὑπόσχεται καὶ ὁμνύει, εἰς τέτοιον τρόπον νὰ ἤθελε μοῦ διαφρασθῇ ἢ γλωσσο, κατασπντριφθῇ ἢ καρδιά μου, κατακανσθῇ τὸ σῶμα μου καὶ διαμοιρασθῶσιν αἱ στάκται εἰς τὸν ἀέρα, οὐδὲ καὶ ἤθελε μείνῃ τις ἐνθύμησις δι' ἐμὲ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, εἰ μὲν ἐκ τοῦ ἐναντίου καὶ τὰ ἐξῆς, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἄμποτες ὁ θεὸς νὰ μὲ διατηρήσῃ ἀνώτερον. Μετὰ ταῦτα φιλεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὁ μέγας διδάσκαλος πλησιάζοντάς τον πλησίον, τὸν παρασταλεῖ τὸ ζωνάρι τῶν Μουρατόρων, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπὸ λευκοτόμαρον καὶ δύο ζευγάρια χερσῶτα, τὸ ἐν δι' αὐτὸν καὶ τὸ ἄλλον διὰ τὴν πλέον ἡγαπημένην του. Τὸν ἐρμηνεύει καὶ τὸ σημαινόμενον τῶν δύο γραμμάτων I καὶ P, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μὲν πρῶτον σημαίνει Γιεκίν, τὸ δεύτερον Ποάζε, καὶ αἱ δύο συλλαβαὶ κατὰ τὴν διάλεκτον τῶν Ἐγκλέζων, τὰς ὁποίας αὐτοὶ

θρῶσιν τοῦ λιχανοῦ, ἤγουν τοῦ δευτέρου δακτύλου τοῦ συναδελφοῦ, προφέροντας τὴν λέξιν Ἰακόν· ἐγγίζοντας ἕνας μὲ τὸν ἄλλον τὸ στήθος των πάλιν δίδουν τὸ χέρι, καὶ ἀκουμβῶντας τὸν μέγαν δάκτυλον ἐπάνω εἰς τὴν δευτέραν ἄρθρῶσιν τοῦ μεσαίου δακτύλου προφέρουν τὴν λέξιν Ποέζε. Ἐξηγουμένων δὲ τούτων κηρύττεται ὁ ὑποψήφιος ἀδελφός.

Ἐπειτα, ἀδεία τοῦ Πρωτομαῖστορος, κάθηται εἰς τὴν τράπεζαν καὶ πίνουν εἰς τὴν ὑγίαν τοῦ συναδελφοῦ. Πάλιν ἀδεία τοῦ Πρωτομαῖστορος λέγοντος, ἄς δοθῇ κόνις ἐπάνω, ἤγουν τουφέκια, ὁ καθεὶς ἔχει ἔμπροσθέν του ἕνα μπουκάλι μὲ κρασί καὶ προστάζει τοῦ Πρωτομαῖστορος ὁ καθεὶς βάλλει τὸ κρασί εἰς τὸ ποτήρι λέγοντας, ὁ καθεὶς ἄς βάλλῃ εἰς τὰ ἄρματα χέρι· πλησιάζουν τρεῖς φοραῖς τὸ ποτήριον εἰς τὰ χεῖλη, καὶ βάζοντάς το κάτω καὶ ὕστερον πέρωντάς το τὸ σφίγγον εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ στήθους τρεῖς φοραῖς φωνάζοντας ὁμοῦ τρεῖς φοραῖς, ζήτω, ἤγουν βίβατ. Ἐπάνω εἰς τὴν τράπεζαν εἶναι τρία κεοῖα ὅπου κάμνον ἕνα τρίγωνον σχῆμα. Ἀρίσως καὶ ἦτον τινὰς ὕποπτος, θέλει φανερωθῆν λέγοντας βρέχει, τὸ ὁποῖον σημαίνει σιωπῆν. Ἐνδεχόμενον νὰ τύχῃ τινὰς ἀνάξιος νὰ ἠξεύρη τὰς λέξεις Ἰακόν καὶ

προφέρουσι ἀναμεταξύ των μὲ τὰ ἰδικά των κατὰ συνθήκην σημεῖα, ὅπου εἶναι ταῦτα· νὰ ἐκτείνωσι δηλαδὴ τὴν δεξιάν του χεῖρα εἰς τὸ ἀριστερὸν ἔνειον καὶ μετέπειτα συστέλλωντάς τὴν ἐκείθεν, τὴν ἀναπαρασταίνουσιν ἀκουμβίζοντας τὸν μέγαν δάκτυλον, ἤγουν τὸν ἀντίχειρα, ἐπάνω εἰς τὸ μέγα ἄρθρον τῆς εἰδήσεως τὸν ἐδικὸς του σπυρτόφον, προφέροντας τὴν συλλαβὴν Γεικίν, καὶ πιτιπόμενοι πρὸς ἀλλήλους, ὁ εἷς δηλαδὴ πρὸς τοῦ ἄλλου τὸ στήθος, ἐπιστρέφουσι διὰ νὰ ἐκτείνωσι τὴν χεῖρα ἀκουμβίζοντας ἐκ δευτέρου τὸν ἀντίχειρα ἐπάνω τοῦ μεγίστου ἄρθρου τῆς καθαρῶτιτος, προφέροντας τὴν συλλαβὴν Ποάζε. Καὶ ἀφ' οὗ τὸν ἐρμηνεύσῃ τὰ σημαινόμενα τῶν τοιούτων τάξεων καὶ γραμμάτων τὸν χαιρετοῦσι καὶ τὸν ἀνακηρύττουσιν οἱ πάντες διὰ συναδελφόν. Μετέπειτα, καθήμενος μὲ ἄδειαν τοῦ μεγάλου διδασκάλου εἰς τὴν τράπεζαν διὰ νὰ πῆν εἰς τὴν ὑγίαν τῶν συναδελφῶν, λέγεται, ἄς τοῦ δοθῇ κόνις, καὶ ἐν τῷ ἀναμεταξύ ὅπου ὁ καθεὶς αὐτῶν ἔχει ἔμπροσθέν του μίαν ἀμονλέταν, προστάζει ὁ μέγας διδάσκαλος νὰ ἐκχύσῃ ὁ καθεὶς των κρασί εἰς τὸ ποτήριον. Μετέπειτα λέγει νὰ βάλλουσι χέρι εἰς τὰ ἄρματα, καὶ εἰς τέτοιον τρόπον πίνοντας εἰς τὴν ὑγίαν πλησιάζουσι τρεῖς φοραῖς τὸ πο-

Ποῦξε· διὰ τοῦτο, διὰ νὰ μὴν εἶναι ὑποπτος ὅταν δίδουν τὸ χέρι, δὲν προφέρεται ἄλλο, παρὰ τὰ γράμματα τῶν ἄνωθεν λέξεων, ἡγουν ὁ ἕνας λέγει I, καὶ ὁ ἄλλος λέγει P καὶ οὕτως περὶ τῶν ἄλλων. Ταῦτα εἶναι τὰ σημεῖα καὶ ἡ τάξις τῶν Ἐλευθέρων Κοινάτων, καὶ οἱ χαρακτῆρες ὁποῦ γράφουν εἶναι αὐτοὶ ὁποῦ φαίνονται:

Δ ≡ Ι Γ Υ Σ Ω Ψ Φ Χ Ξ Λ Δ Λ
 Ψ Θ Α Β Λ Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ζ

Ἡ εἶδησις ταύτης τῆς τάξεως καὶ τοῦ νεωτερισμοῦ ἐδόθη τῇ Ἁγίᾳ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ κνρ Παῖσιου, παρὰ τοῦ Ἁγίου Σμύρνης κνρ Νεοφύτου ἀπελθόντων τῶν Κοινάτων ἐκεῖσε. Ἐκαμε δὲ πολλοὺς λόγους καὶ φρικτοὺς ἀφορισμούς, ὅστις πηγαίνει εἰς αὐτούς, ὅτι εἶναι δαιμονολατρία ἡ τάξις αὐτῆ καὶ τὸ ἀπόκρυφόν τους. Τοῦτοι οἱ Κοιναῖται λέγεται ὅτι νὰ ἐπρωτοφάνησαν εἰς τὴν Ἰγκηλτέραν πρὸ ἑβδομηῆντα, ὀγδοῆντα χρόνων ἀπὸ τῆς σήμερον, ἡγουν ἀπὸ τοῦ αἰσμζ' ἔτους ἀπὸ Χριστοῦ. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἦλθαν καὶ εἰς τὴν Πόλιν, εἰς τὸν Γαλατᾶν, καὶ ἔκαμαν Κοινάτας τινάς· μαθόντες δὲ οἱ αὐτὸν κρατοῦντες εὐθὺς ἀπεδίωξαν αὐτούς.

τίρι εἰς τὰ χεῖλη καὶ κατεβάζωντάς το τὸ σφίγγουσι τρεῖς φοραῖς εἰς τὴν δεξιάν, ἀριστεράν καὶ κορυφήν τοῦ στήθους φωνάζοντας μὲ ὑψηλὴν φωνήν τὸ βίβα. Ἐπάνω τῆς τραπέζης εἶναι τρία κηρία, ὁποῦ σχηματίζουσιν ἓν τρίγωνον, καὶ εἰ μὲν ἤθελεν ἦσται δισταγμὸς καὶ ὑποψία, προφέροντας τὴν συλλαβὴν ταύτην Πιόβε, εὐθὺς φανεροῦται, ἡ ὁποία αὐτὴ συλλαβὴ σημαίνει τοῦτο, θέλωντας νὰ ὀμιλήσῃ νὰ μὴν ἡμπορῇ νὰ ὀμιλήσῃ, ὅταν δηλαδὴ κανένας ἀνάξιος ἤθελε θελήσῃ νὰ διασαφίσῃ τὰς δύο συλλαβὰς Γιεκιν καὶ Ποάζε. Ὅθεν διὰ νὰ μὴ τελευτίσῃ αἰφνιδίως, τότε ὅταν θέλει τοῦ παρασταθῆ ἡ χεῖρ, δὲν προφέρονται ἄλλαι συλλαβαὶ εἰμὴ μόνον τὰ γράμματα τῶν εἰρημένων συλλαβῶν, ἡγουν ὁ εἰς θέλει εἰπῆ I καὶ ὁ σύντροφος A καὶ ἔτσι ἀκολουθώντας θέλει προφερθῆ καὶ ἡ ἄλλη συλλαβὴ Ποάζε. Τὰ ἀληθῆ σημεῖα καὶ νεύματα τῶν Μουρατόρων διὰ τῶν ὁποίων καὶ γινώσκονται εἶναι ταῦτα.

Ἄλφάβιτον τῶν Μουρατόρων:

3

Copy of a letter to the Grand Vizir dated the 5th Nov. 1748

Je suis obligé de vous avouer, que le message que mon Drogoman ma porté de la part de V.A. estoit si extremement nouveau et extraordinaire, que je n'ai sçeû que repondre.

Il ma dit que V.A. l'avoit ordonné de me faire part comme si elle avoit apris, qu'un Anglois sorcier chassé de l'Angleterre pour des sorceries, estoit arrivée ici et que elle me prioit de l'embarquer ou de le renvoyer.

Il ni a aucun Anglois arrivée ici, depuis que je suis dans ce pais.

On ne reconnoit aucuns ides de sorceries en Angleterre.

Les Anglois sont remarquable dans tous les gouvernemens qu'ils habitent, d'estre raisonnable, tranquil et inoffensive. C'est insinuation donc, levees contre la nation dont jai l'Honneur destre le representant du Roy, ne peut estre qu'avec des desseins sinistres, ou pour les mettre mal dans l'esprit de V.A. ou une calomnie calculé avec d'autres vues.

V.A. avec ses Hautes lumieres jugera bien a quoi donc un Ambassadeur publique est exposé, si des auteurs de telles calomnies ne sont recherchés. L'honneur et la reputation d'un nation peut estre atteint, et ce qui est pire V.A. et les autres ministres de la sublime porte, tellement prevenûe contre eux que de les rendre l'objet de leurs indifference.

Je dois donc recourir a la justice et l'Equité tant reconnue de V.A., afin que des recherches efficaces soit fait, des delateurs d'un rapport si atrocement faux, fait à tres mauvais dessein ey d'ont on ne peut reconnoitre l'ombre de verité.

Avec les mêmes mauvaises intentions, ils ont a ce que jai apris en m'informant au fond de l'affaire, faites des pareilles insinuations, dangereuses, toychant quelques Messieurs de differens nations, gens autant que j'en sçai de probité et d'honneur, qui de tems en tems, s'assemblèrent pour passer quelques heures innocemment ensemble, et dont les intentions sur les perquisitions les plus justes que jai sçeüe faire, ne tendent qu'au bien. Il y a des gens du plus grand merite qui sont de tels assemblées dans les differentes parties de la Chretieneté. Je ni suis pas interessée, mais depuis plusieurs moi

a ce qu'on ma assuré on ne s'est pas assemblée, et si je prend la liberté d'en dire un môt à V.A. ce n'est que pour le désabuser de tels faussetes. Les delateurs de l'un et de l'autre ne sont pas difficile a tracer, se seroit trop longue de l'eclaircir par escrit, mais en justice a moi même je souhaiterai avoir une explication ulterieure par le moyen du Dragoman de la porte, ou avec tel autre que V.A. jugera a propos, afin que V.A. soit pleinement informé de l'innocence des moeurs de la nation Angloise et leur devouement a tout ce qui regarde le bien estre de ce grand et illustre gouvernement.

Je suis...

4

A Constantinople le 24 9bre 1748

M. le Comte Desalleurs

Monsieur

Je dois vous rendre compte d'une chose assez particulière qui s'est passée icy au sujet des francs maçons. Plusieurs negociants anglois de cette ordre avoient taché d'engager d'autres negociants françois à prendre party dans cette confrairie, et je crois qu'ils y estoient parvenus. L'assemblée generale se tenoit à Péra dans la maison d'un Dragman d'Angleterre. Mr l'archevesque de Carthage et l'abbé Barustrethy Vicair de Smirne sont venûs me prier d'arrester le cours de ces assemblées defendues par une bule du Pape qui excommunie les francs maçons. Il me demanda mon sentiment sur ce qu'il devoit faire en conséquence des ordres rigoureux qu'il avoit de la Cour de Rome à son égard; Je luy dis que je parleroit au Deputé de la Nation francoise, auquel j'ordonneroit d'interdire toute assemblée de cette espece; Qu'au surplus je ne luy conseillois pas de faire un si grand eclat à cause des Anglois et des Hollandois qui seroient peu intimidés par la Boule et qui s'acharneroient au contraire à chercher des Proselites; à peu pres dans le même tems est arrivé icy le Sr de Balarre dont je crois que les affaires en France ne sont pas bonnes, et qui s'est flatté de trouver des ressources à Constantinople pour les retablir; Ne sachant ou loger à Pera, la maison du Drogman d'Angleterre etant vide, on luy a offert un logement dans cette maison, qu'il a accepté. Sur ces entrefaites les moines catholiques, les pretres grecs et armeniens se sont reunis pour avertir les Turcs de ce qui

se passoit. Les premiers ont fait accroire aux Turcs que les Francs Maçons estoient sorciers; Les autres pretres schismatiques, que c'étoit un moyen nouveau de faire des conversions, et de debaucher des Grecs et même des Turcs.

Le Reis Effendy me fit dire il y a quelques jours qu'il estoit surpris de cette innovation, que nos capitulations très bien observées autorisoient assez d'églises dans les états du Grand Seigneur, pour ne devoir par chercher à les multiplier, qu'il y avoit icy une assemblée des Francs Maçons qui tendoient à ce but, et qui sous pretexte de faire des Francs Maçons, donnoient trente ecus à ceux qui vouloient se faire recevoir, et les engagoient ensuite à se faire Chretiens. Je m'informay de ces faits qui se trouvèrent tous faux, mais ce qui a donné lieu à cela le voicy. Les Grecs Schismatiques ont gagné plusieurs personnes de leur secte et des Juifs pour aller se presenter à cette maison. Plusieurs ont parlè au Sr De Ballorre auquel ils ont proposé de se faire recevoir, qui leur a repondu à ce qu'il m'a dit, qu'il ne savoit ce qu'on lui demandoit. Instruit de ces choses j'ay fait repondre au Reis Effendy qu'il y avoit en effet icy une société des Francs Maçons Anglois et Francois, dont le but estoit l'amusement, qu'ils ne se mesloient ny de politique ny de religion, et que j'avois deffendu toute assemblée de cette espece. Le Reis Effendy me fit redire peu de jours après que un Francois logant dans cette maison de Pera estoit sorcier à ce qu'on disoit et qu'il seroit à propos que je le fisse partir pour la France. Je luy fis dire que je ne connoissois aucun Francois sorcier, que celui qu'il me designoit estoit venu en Turquie par curiosité, que l'ayant satisfaite il étoit parti. En effet dès la première insinuation du Reis Effendy, j'avois envoyé chercher le Sr de Balerre auquel j'avois signifié qu'il devoit partir sur le champ, et n'ayant sous la main de batiment tout preste, je l'ai mis en sureté jusqu' à jeudy qu'il doit partir soit pour France ou pour l'Italie; Il m'a paru assez indecis à ces égard. Quooyque tout cela ne soit qu'une pure bagatelle, je n'ay pas voulu qu'elle parvint peu être à vous dans les nouvelles publiques sous d'autres couleurs qu'avec celle de la simple verité. Vous y verréz, je crois, avec quelque plaisir, et la façon dont les gens d'Eglise savent se defaire de ce qu'il leur blesse les jeux, et jusqu'ou l'ignorance des Turcs peut porter la superstition, la crainte et la credulité, puisque la chose a été au point de leur faire apprehender qu'on n'eut dessein de detroner

le Grand Seigneur par le moyen des sortileges. Le Reis Effendy m' a cependant fait dire qu'il ne croyoit pas aux sorciers, mais que dans un pays où la populace estoit aussy respectable que dans celui cy on ne devoit y rien souffrir qui put luy donner de l'ombrage, ou fournir des pretextes au moindre mouvement.

J'ay l'Honneur d'etre avec un très profond respect.

Monsieur

*Votre très humble et très
obeissant serviteur*

Desalleurs

P. S. J'ay écrit Ay Sr Peyssonnel consul à Smyrne ayant appris qu'il y avoit une loge des Frans Maçons dans cette echelle d'empêcher que les negociants francois s'il y en a qui soient de cet ordre n'assistent aux assemblées.

5

Constantinople the 26th of November 1748

My Lord

I had the honor to write to your Grace on the 23^d of October past, there is so perfect a quiet here, and the Turks so taken up at present with their Biram of Sacrifice, visits and merriment, that I have scarce matter to furnish a dispatch.

What is the most interesting, are some accounts from Persia, of the disorders continuing in that Kingdom, Schach Adil has been I am assur'd, dethroned by his brother, who to succeed in this entreprise engag'd a principal general of the army, of great authority to join with him, after which dethronation the general set up for himself, in opposition to both the brothers, so that the younger, has again submitted to Adil Schach, and they have join'd their forces, to reduce the general. This is the present state of that kingdom.

I must take the liberty My Lord, to entertain your Grace, with an event which tho' trifling in itself, might have been attended with bad consequences in this government.

Since the conclusion of the peace, a lodge of free masons was erected consisting of about ten of the french and two of the english nation. They took a house for that purpose, it fill'd the heads of the illiterate and superstitious christians, with a multitude of chimerical ideas. These ideas were soon propagated amongst the Turks. A french

man who arrived from Venice, moneyless, who happened to be of the brotherhood, had his lodgings assign'd him in that house. The latin clergy, the dreggs of ignorance, eternally big with mischief, were the first who seem'd really offended at so open a contempt of Clement the XIths bull. They and they emissaries among the poor stupid Armenians, insinuated to the Turks as if these masons were magicians and sorcerers, and that they even could raise the Devil. These insinuations took serious root in the Serraglio, and a devil was like to have been rais'd by them, that St Ignatius himself could not have laid. But as the house belong'd to one of my druggomen, and I suppose that they did not dare attack their religious protector, the French ambassador directly, who is himself a mason, to palliate their insinuation, they threw out as if a Wizard an Englishman was arriv'd here, who was banish'd England for sorcery. Orders were sent from the Serraglio to the Porte to desire all the foreign ministers, if any such person wase here, as they were inform'd, to send him away directly. They began with a very polite message to me. I treated it as an idle tale, and told them that we knew nothing of what was mean't by Wisards and Witikes in England, and that I could not give them an answer to such messages, but that however, if they would tell me, who were the informers or had the insolence to name an Englishman, I might perhaps then explain to them my sentiments. I thus bandied them about some days at length they desir'd and beg'd I would give them something in writing to shew the Grand Seignor.

The French who do not much care to contend with turbans, were really alarmed, and the herd of these clergy infinitely more, at the mere possibility there was, of my giving the Porte a detail of their infamous proceedings, in converting their poor christian subjects, both Greek and Armenian to the Papal power, and consequently alienating them from the Grand Seignor's. For I could not conceal my sentiments, that I would make those who had dar'd name an Englishman, feel the weight of an English ambassadors indignation, and to remind them that even in Sir Thomas time, a Visir made him a fair offer to hang up every Jesuit in these dominions.

To please the Grand Seignor I sent a letter to the Grand Visir through the canal of the druggoman of the Porte, of which I have the honour to send your grace the annex'd copy, the ministers of the Porte were asham'd of the affair, and to suppress the whole, the French

Ambassador let them know, that there was a frenchman arriv'd from Venice, who seem'd to be the person they aim'd at, that he knew him to be an honest well meaning man, but that however that the ambassador would send him away directly. I have been ever since insisting at the Porte on an answer to my letter, and they in the politest manner desiring me to let the whole matter drop.

We have had this day on the closing of the Biram some changes in the Paschalicks of this Empire, Ragib Pacha of Cairo, who still continues under a sort of confinement, by the usurpation of Ibrahim of the Janizaries, was order hither, but is now appointed Pascha of Ileydin Iaiah Pascha intended for that paschalick, is sent to Mossul, and Ilagy Mehemed, our late Visir, who was at Mossul, is remov'd to Babylon, this latter change gives us room to suspect, that the disorders and commotions continue there, for this man's violence can scarce be compatible with a state of tranquility, he is determin'd and resolute. Little is said for Kosterly Pascha, a man of temper, policy and abilities, who has been struggling some time, to fix himself securely, at Babylon, and they are extremely silent at the Porte, on the affairs of that Province.

I beg leave My Lord, most heartily to congratulate your Grace, on his Majesty's great and happy success, in so speedily concluding the difinitive treaty, by which that great blessing of peace is restor'd to Europe.

*I have the honnour with the most profound respect,
My Lord,*

*Your Graces
Most humble and most obedient
servant
Porter •/.*

His Grace the Duke of Bedford

6

᾿Αφίνω πῶς ἦτον ἀρχὴ αὐτὸς μόνος νὰ πείσῃ
 διδάσκαλον Δωρόθεον παράδοσιν ν' ἀρχίσῃ·
 Καὶ μὲ τὴν παρακάλεσιν αὐτοῦ νὰ συντηρῆται
 Καὶ χρόνους ὅσους εἶπομεν σχολεῖον νὰ κρατῆται.
 Ὅτι εἶναι γνωστὸν κοινῶς σ' ἄλην τὴν πολιτείαν

στοὺς ἐγγενεῖς καὶ ἄρχοντας καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν
καὶ εἰς τὸν ὑψηλότατον ἀθρόον Κωνσταντῖνον
Μαυροκορδάτον, λέγω σοι, περίφημον ἐκεῖνον·
ἰδοὺ τώρα πὺν σχόλασε, ποῖον ποσῶς τὸν μέλλει,
σχολεῖον τῶν ἐπιστημῶν νὰ εἶναι ποῖος θέλει·
αὐτοὶ καὶ τῶν γραμματικῶν κάθε λίθον κινουῖσι,
νὰ τὸ χαλάσουν καὶ αὐτὸ μὲ τρόπον ἐνεργοῦσι·
μάτια τὸν διδάσκαλον δὲν ἔχουν νὰ ἰδοῦσι·
μήτε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, γιατί δὲν συμφωνοῦσι
στὴν γνώμην κ' εἰς τὸ ψεῦδος τους καὶ δυσειδαιμονίαν·
γιατὶ στὴν θέλησιν αὐτῶν δείχνουσι ἐναντίαν·
μήπως κ' οἱ φουρμασόνιδες εἶναι κ' οἱ μουρατόροι,
ἐκεῖνοι ὅποῦ ἠκούαμεν οἱ νέοι Χριστοφόροι;
Μεγάλην ὁμοιότητα, μεγάλην συμφωνίαν
σ' αὐτοὺς καὶ κείνους θεωρῶ καὶ ἰσχυρογνωμίαν,
ὄθεν καὶ ὑποπτεύομαι, μήπως κ' ἐκεῖνοι εἶναι,
στοχάσου το πολλὰ καλά, φίλτατε Κωνσταντῖνε.
Ἦθελα νὰ ἐξαπλωθῶ εἰς ταύτην τὴν αἰτίαν,
ὅμως ἐγγίζω περισσοῦν μέσα εἰς τὴν καρδίαν,
κευγαίνω ἀπτὴν ὑπόθεσιν ἀπτὴν ἐρώτησίν σου·
ἐγὼ μόν' ἀποκοίνομαι σῶσα εἰς τὴν γραφὴν σου
μὲ ἐρωτᾶς νὰποκοιθῶ. Τᾶλλα τὰ παρατρέχω».

.....

«Εἰς τί μέγαλον διωγμὸν, εἰς πόσῃν ἀτιμίαν
νὰ φθάσουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ εἰς ἀψηφησίαν·
νὰ βλέπη τὸ συνοδικὸν ποῦταν συνηθισμένον
ἀπ' ἀρχοντας καὶ ἀρχιερεῖς νὰ εἶναι στολισμένον,
καὶ τώρα ἀπὸ μπακάλιδες νὰ ἦναι γεμισμένον
καὶ ἀπτοὺς μουρατόριδες καὶ ἄλλους βρωμισμένον·
δὲν κλαίει, δὲν δόρυεται καὶ δὲν πονεῖ ψυχὴ του·
καὶ δάκρυα ποταμηδὸν δὲν χύνουν ὀφθαλμοὶ του·
ἐγὼ κατὰ ἀλήθειαν ἔγινα ἐρημίας
θωρῶντας τὴν κατάστασιν μεγάλης Ἐκκλησίας·
ὡσὰν βροχὴ τὰ δάκρυα ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μου
τρέχουσι καὶ δὲν ἤμπορῶ νὰ στήσω τοὺς κλαυθμούς μου
καὶ ἔξω γίνομαι ἔμαντοῦ, πίστευσε ἐν ἀληθείᾳ.
Ταράττεται ὁ λογισμὸς, ὁ νοῦς μου κ' ἡ καρδία,
ὅταν τοὺς φαρμασόνιδες αἰρετικὸς τοὺς νέους,

ἀκούω νὰ κατηγοροῦν ὄλους τοὺς φιλοθέους
καὶ νὰ τοὺς λέγουν ἀσεβεῖς, παπίστας, καὶ λατίνους
αἰρετικούς, καὶ ἄθεους, ἀρχιερεῖς ἐκείνους,
ὅπου γιὰ νὰ φυλάξωσιν ὄρια τῶν πατέρων
τῆς θείας Ἐκκλησίας μας καὶ ἄλλων ἡμετέρων...».

7

Περὶ τῶν λεγομένων Φραγμασόνων

Τῶν Φραγμασόνων τις ἠρωτήθη παρ' ἡμῶν. Τί δήποτε, ὦ οὗτος,
τὰ τῆς ὑμῶν φαεινῆς, ὡς φατε, θρησκείας, ὑπὸ τὸν μῦθον τῆς σιγῆς
κρύπτοντες, οὐ θριαμβεύετε; εἶγε τὸ φανερούμενον φῶς ἐστι;

5 **Φραγμασόν.** Ἄλλὰ τὸ φῶς φησι, τοὺς μὴ τὰς ὄψεις ἐρωμένους
σκοτίζει μᾶλλον οὐ φωτίζει. Ἡ οὐχὶ καὶ παρ' ὑμῖν τὰ δόγματα τῆς
ὑμετέρας θρησκείας ἀνέκφορα τετήρηται οὐχ ὅπως τοῖς ἐτεροδόξοις,
ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἐν ὑμῖν ἀμνήτοις, φημί δὴ τοῖς κατηχουμένοις,
10 ὅποτε οὐδὲ τῶν μεμνημένων τοῖς γαλακτοτροφουμένοις παρατίθενται,
ἀλλὰ τοῖς διὰ τὴν ἔξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένοις, ὥσθ' ἱκανοὺς
εἶναι οὐ μόνον εἰς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐτέρους δι-
δάσκειν;

Χριστιανός. Ἄλλ' οὐχὶ καὶ τὰ κηρύγματα, ἔφην, πορευθέντες γὰρ
φησιν, εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει,
15 καὶ ὁ εἰς τὸ οὐδ' ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δομάτων κηρύττομεν γοῦν
ἡμεῖς, ὅτι πιστεύομεν εἰς ἓνα θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐ-
ρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν· καὶ εἰς ἓνα κύριον Ἰη-
σοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεν-
νηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων (καὶ τὰ ἔξης τοῦ συμβόλου).

20 **Φραγμασόν.** Καὶ μὴν καὶ ἡμεῖς φησι, κηρύττομεν ὡς ἐσμὲν τοῦ
θείου ναοῦ ἀρχιτέκτονες, εἴτ' οὐδ' ἀδομήτορες, ὃ ἐστὶν οἰκοδόμοι εἰς τὴν
τούτου οἰκοδομὴν οὐδαμῶθεν εἰργόμενοι, ὡς οὐδ' ὁ Σολομών, οἰκοδομεῖν
τὸν περίκλυτον ἐκεῖνον ναὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦ δὲ θείου τούτου ναοῦ Φραγμα-
σόνες κατέστησαν, αὐτὸς μὲν, αὐτὸς ὁ Θεός, βὸς δέ, ὁ πρωτόπλαστος
25 Ἄδάμ, καὶ καθεξῆς σύμπαντες οἱ ἐξ ἐκείνου προπάτορες, μέχρι καὶ
αὐτοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ Ἀποστόλων. Ἐν οἷς Νῶε, Μωσῆς τε
καὶ Σολομών, τοῦ εἰρημένου θείου ναοῦ καὶ τύπους κατεσκεύασεν, ὁ
μὲν λέγω τὴν σωστικὴν κιβωτόν, ὁ δὲ τὴν σκητὴν τοῦ μαρτυρίου, ὁ
δὲ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ὡς εἴρηται ναόν. Οὗ δὴ χάριν καὶ τὰ τεκτονικὰ

ταῦτα ἐργαλεῖα κατέχομεν, τοῦ τραχήλου οἱ ἀκριβέστεροι ἐξηρητημένα, κανόνα φημί, κάθετον, σπαρτίον, πηλοχρίστην, τὸ λατινιστὶ μὲν τρουιέλλα, χυδαῖστὶ δὲ μυστροί, ἑλληνιστὶ δὲ ἐνλοΐφριον, καὶ γονῆρες περιζώμα. Τὴν δὲ εὐαγγελικὴν ἀγάπην ἔργῳ μᾶλλον καὶ ἀληθείᾳ πρὸς τε ἀλλήλους καὶ πρὸς πάντας ἀπλῶς πάντα τρόπον ἐπιτηδεύοντες, τὰ περὶ τῶν διαφύσεων θρησκειῶν ἀδιαφοροῦ τιθέμεθα, ὡς μηδεμιᾶς τούτων προϋσταμένης εἴτ' οὐδ' παρεμποδιζούσης τῇ προκειμένη ἡμῖν οἰκοδομῇ. Τοιοῦτο μὲν δη φησὶ καὶ τὸ ἡμέτερον κήρυγμα. Τὰ δὴ δόγματα οὐμενον, οὐδεὶς τῶν ἀπανταχοῦ, ἀλλ' ὅς ἂν ἔλθῃ κατηχηθῆναι μυσταγωγητέος, καὶ οὐδὲ οὗτος ἀθρόος εἴτ' οὐδ' συλλήβδην ξύμπαντα, ἀλλὰ κατὰ βαθμὸν αὐτῶν, βῶν, καὶ γον, τὸν καὶ τέλειον, καθ' ἓνα ἕκαστον τῶν βαθμῶν τριετίαν μνούμενος, καὶ περὶ πρᾶξιν μὲν ἁμαρτήσας, συγγνωστός· δόγμα δὲ τι ἐξορχήσασθαι διανοηθεὶς, πρόστιμον ἀπαραίτητον, ἀπρόοπτον ἔξει θάνατον. Ἀλλήλους δὲ εἰς ἐγνωσμένοις μόνοις ἡμῶν συνθήματος, ὅπῃ περ ἂν ὤμεν, ἐπιγινώσκομεν.

Χριστιανός. Οὐκοῦν οὐχὶ τὸν θεόν, ἔφη, ἀλλ' ἑαυτούς τε καὶ θρησκειῶν ἀδιαφορίαν, ἴσον δὲ εἰπεῖν ἀθεΐαν κηρύττοντες, πάντα μᾶλλον ἢ θεοκίρκες ἂν κληθῆίτε. Ἴνα τί δαί, ἢ καὶ ὅπως τὸν τὰ μυστήρια ὑμῶν ἐξορχούμενον ἀποκτείνετε, θανάσιμον ἔγκλημα, κατευπεῖν αὐτοῦ ἐν δικαστηρίῳ μὴ ἔχοντες; Οὐδ' γὰρ δὴ τὴν Πέτρον καὶ Παύλον ἐξουσίαν καὶ ὑμεῖς πλουτεῖν ἂν εἶποιτε· ὦν ὁ μὲν τοὺς περὶ τὸν Ἀναρίαν καὶ τὴν Σάπφειραν, τῷ Θεῷ ψευσαμένους τῷ τοῦ Κυρίου ξίφει ἐθανάτωσεν· ὁ δὲ δημίῳ τῷ Σατανᾷ χρώμενος, πόρονος τε καὶ βλασφημῶν καὶ μάγους ἐξ αὐτοῦ ἐπαίδευε, στρεβλοῦντος τὰς σάρκας αὐτῶν. Πόθεν; οἱ ἦν μὲν ἐκεῖνοι κατέλυσαν ἀδιαφορίαν, οἰκοδομοῦντες, ἃ δὲ ἐκεῖνοι ὠκοδόμησαν τῇ ἀδιαφορίᾳ καταλύοντες; Ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἐν νυκτὶ ἀπροόπτως πατάξαντα διὰ μὲν Μωσέως τὰ πρωτότοκα Αἰγύπτου, διὰ δὲ Ἡσαίου ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν Ἀσσυρίων προχειριεῖσθε ὑμεῖς; πόθεν, οἱ, ὡς ὁ λόγος προῶν δηλώσει, τὸν Μωσέως καὶ Ἡσαίου θεὸν μὴ θρησκεύοντες;

Φραγμασών. Οὐχ ἡμεῖς φησιν, ἀλλ' ὁ διάβολος αὐτὸν ἀποκτείνει, ὁ καὶ τὸν Ἀδὰμ πρότερον, καὶ τὸν Ἰούδαν ἔσχατον θανατώσας, ἀνθ' ὧν κἀκεῖνοι τὸ μυστικὸν ἐξηγόρευσαν, ὁ μὲν αὐτῷ τούτῳ τῷ διαβόλῳ, ὁ δὲ, τοῖς περὶ τὸν Ἄγγαν καὶ Καϊάφαν ἀρχιερεῦσι.

Χριστιανός. Καὶ μὴν ἐκείνων οὐδέτερος ἢ ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἢ ἀπροόπτως, ἢ τῆς ἐξαγορεύσεως ἕνεκα ἢ ἐθανάτωσαν ἢ ἔθανον, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξαγόρευσιν αὐτοὶ ἑαυτούς ἐκόντες ἔδρασαν ἅπερ ἐκάτερος ἔπαθεν, οὐκ ἂν παθόντες, εἰ μέχρι τῆς ἐξαγορεύσεως ἔστησαν ἐκάτεροι,

- καὶ μὴ ὁ μὲν, καὶ ἔφαγεν ἀπὸ τοῦ ἀπηγορευμένου ξύλου, ὁ δὲ, καὶ ἀπέγνω
 ἑαυτοῦ. Καὶ γὰρ τοῖς γενάρχοις ὁ γενεσιουργός, οὐχ ἦ ἂν ἡμέρα, εἶπεν,
 ἐξαγορεύσητε, ἅττα ὑμῖν ἐνετειλάμην, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, ἀλλὰ ἦ ἂν
 5 ἡμέρα φάγητε ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην ὑμῖν μὴ φαγεῖν. Τὸν γὰρ
 Σολομῶντα καὶ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον παρήσειν μοι δοκεῖ, ὧν ἑκάτεροι
 ἀπαγγείλαντες βασιλεῦσι καὶ τυράννοις καὶ δικασταῖς περάτων γῆς καὶ
 ἀπλῶς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κεκρυμμένα θεοῦ μυστήρια, ὁ μὲν τὸ τῆς Σοφίας,
 ὁ δὲ τῷ τοῦ Ἐὐαγγελίου, εἶτ' οὖν τὸ τοῦ Χριστοῦ χρόνοις αἰωνίοις σε-
 10 σιγημένον, οὐδὲν ἔπαθον. Τῷ δὲ Παύλῳ εἰ μὴ εὐηγγελίζετο τὸ τοῦ
 Ἐὐαγγελίου μυστήριον, καὶ οὐαὶ ἦν. Ἄλλ' οὐδὲ πρὸ χοίρων κατὰ συγ-
 κυρίαν τοὺς μαργαρίτας βάλλοντες ἢ τοῖς κυσὶ τὰ ἅγια διδόντες ἢ ὑπὸ
 τοῦ διαβόλου ἀπροόπτως ἐθανατοῦντο ἢ ὑπὸ τοῦ Ἰουδα δίκην χοίρων
 ἢ κυνῶν θρασυστομοῦντες τῆς ἐγκοσμίου φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης
 15 λογομαχίαις τε καὶ ὀλισθητικαῖς ἐνστάσεσιν ἔσθ' ὅπου ρηγνύμενοι καὶ τοῦ
 ζῆν παραντίκα ἀπερρύνηγο (εἰκὸς καὶ γὰρ τὸν σπόρον τῶν ἐξεληθόν-
 των σπεῖρειν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης οὐχὶ
 ξύμπαντα ἐπὶ τὴν καλὴν καὶ ἀγαθὴν γῆν πίπτειν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν
 ὁδὸν καὶ ἐπὶ τὰ πετρώδη καὶ εἰς τὰς ἀκάνθας.) Ἄλλ' ἐρρέθη τυχόν,
 20 ὡς οὐχ ὡς μυστολάκτης, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἐπίορκος ἀπεθεορίζετο ὑπὸ
 τοῦ δραπάνου ἐκείνου, ὃ ὁ προφήτης Ζαχαρίας πετόμενον ἐώρακεν ἐπὶ
 πρόσωπον πάσης τῆς γῆς καὶ πάντα ἐπίορκον ἕως θανάτου ἐκδικοῦν.
 Καθ' ὅτι φοικτοῖς, ὡς φατε, ὄρκους καταδεσμεῖτε τοὺς ὑμέτερους κρυ-
 φιομύστας, ἵνα μηδενὶ μηδὲν εἴπωσιν, ὧν ἐωράκασι τε καὶ ἐτελέσθησαν.
 Ἄλλὰ γὰρ τῆς ἐπίορκίας διὰ τῆς οὐσης τῆς μὲν καθ' ἣν ὀμνύει τις τῷ
 25 ὀνόματι Κυρίου ἐπὶ ψεύδει, τοῦτο γὰρ βούλεται καὶ τό, οὐ λήψῃ τὸ
 ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐπὶ ματαίῳ. Τῆς δέ, καθ' ἣν ἀθετεῖ τις,
 ὃν ὤμοσεν ὄρκον τοῦ Κυρίου. Καὶ γὰρ καὶ τὸ μὴ ἀποδοῦναι τῷ Κυρίῳ,
 ἃς τις ἠῤῥετο εὐχάς, ἴσον δὲ εἰπεῖν οὐδὲ ὤμοσεν ὄρκους, ἐπίορκία ἐστί.
 Λιττῆς τοιγαροῦν οὐσης τῆς ἐπίορκίας, τὸ ἐναέριον ἐκεῖνο δρέπανον
 30 κατὰ τῶν ἐπὶ ψεύδει ὀμνούντων τῷ ὀνόματι Κυρίου πετόμενον φαίνεται.
 Εἰ δὲ κἀπὶ τοῦ ἀθετοῦντος, ὃν ὤμοσεν ὄρκον εἴῃ πετόμενον. Πᾶς γὰρ
 φησιν ἐπίορκος ἐκ τούτου ἐκδικηθήσεται. Ἄλλ' οὔτε πάντων τῶν ἀθε-
 τησάντων ἀφάμενον φαίνεται, οὔτε πάντων ὧν ἤφατο, καὶ θανασίμως ἢ
 ἀπροόπτως αὐτῶν ἤφατο. Οὔτε γὰρ Δαυὶδ ἐπειράθη ὅλως τοῦ δραπάνου,
 35 φεισάμενος τοῦ Νάβαλ, ὃν οὐ μὴν ἀναιρήσειν ὤμοσεν ἢ θανασίμως,
 ἃ ὤμοσε καὶ ἔστησε τοῦ φυλάξασθαι κρίματα τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ,
 ἐπὶ τε Οὐρίου καὶ τῆς τούτου γυναικὸς ἀθετήσας. Ἐξ ὧν γὰρ λέγει
 ἐν τῷ 29 ψαλμῷ, δοκεῖ πρὸ τῆς ἐπὶ Βηρταβέκ ταραχῆς συνθέσεις ἀμε-

ταθέτω γνώμη τοῦ φυλάσασθαι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ. Ἐγὼ γάρ φησιν, εἶπα ἐν τῇ εὐθηρίᾳ μου οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, . . . ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγεννήθην τεταραγμένος. Οὔτε ὅλως Ἐζεκίας καὶ Ἰούλ, ἀθετήσαντες ὁ μὲν ἐν τῷ Βασιλεῖ Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν τῷ οἴκῳ Δαβίδ. Δῆλον γὰρ ὡς αἱ τὴν ὑποφορὰν καὶ ἀπλῶς αἱ περὶ εἰρη- 5 κῆς καὶ ἀμάχου φιλίας συνθῆκαι ἐνόρκως ἐπιστοῦντο. Ἄλλ' οὐδ' Ἰω- κείμ τε καὶ Σεδεκίου θανασίμως ἤφατο τὸ δρέπανον. Εἴ γε καὶ τούτων ἀναβάντος ἐπ' αὐτοὺς τοῦ Βασιλέως Βαβυλῶνος, ἀνθ' ὧν ἐκάτεροι ἠθέ- τησαν ἐν αὐτῷ, ὁ μὲν ἀναλώτως ἐκοιμήθη μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ· ὁ δὲ ἐκτυφλωθεὶς, ἐδόθη ἀπαχθεὶς εἰς Βαβυλῶνα ἐν οἰκίᾳ μύλωνος ἕως 10 ἡμέρας ἧς ἀπέθανε. Καὶ σιωπῶ τοὺς περὶ τε τὸν Ἀντίοχον τὸν Ἐπιφανῆ καὶ Βακχίδην τοὺς ἐπὶ ταῖς ἐπιορκίαις αὐτῶν οὐδὲ τῆς σκιάς τοῦ ἐπὶ πᾶν πρόσωπον τῆς γῆς πετομένου ἐκείνου δραπάνου πειραθέντας. Οὐ τοῦτο δὲ φημι ὅτι ἐπὶ μόνῳ φοβερισμῷ ἐπέτετο τὸ δρέπανον ἐκεῖνο, οὔτε γὰρ τὸ ρῆμα Κυρίου, ὃ ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, κενὸν 15 ἀποστρέφει· οὔτε τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἐκφεύζονται οἱ τῆς ἀνοχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονοῦντες ἢ ἐνταῦθα ἢ μετὰ ταῦτα. Ἄλλ' ὅτι τῶν ἐπιόρκων τοῖς μὲν οὔτ' ἀνυπερέτως οὔτε θανασίμως ἀπηνέχθη ἐπὶ τὸ εἰρημένον δρέπανον, ὅσοι δὲ καὶ ἕως θανάτου ἐκ τούτου ἐξεδι- κήθησαν, οὔτε ἀπροόπτως οὔτε ἀκρίτως ἐξεθηρήθησαν, ἀλλὰ καὶ προ- 20 φανῶς καὶ ἐκ δικαστικῆς ψήφου. Τί δ' ἂν τις καὶ λέγοι περὶ ὧν καθ' ἐκάστην ὡς εἰπεῖν ἀπανταχοῦ γῆς ἐπιορκούντων, οἷς ἐστίλωσε μὲ τὴν ρομφαίαν ἑαυτοῦ ὁ Θεός, καὶ τὸ τόξον αὐτοῦ ἀνέτεινε, καὶ ἐν αὐτῷ ἠτοί- μασε βέλη θανάτου, μακρόθυμος δ' ὧν οὐκ ὀργὴν ἐπάγει καθ' ἐκάστην ἡμέραν. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν, ἵνα ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν, τῶν 25 μὲν τὰ μυστήρια ἐξαγορευόντων, οὐδείς, τῶν δὲ ἐπιορκίας θανασίμου μὲν, οὐ πᾶς, ἀπροόπτως δὲ καὶ ἀκρίτως οὐδὲ τούτων τις ἐξ ἐκείνου τοῦ δραπάνου ἐκδεδίκησι, οἱ δὲ τὸ ὑμέτερον ἐξορχήσασθαι μελετήσασθαι μυστήριον, καὶ τὰ ὀλέθρια, ὡς φατε, καὶ ἀπροόπτως ταῦτα πανθάνουσι, πανθάνουσι δὲ οὔτε ἐξ ἀποστολικῆς ὡς δέδεικται ἐξουσίας, οὔτε ἐκ 30 προφητικῆς μεσιτείας, ὅποιον ἂν εἴη καὶ τὸ καθ' ὑμᾶς ὀλέθριον ὑμῶν μυστήριον, προϊὼν ὁ λόγος, δηλώσει. Ἄλλ' οὐδ' οὕτω πιθανὸν τὸ ἀπροό- πτως θανατοῦσθαι τὸν ἐξεῖπεῖν ἠρημένον τὰ μυστὰ ὑμῶν μυστήρια, ὡς ἐκεῖνο πανάληθες. Κατὰ γὰρ τοὺς τοῦ Μάνεντος καὶ ὑμεῖς γοητείας διαφερόντως χρώμενοι ἐν τῇ τῶν ἐναγῶν ὑμῶν μυστηρίων τελετῇ, τὴν 35 ψυχὴν τοῦ τῶν μυστῶν ὀργίων μετεληχότος ταῖς δαιμονικαῖς ἐπο- δαῖς καταδησμένον, ὡς μηδὲ θάλλοντα δύνασθαι μετατεθῆναι εἰς τῶν ψυχοφθόρων ἐνεργείας δαιμόνων ἢ ἐξεῖπεῖν τι, ὧν ἐτελέσθη. Τέως δ'

οὐκ ἠδέως ἂν ἀκούσασαιμι, ποῦ ποτε οἰκοδομεῖν ἔχετε, ὃν φατε θεῖον ναόν; μὴ ἄρα τὸν τοῦ Σολομῶντος ἐν Ἱεροσολύμοις οἰκοδομεῖν ἐπαγγέλλεσθε;

Φραγμασῶν. Ἄλλ' οὐκ ἀψύχου φησὶ ναοῦ. Καθ' ὅ,τι οὐδὲ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ ὁ Θεός. Ἐμψύχου δὲ μᾶλλον ἐσμὲν δομήτορες.
5 Ἵμεῖς γὰρ φησὶν ἐστὲ ναὸς θεοῦ ζῶντος κτ.

Χριστιανός. Τί οὖν ὑμῖν βούλονται, ἃ ἐξήρτησθε τεκτονικὰ ἀψύχου οἰκοδομῆς ἐργαλεῖα, ἀγορῶντα ἐν καιρῷ, καθ' ὃν, ὡς φατε, τῆς ἐπὶ Σολομῶντος ἀμάχου τε καὶ ἀδεοῦς εὐκαιρίας τυγχάνετε;

Φραγμασῶν. Τύποι φησὶν εἶναι ταῦτα τῆς νοητῆς ἡμῶν οἰκοδομῆς.
10 Οἰονεὶ γὰρ ἐξ ὕλης καὶ εἶδους διὰ πράξεως καὶ θεωρίας οἰκοδομεῖται ἡμῖν ὁ θεῖος ναός. Ὡν τὴν μὲν προᾶξιν τὰ τεκτονικὰ ταυτὶ ἐργαλεῖα ὑπαινίττεται, δικαιοσύνην ἡμῖν καὶ σωφροσύνην καὶ τὴν ἀλλήλους συνδέουσαν καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἐνδεΐας ἀναπληροῦσαν ἀγάπην προσμαρτυροῦντα, ἣ δὲ θεωρία ἐν ἀδύτοις τοῖς ἤδη μεμνημένοις τεταμίευται.

Χριστιανός. Τί οὖν; Ὡσπερ ὁ Σολομῶν πρὸς τοὺς ἐξωθεν πολεμίους αἰσθητοὺς, οὕτω καὶ ἡμεῖς εἰρήνην ἄγετε πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας, ὃν ἕκαστον ὡς λέων ὠροῦμενος περιτρέχει τὴν ὑπ' οὐρανόν, τίνα εὐδῶν καταπή, ὃν τὰ νοήματα οὐκ ἀγνωσὶν ὁ ἀρχιτέκτων Παῦλος, ὁ θεῖος καθ' ὑμᾶς Φραγμασῶν, ὄπλισμένος περιήρχετο ὅπλα οὐ σαρκικὰ ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ.
20

Φραγμασῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς φησὶν, ἀειληρότες ἐσμὲν τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, τὸν τε θώρακα φημί τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος.
25

Χριστιανός. Ποῦ οὖν ἔφη, ὑμῖν, ἣ ἐπὶ Σολομῶντος, ὡς φατε, ἄδεια, τοῖς οὐχὶ κατὰ τοὺς περὶ τὸν Σολομῶντα ἀόπλως, ἀλλὰ κατὰ τοὺς περὶ τὸν Νωεμίαν ἐνόπλως οἰκοδομοῦσι; Ποῦ δὲ καὶ τῶν ὅπλων οἱ τύποι; Οὐ γὰρ ὁρῶ καὶ πολεμικὰ ἅττα ὅπλα μετὰ τῶν τεκτονικῶν τοῦ τραχήλου ὑμῶν ἐξηρτημένα, θώρακα φημί καὶ θυρεὸν καὶ περικεφαλαίαν καὶ μάχαιραν, δέον, ἵνα αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἦτε σύμφωνοι, ἢ μηδὲ τεκτονικὰ, ἢ καὶ πολεμικὰ ἐξαρτᾶν τοῦ τραχήλου, εἰ μὴ τι γε κατὰ μίαν ἢ δευτέραν μάχην ἢ καὶ πρὸ μάχης τυχόν σπεισάμενοι πρὸς τοὺς μισοῦντας τὴν εἰρήνην, εἰρήνην λοιπὸν μετὰ τῶν θεομάχων ἀρχόντων ἄγετε. Εἶεν. Τί δὲ δήποτε τὴν χριστιανωνμίαν εἰς τὴν οἰκοδομωνυμίαν μετημείψατε; Γνωστὸν μὲν γὰρ ἐστὶν ἐκ τῆς Γραφῆς ὡς ἔμψυχος ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἢ τε τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, τὸ τῶν πιστῶν λέγω σύστημα, καὶ τῶν πιστῶν ἕκαστος. Θεμέλιον δὲ αὐτοῦ καὶ λίθος ἀκρο-

γωνιαῖος Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ οἰκοδόμος. Συνεργοὺς δὲ τῆς οἰκοδομῆς ἔχει προηγουμένως μὲν καὶ ἐν τῷ κοινῷ, οὗς ἔθετο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποστόλους, προφήτας, εὐαγγελιστάς, ποιμένας, διδασκάλους. Ἐπομένως δὲ καὶ ἀνὰ μέρος καὶ ἕνα ἕκαστον τῶν πιστῶν. Δουὺς καὶ γὰρ τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομουμένων πιστῶν, ᾧ μὲν τοῦτο, ᾧ δὲ ἐκεῖνο 5 τὸ χάρισμα κατὰ τὸ μέτρον καὶ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, καὶ αὐτῷ μὲν πέντε τάλαντα ἄργυρίου, τῷ δὲ δύο, τῷ δὲ ἓν, ἐκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν (Ματθαῖος 25, 15) κελεύει μὲν εἰς κενὸν δεῖξασθαι τὴν χάριν, μὴδὲ κατορύττειν, ἀλλ' ἕκαστον ἐν ἧ' ἐκλήθη τάξει πραγματεύεσθαι τὸ τοῦ Κυρίου ἀργύριον βάλλοντας αὐτὸ τοῖς τραπεζίταις ἀκαπλήκτον 10 τε καὶ ἄδολον, καὶ ἀπλῶς ὡς παραδέδοται. Τῇ γὰρ τοῦ παντός σώματος συναρμολογία συμβιβασζόμενος διὰ πάσης ἀφῆς, ἧς ἐπιχορηγεῖ ἀναλόγως ἕκαστον μέλος, οἰκοδομεῖται ὁ ἔμψυχος ναὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ τῶν συνεργῶν εἴτ' οὖν μυσταγωγῶν πρὸς δὲ καὶ τῶν πιστῶν ἕκαστος, οἰκοδόμος ἐστὶ καὶ αὐτός. Ὅν τρόπον καὶ ὁ Κύριος φῶς τοῦ κόσμου 15 ὢν (Ἰωάννης 8, 12), φῶς τοῦ κόσμου δεύτερον καὶ τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἐκάλεσε (Ματθαῖος 5, 14), ὢν ἕκαστος καὶ φραγμὸς οἰκοδομῆς κληθεῖη κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, οἰνοὶ φραγμῶ τινι περιφράττων εἴτ' οὖν ἀσφαλιζόμενος ταῖς εἰς ἀρετὴν νοουθεσίαις τὰς τῶν παιδευομένων ψυχὰς. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἴτις τῷ Χριστῷ καινὴ κτίσις, καὶ ἐν αὐτῷ κλήσεως ἐπουρανίου 20 μέτοχοι γεγονότες καὶ τὸν καινὸν ἄνθρωπον ἐνδυσάμενοι, μᾶλλον δὲ τὸν Χριστόν, τὸ καινὸν καὶ καλὸν ὄνομα ἐπικεκλήμεθα, ὃ ὁ Κύριος ἐκάλεσεν ἡμᾶς· τοῦτο δὲ ἐστὶ Χριστιανός. Διὰ ταῦτα τὸ καινὸν καὶ καλὸν καὶ σωτήριον τοῦτο ὄνομα ὀνομαζόμεθα, χριστιανοὶ φημί. Εἴ γε ἐκ Χριστοῦ ἔχομεν καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν οἰκοδομὴν (πρὸς Ἐφεσίους 12, 10) καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν τὰ τῆς οἰκοδομῆς, καὶ χωρὶς αὐτοῦ οὐ δυνάμεθα ποιεῖν οὐδὲν ἢ σωθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ὄνομα ἕτερον 25 ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς. Τί οὖν δήποτε ἡμεῖς, ᾧ οὗτος, τὸ καινὸν τοῦτο καὶ καλὸν καὶ σωτήριον ὄνομα περιωσάμενοι οἰκοδόμους ἑαυτοὺς ὀνομάκατε; Τὸ γὰρ οἰκοδόμου 30 ὄνομα οὔτε καινὸν οὔτε πάντως σωτήριον. Οἰκοδομεῖ γὰρ τις ἐφ' ᾧ ὁ σοφὸς ἀρχιτέκτων Παῦλος ἔθετο θεμελίῳ, οὐ μόνον χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ἀλλὰ καὶ ξύλα καὶ χόρτον καὶ καλάμην ὑπεκκαύματα τοῦ αἰωνίου πυρός. Ἔτι μὲν καὶ τὴν οἰκίαν ἑαυτοῦ ὁ μὲν τις ἐπὶ τὴν πέτραν, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν σαθρὰν ἄμμον οἰκοδομεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν τοῦ 35 Θεοῦ Σιών τῶν οἰκοδομούντων τινὲς ἐν θέματι οἰκοδομοῦσι. Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν τοῦ Κυρίου οἶκον, οἱ χωρὶς τοῦ Κυρίου οἰκοδομοῦντες μάτην

ἐν ὁμοίωματι εἰκόνας φθαροῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων
 καὶ ἐρπετῶν τῆς γῆς, ἵνα φημί τοὺς κατὰ τὸν Ἀπόστολον ἀθέους τού-
 τους ἐάσω. Τῶν ἄλλων οἱ μὲν οὐ τρισυπόστατον τὸν ἕνα Θεὸν ὁμολο-
 γοῦσι. Τῶν δ' αὖ ὁμολογούντων οἱ μὲν, δέει δῆθεν πολυθείας τὰς τρεῖς
 θεαρχικὰς ὑποστάσεις εἰς μὴν συναυροῦσιν ἢ συντιθέασιν, τὸν αὐτὸν 5
 πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα ὑπολαμβάνοντες. Οἱ δέ, εἰς τρεῖς ἢ
 ἐκφύλους καὶ ἄλλοτριὰς διαιροῦσιν ἢ ἀτάκτους καὶ ἀνάρχους καὶ οἷον
 εἰπεῖν ἀντιθέτους. Οἱ μὲν οὖν τὸ τριαδικὸν τῶν θεαρχικῶν προσώπων
 ἐν οἷς ἡ θεότης, μᾶλλον δὲ ἂ ἡ θεότης, ἀρονόμενοι, αὐτὴν ἀρονοῦνται
 τὴν ἐνικὴν καὶ τριλαμπῆ θεότητα. Οἱ δ' αὖ συναλείφοντες τὰ πρόσωπα 10
 οὐ μᾶλλον ἐν τὰ πάντα, ἢ μηδὲν ἕκαστον εἶναι ὀρίζουσι, καὶ οὕτω φιλὰ
 καταλείπουσι τὰ ὀνόματα (φεύγει γὰρ εἶναι ὅπερ ἔστιν ἕκαστον εἰς
 ἄλληλα μεταχωροῦντα καὶ μεταβαίνοντα, καὶ συγγεόμενα, ἴσον δὲ εἰ-
 πεῖν καὶ συγγέοντα) ἢ σύνθετόν τινα καὶ ἄτοπον θεὸν ὥσπερ τὰ μυθώδη
 τῶν ζώων σκιαγραφοῦσι καὶ ἀναπλάττουσιν. Ὡν ἑκάτερα τῆς ἐσχάτης 15
 ἀθείας. Οἱ δ' αὖ διαιροῦντες εἰς τρεῖς, ἐκφύλους μὲν καὶ ἄλλοτριους ὡς
 μόνῳ τῷ ἀγεννήτῳ τὴν θεότητα περιγράφειν, ἐνθεν μὲν, εἰς Ἰουδαϊκὴν
 πενίαν κατακλείουσι, ἐνθεν δὲ εἰς ἐθισμολατρειάν κατολισθαίνουσι. (Ὡσ-
 περ δὲ ὁ τὸν υἱὸν Ἰουδαϊκῶς ἀρονόμενος, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει, οὕτω
 καὶ ὁ ἐν τῶν τριῶν εἰς κτίσιν καταβιβάσας, τὸ πᾶν καθεῖλεν). Ἀτάκτους 20
 δὲ καὶ ἀνάρχους ἀρχὰς ὡς μὴ φυλάττειν (τὴν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας κατὰ
 τὸ αἷτιον καὶ τὸ αἰτατὸν τάξιν τε καὶ σχέσιν, λέγω δὴ) μήτε τῷ υἱῷ
 τὸ εἶναι υἱῷ, μὴ πρὸς ἀρχὴν ἀναφερομένῳ τὸν πατέρα, μήτε τῷ πατρὶ
 τὸ τῆς ἀρχῆς ἀξίωμα, τῆς ὡς πατρὶ καὶ γεννήτορι, πολυαρχίαν εἰσά-
 γουσιν ἑλληρικὴν. Καὶ οὕτω πρὸς κακὸν ἴσον τοῖς συναλείφουσι καὶ οἱ 25
 οὐκ ὀρθῶς διαιροῦντες ἐκ τῶν ἐναντίων μεταπίπτουσι, φιλὰ καὶ οὕτοι
 καταλείποντες τὰ ὀνόματα. Ποῦ οὖν κοινὸν ἀνάλογον τῶν τε ἐν κύκλῳ
 ἡμιδιαμέτρων πρὸς τὸ κέντρον καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους ἀνίσων, ἵνα μὴ
 λέγω καὶ ἀντιθέτον καὶ τοῦ θείου κέντρον ἀνεπάφον κακοδόξων θρη-
 σκειῶν; Τὰς γὰρ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θείου λόγον ἐναντιωτάτας 30
 τῶν ἑτεροδόξων διαφορὰς (οὗς καὶ ἀντιχριστοὺς καλεῖ ὁ, ὡς ἂν ὑμεῖς
 εἴποιτε, φραγμασῶν Ἰωάννης ὁ ἐπιστήθιος) προσήσειν μοι τῶν δικαίων.
 Εἰ γὰρ πᾶν πνεῦμα τὸ μὴ ὁμολογοῦν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα,
 οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀντιχριστοῦ ἐστί, καὶ πᾶν ἄρα πνεῦμα τὸ μὴ ὡς ἐ-
 λήλυθεν, ἐληλυθῆναι ὁμολογοῦν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ 35
 ἀντιχριστοῦ ἐστιν. Οὐχ ὡς ἐλήλυθε δέ, ἐλυληθῆναι ὁμολογεῖν τὸν Ἰησοῦν
 Χριστὸν εἰς τροπὴν ἢ φροσὸν, ἢ διαίρεσιν εἰσάγον τῶν ἐξ ὧν, ἐν οἷς
 ἄπερ πέφυκεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἢ φαντασιολογοῦν τὴν οἰκονομίαν.

Ὁρᾶς ὡς τῶν θρησκευτῶν τῶν τοῖς ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Χριστοῦ, ὡς ἂν
 ὑμεῖς εἴποιτε, φραγμασῶσι μὴ ὁμοιοθρήσκως οὐδεμία ἄπτεται τοῦ ἐν
 τῷ κύκλῳ κέντρον. Αἱ μὲν γὰρ ἐν τῷ κύκλῳ ἡμιδιάμετροι, καθ'
 ὅσον ἀλλήλαις πλησιάζουσι, κατὰ τοσοῦτον καὶ τῷ κέντρῳ, καὶ καθ'
 5 ὅσον ἀλλήλων διίστανται, κατὰ τοσοῦτον καὶ τοῦ κέντρον. Τῶν δὲ
 κακοδόξων θρησκευτῶν, αἱ μὲν ὡς εἴρηται, οὐχ ὅτι πάντη ἀπ' ἀλλήλων
 διίστανται, μηδὲ ἄλλοις πλησιάζουσαι, ἀλλὰ καὶ ἄκρως ἀλλήλας
 μάχονται, ὡς Ἰουδαϊσμός καὶ Ἑλληνισμός. Ὡσαύτως Σαβελλισμός (ἵνα
 ἐπαναλάβω) καὶ Ἀρειανισμός, ὁ μὲν, συναλείφον τὰς θεαρχικὰς τρεῖς
 10 ὑποστάσεις, ὁ δὲ τέμνων τὰς φύσεις· κἀπὶ τῆς ἐναντιώσεως τοῦ θείου
 λόγου ὁμοίως Νεστόριός τε καὶ Λιόσκορος, οἱ καὶ αὐτοὶ ἐκ διαμέτρου
 ἀσεβοῦντες, ὁ μὲν λέγω συγγέρον τὰς ἐπὶ Χριστοῦ ἀσυγγύτως τε καὶ
 ἀδιαφύτως καθ' ὑπόστασιν τοῦ θείου λόγου συντιθούσας δύο φύσεις, ὁ
 δὲ τέμνων, εἴτ' οὖν διαιρῶν, ὁ Νεστόριος. Τούτων δ' αὖ ἐκατέρους ἔνθεν
 15 μὲν Μανιχαῖοι καὶ Οὐαλεντῖνοι, φαντασιολογοῦντες τὴν οἰκονομίαν, ἔνθεν
 δέ, Ἀπολινάριοι μάχονται, ἄψυχόν τε καὶ ἄνουν οἱ παρὰ φρονεῖς τὴν τοῦ
 Κυρίου ἔμψυχον καὶ εἶνον σάρκα φληραφοῦντες. Καὶ σιωπῶ τὰς Ὁριγέ-
 νους ἑλληνικὰς μυθολογίας. Τῶν τοίνυν κακοδοξῶν αἱ μὲν, ὡς δέδεικται,
 πάντη ἀλλήλαις ἀσύμβατοι καὶ μάχιμοι, αἱ δὲ δοκοῦσαι ἀλλήλαις, εἰ
 20 καὶ τῇ ὀρθοδοξίᾳ ὅπως οὖν πλησιάζειν, ἀναλογοῦσι μᾶλλον ταῖς τῇ τοῦ
 κέντρον διαμέτρῳ παραλλήλοις γραμμαῖς, ὧν αἱ μὲν, μᾶλλον, αἱ δὲ
 ἦττον ἀπέχουσι τῆς διαμέτρου, μᾶλλον μὲν αἱ ἐλάττους, ἦττον δὲ αἱ
 μείζους, τοῦ γε μὴν κέντρον οὐδεμία τῶν ἐν διαμέτρῳ ἐκατέρωθεν πρὸς
 ἀλλήλους οὐδ' αὐτὴ ἢ μεγίστη καὶ ἐγγυτάτῳ ἄπτεται. Ὡς γοῦν τοῦ ἐν
 25 τῷ κύκλῳ κέντρον μόνῃ ἢ διάμετρος, οὕτω καὶ τοῦ Θεοῦ μόνῃ οὐδεμία
 ἄλλ' ἢ μόνῃ ἢ εὐσεβείᾳ εἴτ' οὖν ἢ ὀρθοδοξίᾳ ἄπτεται. Ἄλλ' οὐδὲ ἐκ τῶν
 ὑφ' ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀθλοθέτῃ, τὸν αὐτὸν ἀγῶνα τοῦ μὲν, ἔνθεν, τοῦ δέ,
 ἔνθεν ἀνταγωνιζομένου ἔξει τι πλεόν ὁ τὴν θρησκείαν ἀδιάφορος, ἴσον
 30 οὐχὶ ἐκατέρους τοὺς ἀνταγωνιστὰς (τὸ τῆς ἀδιαφορίας συστατικόν) μό-
 νον δὲ τὸν νικήσαντα στεφανοῦντος (τὸ τῆς ἀδιαφορίας καθαιρετικόν)
 τί δαι καὶ ἄλλως κοινὸν τοῖς ἀλληλομάχοις ἀνταγωνισταῖς πρὸς τὴν
 ἀπόλεμον ὑποτιθεμένην ἀδιαφορίαν; τὰ γὰρ ἀδιάφορα οὐκ εἰσὶν ἀλλη-
 λομάχα. Ἀλληλομάχοι δ' οἱ ἀνταγωνισταί· ἀνταγωνιστῶν ἄρα λόγον
 35 ἐνέχει ἢ τῶν θρησκευτῶν ἐξ ὑποθέσεως ἄμαχος ἀδιαφορία. Εἰ δὲ ἔχει,
 οὔτε τὸ ἄμαχον ἄρ' ἔχει οὔτε τὸ ἀδιάφορον. Ὡς γὰρ οὐχ οἷόν τε
 ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον εὐθείας γραμμὰς τῆς μιᾶς
 πλείους ἀγαγεῖν, οὕτως οὐδὲ τῆς εὐσεβείας οἷόν τε τὰς ὁδοὺς πλείους

τῆς μιᾶς εἶναι. Καθ' ὅτι, ὁ αὐτὸς θεὸς ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῆς πίστεως καὶ τὸ
 τέλος τῆς πίστεως, τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ θύρα, ἡ ὁδὸς, ἡ πύλη. Εἷς Κύριος,
 μία καὶ ἡ πίστις. Εἰ γὰρ πολλαὶ αἱ ὁδοὶ τῆς εὐσεβείας, πῶς οὐ συνανή-
 χθησαν εἰς τὸν Θεὸν ταῖς τοῦ θεσβίτου Ἡλιοῦ καὶ αἱ τῶν τῆς αἰσχύνης
 Ἰερέων κραυγαί; ἀλλ' οὐ πέφυκεν ἀκούειν τῶν μὴ θεοσεβῶν ὁ Θεός, 5
 Οὐ γὰρ ἐπειδὴ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει
 ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ τὰ ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ ζιζάνια ἀφίνει συνα-
 ξάνεσθαι τῷ σίτῳ μακροθυμούμενος εἰς πάντας, ἵνα ἀνανήψαντες ἐκ τῆς
 τοῦ διαβόλου παγίδος ἐξωγημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα, εἰς
 ἐπίγνωσιν ἀληθείας μετανοήσαντες ἔλθωσιν, παρὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐροφία 10
 τοῖς προβάτοις ἰσοστάσιά τε καὶ ὁμοταγῇ ἢ τὰ ζιζάνια καὶ τὸ ἄχυρον
 συνεισαστά τε καὶ συναπόθετα. Ὅποτε οὐδὲ πάντες οἱ κλητοί, ἤδη καὶ
 ἐκλεκτοὶ καὶ γνωστοὶ τῷ Θεῷ. Οὐ γὰρ μᾶλλον τὴν κακουργίαν ἢ τὴν
 ἀσέβειαν ἀποστρέφεται ὁ Θεός. Ἐδείχθησαν δὲ ἀσεβεῖς καὶ ἀντίχριστοί,
 πᾶς κακόδοξος. Ἀλλ' οὐδὲ ὁ ἐν παντὶ ἔθνει φοβούμενος τὸν Θεὸν καὶ 15
 ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, ἀπλῶς ἐστὶν αὐτῷ δεκτός, ἀλλὰ καθ' ὃν τρόπον
 ἐδέχθη καὶ ὁ εὐνοῦχος Αἰθίοψ, καὶ μετ' αὐτὸν Κορνήλιος περὶ οὗ ταῦτα
 εἴρηται. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς καὶ φοβούμενος ἦν τὸν Θεὸν καὶ ἐργαζόμενος
 δικαιοσύνην, ἀλλὰ εἰμὴ ἐποίησε καὶ πάνθ' ὅσα προσέταξεν οἱ ὁ Θεός
 διὰ Πέτρον, ὥστε εἰς Χριστὸν πιστεύσαντα βαπτισθῆναι, οὐκ ἂν ἐδέχθη, 20
 μηδὲν ἀπονάμενος τῆς ἰδίας δικαιοσύνης καὶ θεοσεβείας. Τίς μᾶλλον
 τοῦ Παύλου εἰργάζετο δικαιοσύνην καὶ ἐφοβεῖτο τὸν Θεόν; Ὅς καὶ ἐν
 πάσῃ ἀγαθῇ συνειδήσει πεπολίτευται τῷ Θεῷ κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν
 νόμῳ γενόμενος ἄμεμπτος, καὶ ζηλωτὴς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰ μὴ ἐποίησε
 καὶ ὅσα οἱ ἐλαλήθη δι' Ἀνανίου, τοῦτ' ἐστὶν, εἰ μὴ καὶ εἰς Χριστὸν 25
 πιστεύσας ἐβαπτίσθη, οὐδὲν ἂν ἀπώνατο οὔτε τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως
 οὔτε τῆς ἐν νόμῳ δικαιοσύνης, οὔτε τοῦ θείου ζήλου. Ἐπεὶ γὰρ οὐκ
 Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν. Ἐπεὶπερ εἰς ὁ Θεός, ὁμολογόν,
 ὡς, ὃν τρόπον ἐγένοντο οἱ δεκτὰ τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰε-
 ζεκυήλ, οὕτως ἐστὶ δεκτός καὶ τῶν ἐθνικῶν ὁ φοβούμενος τὸν Θεόν, 30
 καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, φημὶ δὴ ἐκάτερον οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ διὰ
 τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Καθ' ὅτι ἐπιφανέντος Χριστοῦ οὐκ ἐστὶν
 ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἢ σωτηρία. Ὡστε τὸ περικόπτειν τῆς ὄλης ὕφης τὸ
 Γραφικὸν ρητόν, τῶν στρεβλόντων ἐστὶ τὰς Γραφὰς πρὸς τὴν ἰδίαν 35
 ἐαντῶν ἀπώλειαν. Ἡ γὰρ τῶν θρησκευτῶν ἀδιαφορία, ἀδιαφορίαν εἰσάγει
 φωτὸς καὶ σκότους, ψεύδους καὶ ἀληθείας, ναοῦ θεοῦ καὶ εἰδώλου,
 Χριστοῦ (Ἰλεως ὁ κύριος) πρὸς Βελίαρ. Ἀλλὰ μὴν τούτων οὐδεμία πρὸς
 ἄλληλα κοινωνία ἢ συγκατάθεσις ἢ συμφώνησις, οὐδὲ αἱ διάφοροι ἄρα

τῶν θρησκευτῶν πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἀδιάφοροι. Τί δαί και οἱ τοῦ θείου
 ναοῦ ἀπὸ Ἀδάμ και καθ' ἐξῆς μέχρι Χριστοῦ και τῶν αὐτοῦ Ἀποστόλων
 δομήτορες; Ἀβραὰμ λέγω και Ἰσαὰκ και Ἰακώβ και ὁ νέος Ἰσραὴλ οὐς
 σὺ φραγμασόνας και αὐτοὺς κατονομάξεις; Ἐν ἀνομοιοθρησκείαις τὸν ἔμ-
 5 ψυχον τοῦ Θεοῦ ναὸν εἶτ' οὖν ἑαυτοὺς ὠκοδόμησαν, ἢ ἐν ὁμοιοθρησκείᾳ.
 (οὐδὲ γὰρ τεχνικωτέρους ἑαυτοὺς, εἰ σωφρονεῖεν, εἰπεῖν θαρρήσετε
 τῶν ἀρχιτεκτόνων ἐκείνων, ὧν ἐπὶ τῷ θεμελίῳ οἰκοδομεῖν ἐπαγγέλλεσθε).
 Ἀλλ' ὡσπερ οἱ θεῖοι ἐκείνοι φραγμασόνες θεόδοτον εἶχον τὸ εἶδος
 ἧς ὠκοδόμησαν ἕκαστος οἰκοδομῆς, οὕτω και ὑμᾶς ἀνάγκη, εἰ ὡς
 10 εἶπον σωφρονεῖν τε, ὃν οἰκοδομεῖν ἐπαγγέλλεσθε ναὸν τοῦ Θεοῦ, πρὸς
 Οὐδὲν ἄλλ' ἢ πρὸς ὃ οἱ θεοειδεῖς ἐκείνοι φραγμασόνες προδιέγραψαν
 εἶδος διαμοροῦν. Εἴ γε και ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὃ και καθ'
 ὑμᾶς πρῶτος και ἔσχατος τῶν φραγμασόνων φραγμασόν, τὸ Α και τὸ
 Ω, ἢ ἀρχὴ και τὸ τέλος, μᾶλλον δέ, ὃ ὦν, ἐξ ὧν ἔδωκε καταγραφῆναι ἀ-
 15 ξιοῖ εἰδοποιεῖσθαι τοὺς ἑαυτοῦ ἐμπύχους ναοὺς δίχα τινὸς μεταμορφώσεως,
 ἢ ὡς ἂν ὑμεῖς εἴποιτε ρεφορμάσεως· πάντα γὰρ φησιν, ἃ ἤκουσα παρὰ
 τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν (Ἰωάννης 15, 15). Ἐλθὼν δέ ὁ παρά-
 κλητος ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν (Ἰωάννης 16, 13 και
 Ἰωάννης 2, 27) και τὰ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ ἐδίδαξεν ἡμᾶς (Σοφία Σολο-
 20 μῶντος 9, 17, 18· Βαροῦχ 4, 4) και πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἀνήγ-
 γειλαν ἡμῖν οἱ Ἐδαγγελισταὶ (Πράξεις 20, 20, 27) και οὐδὲν τῶν συμ-
 φερόντων ὑπεστάλησαν τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ἡμῖν, ἵνα ὑμεῖς δῆθεν οἱ
 νέοι φραγμασόνες τοῦτο ἡμῖν ἀναγγείλητε. Τί γὰρ συμφερώτερον, τί
 μυστικώτερον, ὧν αὐτοῖς μὲν ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος
 25 αὐτοῦ, ἡμῖν δὲ αὐτοὶ ἐλάλησαν ἀπ' αἰῶνος σεσιγημένου μυστηρίου. Ἄ
 γὰρ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε και οὐς οὐκ ἤκουσε (Ματθαῖος 13, 17) και ἐπὶ
 καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη (Λουκᾶς 10, 21) και ἀπλῶς εἰς ἃ ἐπι-
 θυμοῦσιν ἄγγελοι προκύναι, ταῦτα ἀπεκαλύφθη τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τίς
 οὖν ἢ ἐκείνων (ἵνα ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν) θρησκεία; Οὐχὶ
 30 ξύμπαντες ἀκούουσι μὲν παρ' οὗ τὸν οἶκον οἰκοδομοῦσιν, οἶκον Ἰσραὴλ,
 Κύριος ὁ Θεὸς σου, κύριος εἷς ἐστιν. Ἐγὼ εἰμι ὁ θεῖος Ἀβραὰμ και ὁ
 θεῖος Ἰσαὰκ, και ὁ θεῖος Ἰακώβ. Ἐγὼ, ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, ἐγὼ και
 μετὰ ταῦτα και εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ Θεὸς πλήρ ἑμοῦ οὐκ ἔστι. Λέγουσι
 35 δὲ και αὐτοὶ πρὸς αὐτόν, Σὺ εἶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μου και Θεὸς μου, ὃ
 Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὃ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰῶνων. Καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλήρ
 σοῦ, και οὐ διεπετάσαμεν χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἄλλότριον; Ἐκτὸς σοῦ
 γὰρ ἄλλον οὐκ οἶδαμεν; Ὡσαύτως και ἐνανθρωπήσας ὁ θεῖος λόγος,
 λέγει μὲν αὐτός, πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, και εἰς ἐμὲ πιστεύετε. Ὅτι

ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸν πέμψαντά με, ὅτι ἐγὼ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἤκω· ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς μου. Ὅτι ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ· ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι. Ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἓν ἐσμεν. Ἀκούει δὲ παρὰ μὲν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ἠεδόκησα. Ἐκ γαστρὸς προὐέωσφόρου ἐγέννησά σε, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς μου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Δώσω σοὶ ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατάσχασίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. Παρὰ δὲ ὧν καὶ ὑμεῖς ἀρχεῖτε θείων φραγμασῶν, ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ράβδος ἐνθύτητος ἢ ράβδος τῆς Βασιλείας σου. Ἡ βασιλεία σου βασιλεία πάντων τῶν αἰῶνων. Σὺ γὰρ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Σὺ εἶ ὁ κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ· θεὸς ζῶν, μέγας καὶ ἀληθινὸς καὶ πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; Ρήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις. Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ ἐν νύῳ ἐπαναπαύεται, ὅτι νοερόν, ἅγιον, ἀγαθόν, εἴτ' οὖν φιλόανθρωπον, εὐεργετικόν, παντοδύναμον, παντεπίσκοπον, διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν. Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληροῦν δημιουργικόν· τῷ πατρὶ καὶ τῷ νύῳ συντεταγμένον καὶ συναριθμούμενον ὅθεν καὶ συνδοξαζόμενον. Κύριος γὰρ καὶ Θεὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ἐνεργοῦν καὶ διαιροῦν τὰ χαρίσματα ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. Ὡσαύτως κύριος καὶ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ τὸ πνεῦμα τὸ λαλήσαν διὰ στόματος πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων προφητῶν αὐτοῦ καὶ ὁ τοῦ πνεύματος ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστὶ ναὸς. Καὶ ὁ ψευδόμενος τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τῷ Θεῷ ἐφύευστο. Καὶ ὡς Θεὸς ἔθετο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποστόλους, προφήτας, διδασκάλους κτ. ὅθεν καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς βλασφημία οὐκ ἀφίεται οὔτε ἐν τῷ νῦν οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Ὁ γὰρ κύριος ὃν εἶδεν Ἡσαΐας καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου καὶ Σεραφείμ εἰστήκεσαν κύκλῳ αὐτοῦ, παρ' οὗ καὶ ἀπεστάλη εἰπεῖν τῷ λαῷ, ἀκοῆ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, κτ., οὐ κατὰ τὴν ἐν τῷ νόμῳ ἀμυδρὰν θεογνωσίαν, μᾶλλον δὲ τὴν τῶν Ἰουδαίων πενίαν μόνος ὁ πατὴρ ἦν, ἀλλὰ καὶ ὁ υἱός, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ὡστε τοὺς ἀποστόλους ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐν ἀγίῳ πνεύματι χειροτονηθέντας ἀποσταλῆναι εἰς τὸ κήρυγμα. Καθ' ὅ,τι τρισάγιος κατὰ τὸν σεραφικὸν ὕμνον εἴτ' οὖν τρισυπόστατος· ὁ εἰς κύριος καὶ Θεός· ὁ δημιουργὸς τοῦ παντός. Ὅθεν θεὸν ὅταν εἶπω, οὗ πλὴν θεὸς ἄλλος οὐκ ἔστιν, οὐχ ὡς ὑμεῖς φατε, πρόνοιαν ἀπολύτως λέγω, τὴν ὡς ὑμεῖς φρενοβλαβῶς οἴεσθε, θρησκείαν ἀδιαφορίας εἰσαγωγόν, ἀλλὰ τὸν τῇ προνοίᾳ ἀναγκαίως καὶ ἀναντιρροήτως συνεισαγόμενον

προνοητήν (ἢ σὴ γάρ φησι πατρὸς διακυβερονᾶ πρόνοια· ἢ γὰρ πρόνοια
 προνοητική ἐστὶ πρόνοια, ὡσπεροῦν καὶ ὁ προνοητὴς προνοούμενων
 ἐστὶ προνοητής.) Καὶ οὐδὲ τούτου ἀπλῶς, λέγω δὲ οὐχὶ ἢ μόνον τοῖς
 ποιήμασι νοούμενον, καθορᾶται. Καὶ ἐνὶ ἐκάστῳ ἡμῶν ψηλαφώμενος
 5 εὐρίσκεται καθ' ὃ ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Καὶ ἀγαθο-
 ποιῶν διὰ πάσης τῆς ὁρατῆς κτίσεως ἡμᾶς, οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν
 ἀφήσιν· ὁπότε οὐδ' οὕτω θρησκευόμενος θρησκείων ἀδιαφορίαν εἰσάγει.
 Θεὸς γὰρ ζηλωτὴς ἐστὶ κύριος ὁ Θεός. Καὶ οὐ δίδωσι τὴν δόξαν αὐτοῦ
 10 ἑτέρῳ. Οὐδὲ τὰς ἑαυτοῦ μέν, οὐκ ὀρθῶς δέ, ἀλλὰ κακοδόξως προσφερο-
 μένας αἰνέσεις προσίεται· ὡς φαυλιζούσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Οὐ γὰρ
 μᾶλλον ἄγριοι ἡλισγημένοι, καὶ θύματα μωμητὰ ἢ κακοδοξιαβδέλγυμα
 αὐτῷ. Εἰ γὰρ οὐ μᾶλλον ζώων ἢ αἰνέσεως θυσία δοξάζεται. Καὶ εἰ οἱ τὸ
 σῶμα μωμητοὶ προσεγγίζοντες τῷ θυσιαστηρίῳ βεβηλοῦσι τὸ ὄνομα τὸ
 15 ἅγιον τοῦ Θεοῦ, πολλῶ μᾶλλον βέβηλος αὐτὸς ὁ μωμητὸς τὴν ψυχὴν τῇ
 κακοδοξίᾳ. Οὐκ οὖν λέγω ἢ μόνον τοῖς ποιήμασι νοούμενος καθορᾶται
 οὐ δ' ἢ ἀνθρώπου τὰ σωματικά μόνον προνοεῖ, ἀλλ' ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ
 ποιητὴς καὶ ὤφθη ἐπὶ γῆς, καὶ ἐλάλησεν ἡμῖν πρότερον μὲν χερσὶ
 20 προφητῶν ὁμοιωθεὶς δι' ὧν ἐπλήθυναν θράσεων, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ
 σὰρξ εἶτ' οὖν παιδίον ἀναλλοιότως γενόμενος ἐκ τῆς ἐν γαστρὶ σχύσεως
 αὐτὸν νεάνιδος παρθένου, καὶ ὁμοιωθεὶς ἡμῖν κατὰ πάντα χωρὶς ἁμαρ-
 25 τίας, ὥστε αὐτὸν καθ' ἣν ἀνείληφε σάρκα δηλον δ' ὅτι ἔμψυχόν τε καὶ
 λογικὴν εἶτ' οὖν ἔννον καὶ παθεῖν καὶ σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι καὶ τῇ
 τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι, καὶ ἀντιθεῖναι ὅπου ἦν τὸ πρότερον, καθεξό-
 30 μενος ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, ὃ ἐστὶ τοῦ πατρὸς ὑπε-
 ράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, καὶ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως
 καὶ κυριότητος, παρ' οὗ πατρὸς καὶ ἄλλον παράκλητον ἐπεμφεν ἡμῖν
 τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται. Ὅς ἐλθὼν
 35 ἀδήγησε τοὺς ἀποστόλους, ἐξ αὐτῶν δὴ καὶ ἡμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλή-
 θειαν, ὃν δὲ τρόπον ἐθεάθη πορευόμενος ἀφ' ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως
 εἰσίσταται πάλιν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κρῖναι τὴν οἰκουμένην,
 καὶ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ. Καὶ συνελόντι οὕτω
 40 θρησκευτέον τὸν ποιητὴν καὶ προνοητὴν τῶν ἀπάντων θεόν, ὡς αὐτὸν
 οἱ τὸν ἔμψυχον αὐτοῦ ναὸν δομησάμενοι, καὶ ἔγνωσαν καὶ ἐκήρυσαν ἐν
 αἰς τοῦ ἀνθρωπέου γένους ὡς προνοητὴς προνοούμενος, ἔδωκεν ἡμῖν
 45 γραφαῖς προνοίας· καὶ γὰρ οὐκ ἐν ἄρτῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ παντὶ ρήματι
 θεοῦ ζωοτροφεῖν εἶτ' οὖν τροφοφορεῖν, ὃν ἐποίησε λογικὸν ἄνθρωπον.
 Τὰ ρήματα γὰρ φησιν, ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστὶ καὶ ζωὴ ἐστὶ.
 Καὶ πάλιν ρήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις. Εἰ γὰρ τῇ προνοίᾳ ἀναντιρρητῶς

συνεισάγεται ὁ προνοητής, οὕτω ποι ἀναγκαίως θρησκευτέος, ὡς δηλαδὴ καὶ προϋνόησε τοῦ ἀνθρώπου, τρέφων αὐτοῦ τὸ μὲν σῶμα ἐξ ὧν οὐρανόθεν δίδωσιν ὑετῶν καὶ καιρῶν καρποφορίαν, τὴν δὲ λογικὴν ψυχὴν λόγῳ θεοῦ, ἀγράφῳ μὲν, τοὺς ἔγγιστα αὐτοῦ (ὡς τοὺς περὶ τὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας, μεθ' ὧν καὶ τοὺς ἀποστόλους) γραπτῶ δὲ τοὺς πόρρω. Λέγω δὲ ἐγγύς τε καὶ πόρρω, τῶ τρόπῳ οὐ τῶ τόπῳ. Ὁ γοῦν, ἃς ἢ τε θεία πρόνοια καὶ ἢ τῶ λογικῶ ἀνθρώπῳ ἀναγκαία τοῦ λόγου καὶ ἠθικῆ καὶ θεολογικῆ τροφῆ εἰσαγόμεναι, ἀναγκαίως συνεισάγουσι θεοπνεύστους καὶ θεοαποδότους γραφάς, μὴ παραδεχόμενος ἄθεος προφανῶς ἐλέγχεται, μηδὲν ἀποκερδαίων ἐξ ὧν τοῖς ποιήμασι νοούμενον καθορᾶν λέγει, ὃν οὔτε ὀφθέντα καὶ ἐμπεριπατήσαντα ἡμῖν ὄρᾶν, οὔτε λαλοῦντος ἀκούειν ἐθέλει. Ὁ γὰρ τὰς πορείας τοῦ ἐν τοῖς ποιήμασι νοητῶς καθορωμένου τὰς μεγάλας καὶ θαυμαστάς, ἃς ἐθεωρήθησαν θεωρεῖν ἐν ταῖς γραφαῖς μὴ ἀνεχόμενος, οὗτος μονοноῦ λέγει τῷ μὲν κυρίῳ τὰ τοῦ ἄσεβοῦς, ἀπόστα ἀπ' ἐμοῦ, ὁδοὺς σου εἰδέναι οὐ βούλομαι. Τοῖς δὲ ἐκ τῶν γραφῶν αὐτῶν διαλεγόμενοις τὰ τοῦ Φαραῶ, τίς ἐστίν, οὐ εἰσακούσομεν τῆς φωνῆς αὐτοῦ; Οὐκ οἶδα τὸν κύριον. Μὴ σννεῖς ὁ ἄφρων, ὡς εἰ αἱ φωναὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ στερεώματος πᾶσιν ἀκούουσι τῶν μὴ τῶ κάλλει καὶ τῶ μεγέθει δόξαν θεοῦ διηγουμένων τοῦ δὲ ποιήσιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλοντος. Πολλῶ μᾶλλον ἀκουστέος λαλῶν καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν Γραφῶν, ὁ τῇ χειρὶ αὐτοῦ στερεώσας τοὺς οὐρανοὺς.

Τοῦ τοίνυν ἁγίου Θεοῦ, ἢ ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν, τοῦ ὡς ἂν ὑμεῖς εἴποιτε, πρώτου φραγμασόνου, ἴσον δὲ εἰπεῖν ἀρχιτέκτονος, ἐξ ὁμοθρησκου οἰκοδομεῖν πεφνκόςτος τὸν ἔμφυχον ἑαυτοῦ ναὸν (καὶ γὰρ ὁμοθρησκοὶ, ὡς δέδεικται, οἱ ἐν τῷ νόμῳ θεῖοι φραγμασόνες τοῖς ἐν τῇ χάριτι) πῶς ποτε ὑμεῖς ναὸν αὐτῷ ἔμφυχον ἐξ ἀνομοιοθρησκου οἰκοδομεῖν ἐπαγγέλλεσθε, τὸν ἐξ αὐτῶν καταλυόμενον; Οὐχὶ Σολομῶν, ὃν ὑμεῖς ἀρχεῖτε ἀνομοιοθρησκῆσας κατέστρεψεν ἐξ αὐτῶν βάρηων, ὃν ἐδομήσατο ἔμφυχον τοῦ Θεοῦ ναὸν οὐχὶ οἱ μετ' αὐτὸν Ἰσραηλίται διὰ τὸν αὐτὸν λόγον μηδὲ τοῦ ἑαυτῶν ἔμφυχου, καὶ τὸν ἄψυχον τοῦ Σολομῶντος ναὸν κατηδάφισαν; Οὐκ ὡσαύτως οἱ ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ αὐτὰς τὰς θεοχαράκτους καὶ θεοδότους πλάκας τὰς καὶ τὴν ἕλην καὶ τὸ εἶδος τοῦ θεοειδοῦς ναοῦ ἐμπεριεχοῦσας συνέτριψαν; Οὐδὲ γὰρ διαφέρουσι τι εἰς λόγον ἀσεβείας καὶ ἀπωλείας τῶν λαμβανόντων τὸ ὄνομα τούτου Θεοῦ ἐπὶ ματαίῳ, οἱ, ὡς καὶ προδέδεικται, τὸν Θεὸν οὐχ ὡς δεῖ προσβέβουτες. Πῶς δὲ καὶ στήσεται ἢ ὅλως οἰκοδομηθήσεται ὁ ἔμφυχος ὑμῶν, ὡς φατε, ναός, ἐξ ἀντιτέχνων, ὡς δέδεικται, οἰκοδόμων, ὧν οἱ τεχνῖται

νόες συγκέχρυνται πρὸς ἀλλήλους οὐδὲν ἤττον ἢ αἱ γλῶσσαι τῶν τοῦ Χαλάνη πύργου οἰκοδόμων; Ὅποιον δ' ἄρα καὶ ἔξει τὸ θεοειδὲς εἶδος τῆς πίστεως ὁ ἔμπυχος ὑμῶν ναός, ὅς τις, ἐκάστου τῶν ἑτεροθησκείων οἰκοδομούντων, κατὰ τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ φρόνημα τοῦτον εἰδοποιούντος,

5 καθαιρεῖται μᾶλλον τῇ τῶν πολυμόρφων καὶ ἀντιτέχνων εἰδῶν ἀλληλομαχίᾳ; Τὸν γὰρ ἔμπυχον τοῦ θεοῦ ναὸν ὁμοειδῆ, ὡς πολλάκις εἴρηται, οἰκοδομοῦντες ἐδείχθησαν ἐν ἑαυτοῖς ἕκαστος τῶν θεοειδῶν ἐκείνων φραγμασόνων.

Φραγμασόν. Οὐπω φησίν, ἔγνωσ τὰ ἡμέτερα ὄργια· εἰ γὰρ ἔγνωσ οὐκ ἂν κατέγνωσ. Καὶ γὰρ ὡσπερ ἐν τῇ τοῦ Νῶε σωστικῆς κιβωτῶ τῶν πολυειδῶν θηρίων τὴν ἰδίαν θηριωδίαν ἀποθεμένων, λύκος μετὰ ἀρνός συννεβόσκειτο, καὶ πάρδαλις συνναεπαύετο ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων καὶ βοῦς καὶ ἄρκτος ἅμα συννεβόσκοντο, καὶ ἅμα τὰ παιδία αὐτῶν ἦσαν, καὶ λέων ὡς βοῦς ἔφαγεν ἄχυρα, ὄφις δὲ γῆν ὡς ἄρτον, οὕτω καὶ οἱ εἰσερχόμενοι ἐν τοῖς ἀδύτοις, ἧς ἡμεῖς ναυπηγοῦμεν νοητῆς κιβωτοῦ, τὴν ἰδίαν ἕκαστος θηρησκείαν ἀποθέμενοι, ἐν καὶ ταῦτο σύμπαντες εἶδος μεταμορφοῦνται.

10

15

Χριστιανός. Εὐλόγητός ὁ θεός, ὁ δρασσόμενος, ὡς γέγραπται, τοὺς σοφοὺς, ἐν τῇ παρουργίᾳ αὐτῶν. Ὅντως ἐνεπάγησαν ἔθνη ἐν διαφθορᾷ ἢ ἐποίησαν. Ἐν παρίδι ταύτῃ, ἢ ἔκρουσαν, συνελήφθη ὁ ποῦς αὐτῶν. Ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλός. Ὑμεῖς δὲ καὶ ἐν τοῖς λόγοις τῶν χειλέων ὑμῶν. Γέγραπται γάρ, παγίς ἰσχυρὰ τῶ ἄφρονοι, τὰ ἴδια χεῖλη. Καὶ ἀλίσκεται χεῖλεσιν ἰδίου στόματος. Ἄγε δὴ, ὦ τῆς νοητῆς κιβωτοῦ ναυπηγὲ σύ, ἵνα γὰρ εἰσῶ ὡς τὰ ἐν τῇ

20

25

30

35

τοῦ Νῶε Κιβωτῶ πολυειδῆ ζῶα οὔτε ἅμα εἴτ' οὐδ' ὁμοῦ συνναεπαύετο, οὔτε ταῦτο βρωμα συνήσθιον, ἀλλὰ καταγωγὰς τε εἶχον διωρόφους καὶ τριωρόφους, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ἐκάστῳ ἐδωδίμων συνήγαγε Νῶε πρὸς ἑαυτόν, οὔτε τὴν ἑαυτῶν ἰδιοτροπίαν εἰσελθόντα ἀπέθετο, πῶς γάρ; ἦν ἐξελθόντα, οὐδὲν ἤττον ἢ πρότερον ἐπεδείκνυ, εἰπέ ἡμῖν, ὁ μεταμορφοῦνται ἐν τῇ καθ' ὑμᾶς κιβωτῶ οἱ ἐν αὐτῇ ὑφέροντες εἶδος, ὁμοειδὲς ἐστίν, ὧ οἱ ἐν τῇ παλαιᾷ καὶ τῇ νέᾳ θεοειδεῖς φραγμασόνες ὠκοδόμησαν ἐμπύχῳ ναῷ τοῦ θεοῦ, ἢ ἑτεροειδές; Εἰ μὲν γὰρ ὁμοειδὲς τί πλέον οἰκοδομεῖν ἔχετε, ἔνθα τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ συνῶρχεσθε, ὧν ὁ σοφὸς ἀρχιτέκτων Παῦλος, καὶ ὡς ἂν ὑμεῖς εἰποιτε θεῖος φραγμασόν, ἐφ' ᾧ ἔθετο θεμελίῳ ὠκοδόμησεν; Εἰ μήτι γε εἰς ὄρος γνωφῶδες ὑψηλότερον τοῦ Σινᾶ ὑμεῖς ἀνέβητε καὶ τύπον ἕτερον ἐπ' αὐτοῦ παρὰ τὸν τῶ θεόπτῃ Μωσεῖ δεδειγμένον ἐωράκατε καὶ γνωστῶς εἶδετε τοῦ θεοῦ οὐχὶ μόνα τὰ ὀπίσθια, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ καὶ τοῖς σεραφεῖμ ἀθέατον

πρόσωπον. Ἡ καὶ ὑπὲρ τρίτον οὐρανὸν ἠρπάγητε καὶ ἀρρητότερα ὦν
 ὁ ἐν Χριστῷ λαλῶν Παῦλος ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ
 ἀνέβη, ὑμῖν μᾶλλον ὁ Θεὸς ἢ τῷ Παύλῳ διὰ τοῦ πνεύματος ἀπεκάλυψε.
 Καὶ πνεῦμα θεοῦ καὶ νοῦν Χριστοῦ πλέον τοῦ Παύλου ἔχετε, καὶ εἰς
 ἃ ἐπιθυμοῦσι ἄγγελοι παρακόμενοι, ὑμῖν μᾶλλον ἢ τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκ- 5
 κλησία ἀγγελέη· ὅπερ οὐδὲ μανέντες, οἶμαι, εἰπεῖν ἂν τολμήσατε. Ὁ-
 πότε καὶ εἴ τις ἀποκάλυψιν τινα ἢ προφητείαν ἔχει ἢ τοιοῦτό τι, τοῦτον
 ὁ θεὸς φραγμασῶν Παῦλος λαλεῖν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κελεύει, ἢ πρὸς
 οἰκοδομὴν αὐτῆς, ἢ ἵνα αὐτὴ διακρίνη τὰ παρ' αὐτοῦ λαλούμενα. Οὐ
 γὰρ δὴ καὶ ἦν οἱ θεοὶ φραγμασόνες συγκροτοῦσιν ἐφ' ἡμῶν τοῦ Χριστοῦ 10
 Ἐκκλησίαν ἢ τῶν ἀμυήτων ἢ ξύμπασαν τῶν γαλακτοτροφουμένων
 εἶναι εἰπεῖν ἀποθρασυθέντα. Καθ' ὅτι οὐκ ἐπιλελοίπασιν ἐν αὐτῇ οἱ
 ἔχοντες καὶ ὄρα τοῦ ἀκούειν, καὶ τὰ αἰσθητήρια διὰ τὴν ἕξιν γεγυμνα-
 σμένα εἰς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ, ὥστε καὶ πνευματικοῖς πνευ- 15
 ματικὰ συγκρίνειν καὶ τὰ πνεύματα πνευματικῶς ἀνακρίνειν εἰτ' οὐδὲν
 δοκιμάζειν, εἰ ἐκ τοῦ θεοῦ εἰσιν. Ἀψευδὴς γὰρ ὁ Κύριος εἰπὼν, ἰδοὺ
 ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμί, πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.
 Εἶδὲ μεθ' ἡμῶν καὶ ἐν ἡμῖν, δῆλον δ' ὅτι σὺν τῷ πατρὶ προηγουμένως
 μὲν διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἐν τῷ βαπτίσματι αὐτός τε ἔδωκεν 20
 ἡμῖν πιστεῦσασι εἰς αὐτόν· καὶ ἡμεῖς λαβόντες ἔχομεν ἀπὸ Θεοῦ· ἐν
 ᾧ καὶ κράζομεν Ἀββᾶ ὁ πατήρ· ὁ καὶ αὐτὸ μένει μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν
 αἰῶνα, ὀδηγοῦν ἡμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἐξῆς δὲ καὶ δι' ὧν ἐν
 τῇ εὐχαριστίᾳ εἰς βρωσὴν τε καὶ πόσιν ἡμῖν δίδωσιν τῆς ἑαυτοῦ φημι 25
 ἀρετῆς καὶ τοῦ αἵματος ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ. Ἐχόμενα δὲ τούτων μᾶλλον
 δὲ μετὰ τούτων καὶ διὰ τῆς θεοποιουῦ ἀγάπης (Α', Ἰωάννης 4, 16)
 ἦν αὐτός τε πρῶτο ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀγαπᾷ (Πρὸς Ἑβρ. 12, 6. Α'
 Ἰωάννης 4, 12, 16) καὶ ἦν ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν τηροῦντες τὸν λόγον
 αὐτοῦ, καὶ λέγοντες τὰ τοῦ Παύλου, τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης
 τοῦ Χριστοῦ.

Εἰ μὲν οὖν (ἵνα ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν) ὁμοειδής ἐστι, 30
 τί ὅτι μὴ μᾶλλον ἐν τῷ φωτὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐν
 αὐτῇ θεῶν φραγμασόνων μεθ' ἡμῶν οἰκοδομεῖται, ἵνα μὴ καὶ περὶ ὑμῶν
 λέγη ὁ θεὸς φραγμασῶν Παῦλος· τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν
 αἰσχροὺν ἐστι καὶ λέγειν; καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς οὐχ ἦττον ἐλεύθεροί ἐσμεν 35
 οἰκοδόμοι, μᾶλλον δὲ μόνοι ἡμεῖς. Χριστὸς γὰρ ἡμᾶς ἐξαγοράσας τῷ
 ἰδίῳ αἵματι, ἠλευθέρωσεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου καὶ τῆς ἁμαρτίας,
 γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα καὶ ἁμαρτία, ὁ μὴ εἰδὼς ἁμαρτίαν. Δου-
 λωθέντες δὲ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῷ Θεῷ (Πρὸς Ῥωμαίους 6, 18, 22)

- υιοί ἐσμεν καὶ τέκνα οὐ τῆς παιδείκης ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρου (Πρὸς Γα-
 λάτας 4, 22, 23, 28, 30, 31· Α' Πέτρος 3, 6) καὶ σπέρμα Ἀβραάμ καὶ
 κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι θεοῦ δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τέκνα θεοῦ. Δι-
 5 ὁ καὶ παρακύπτομεν εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας; ὅπου γὰρ φησι,
 πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. Ἀλλὰ μὴν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ
 δέδεικται ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου σὺν τῷ πατρὶ δηλονότι καὶ τῷ υἱῷ,
 οἱ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἄρα ἐκκλησίᾳ, οὐχὶ οἱ ἐκτός εἰσιν οἱ ἐλεύθεροι. Ἐὰν
 γὰρ φησιν, ὁ υἱὸς ἡμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε. Ἀλλὰ μὴν
 ἐλευθέρωσεν ἡμᾶς, ὡς δέδεικται, ὁ υἱὸς. Ὅντως ἄρα ἐλεύθεροί ἐσμεν.
 10 Ὅσπερ δὲ εἰς κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα (Πρὸς Ἐφεσίουσ
 4, 5) οὕτω καὶ μία ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
 Ἐν Χριστῷ γὰρ ἐσμεν ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, πάντες οἱ ἐκ τοῦ ἐνὸς
 ἄρτου μετέχοντες· καὶ τὸ αὐτὸ φρονοῦντες καὶ λέγοντες. Μία γὰρ φησιν
 ἢ περιστερά μου, τελεία μου (Ἄσμα 6, 8), εἰς ὁ ποιμὴν, μία ἢ ποίμνη
 15 (Ἰωάννης 10, 16) καὶ οὐ μεμερίσται ὁ Χριστὸς (Α' πρὸς Κορινθίους
 1, 13)· τί τοίνυν ὑμεῖς μερίσαντες ἑαυτούς, ἰδίᾳ ἐκκλησιάζετε, κοῦχι
 ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ ὅτι ποτε φρονεῖτε, λαλεῖτε, εἶγ' ὅλως τοῦτο
 φρονεῖτε, ὁ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, οὐδὲ τοῖς ἐλευθέροις ἡμῖν συνοικο-
 20 δομεῖτε, εἶγ' ὅλως τὸ τῆς ὑμετέρας οἰκοδομῆς εἶδος ὁμοειδὲς ἐστίν,
 ὡς εἴρηται, τῇ ἐλευθέρᾳ τῶν ἐλευθέρων ἡμῶν οἰκοδομῆ; Εἰ δὲ οὐχ
 ὁμοειδὲς ἐστίν, ὡσπερ οὐκ οὐδὲ ἐστίν (οὐδὲ γὰρ ἂν, εἴπερ, ἴδιον κόμμα
 συνεστήσατε οὐδὲ τὸ τοῦ χριστιανοῦ σωτήριον ὄνομα εἰς τὸν οἰκοδόμον
 μεταμείψαντες, τὸν τὰ τῆς οἰκοδομῆς ὑμῶν ἐξορχούμενον, ὡς ὁ ἐξ ἀρ-
 25 χῆς ἀνθρωποκτόνος, ἀπροόπτως, ὡς φατε, ἀπεκτεῖνατε). Οὐ λανθάνετε
 τρισάθλιοι, οὐχὶ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ σὺν πατρὶ καὶ πνεύματι ἐν τῷ
 ἐμφύχῳ ἑαυτοῦ ναῷ προσκυνουμένου, ἀλλὰ τοῦ Ἀντιχρίστου, μᾶλλον
 δὲ αὐτοῦ τούτου τοῦ Σατανᾶ αὐτόχρημα ἔμφυχον ναὸν ἑαυτοῦ οἰκοδο-
 30 μούντες. Πᾶς γὰρ ὁποιοσοῦν ναὸς (εἴτ' ἔμφυχός φημι εἴτε ἄφυχος) ὁ
 μὴ τὸν Χριστὸν μεμορφωμένος, τὸν Ἀντίχριστον, μᾶλλον δ', ὡς εἴρηται,
 τὸν Σατανᾶν μεμόρφωται, μὴ ἐνὸν τὸν αὐτὸν πνεῦμα καὶ τὴν τοῦ Χρι-
 στοῦ καὶ τὴν ὑμετέραν ἐν ἀδύτοις ἑτερόμορφον, ὡς δέδεικται, μᾶλλον
 δὲ δύσμορφον μορφὴν μεμορφῶσθαι. Καὶ ἰδοὺ πεπλήρωται τὸ τοῦ
 Κυρίου λόγιον, οὐδὲν ἐστὶ λέγοντος κεκαλυμμένον, ὁ οὐκ ἀποκαλυφθή-
 35 σεται, καὶ κρυπτόν, ὁ οὐ γνωσθήσεται. Καὶ γὰρ καὶ πρὶν ἢ ἔλθῃ ὁ φω-
 τίζων τὰ κρυπτά τοῦ σκοτός, καὶ ἀνακαλύπτων βαθέα καὶ ἀπόκρυφα,
 καὶ κρυπτόμενον παρ' ὑμῖν τὸ ἀπόρητον, οὐδὲν ἦττον τῷ λόγῳ πε-
 φώραται οὐδὲν ἄλλ' ἢ Σατανικὸν ὄν συνέδριον, καὶ καθέδρα λοιμῶν κα-
 τὰ τὸν Προφητὰνακτα καὶ θεοπάτορα Δαβὶδ, καὶ Ἐκκλησία, μᾶλλον δὲ

συναγωγή πονηρονομένων· ὡς πληροῦσι ἐφ' ὑμῶν καὶ τὸ τοῦ ὑμῖν ὁμο-
θρήσκου Λουκιανοῦ

...ὁ σὺ θαυμάζεις τοῦτο ἑτέροις γέλωσ

Ἄλλ' ἐκεῖνος μὲν ἐγέλα, ἡμεῖς δὲ θορηνοῦμεν μᾶλλον τὴν ὑμετέραν
ἀπώλειαν, γνόντες καὶ καταγνόντες ἃ ἐν ἀδύτοις, οὐχ, ὡς δέδεικται, 5
διὰ κυρίου βουλευόμενος οἰκοδομεῖν, οὐδὲ διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ.
Ἄλλὰ δι' οὗ ὁ Κύριος ἔδωκε πνεύματος εἰς τὸ στόμα πάντων τῶν τοῦ
Ἀχαάβ προφητῶν, ὃ καὶ ἔστιν οὐδέν, ἀλλ' ἦ ὁ εἰς ἄγγελον φωτὸς μετα-
σχηματιζόμενος Σατανᾶς.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Συγκεντρῶναι ἔδω, γιὰ λόγους καθαρὰ τεχνικούς, τὸ πλῆθος
τῶν βιβλικῶν παραπομπῶν μὲ τις ὁποῖες εἶναι κατάστικτα τὰ περιθώρια τοῦ χφ.
Ἡ καταγραφή γίνεται συνεχῆς μὲ ἀρχικὴ ἔνδειξη γιὰ κάθε παραπομπή τῆς σελιδα-
ρίθμησης καὶ τῆς στιχαρίθμησης τῆς παρούσας ἔκδοσης.

- 19,3 Πρὸς Ἐφεσίους 5,13.
19,11 α' πρὸς Κορινθίους 3,2· πρὸς Ἐβραίους 5,13,14.
19,14 Μάρκον 16,15.
19,15 Ματθαῖον 10,22.
20,21 Πράξεις 5,1 κ.τ.
20,23 α' [πρὸς] Κορινθίους 5,5· α' [πρὸς] Τιμόθεον 1,20· Πράξεις 13,11.
20,24 Πράξεις 4,12 καὶ 11,38· Πρὸς Γαλάτας 5,4 καὶ 1,8.
20,25 Πρὸς Κορινθίους 3,10,11· α' Πέτρου 2,4 κ.τ.
20,27 Ἔξοδος 11,5 καὶ 12,29.
20,28 Ἡσαΐας 37,36· β' Παραλειπομένων 32,21.
20,33 Γένεσις 3,2,3· Λουκᾶν 22,6.
21,4 Γένεσις 2,17 καὶ 3,11.
21,7 Σοφονίας 6,1,22 καὶ 7,22,23 κ.τ.
21,8 Ἐφεσίους 6,19· Κολοσσαεῖς 1,25,26,27 καὶ 4,3· Γαλάτας 1,16· Ρω-
μαίους 16,25, 26· Πράξεις 9,15 καὶ 13,46,47 καὶ 22,21· Μάρκον 16,15· Λουκᾶν
24,47· Ματθαῖον 28,19.
21,11 α' Κορινθίους 9,16
21,15 Πράξεις 13,44,45 καὶ 17,18,32 καὶ 19,9 καὶ 18,6· καὶ 26,20, 22,23.
21,20 [Ζαχαρίας] 5,3,4.
21,29 Ζαχαρίας 5,4 καὶ 8,17.
21,30 Ζαχαρίας 5,4 καὶ 8,17· Ἱερεμίας 5,5· Μαλαχίας 3,5· Ἔξοδος 20,7·
Λευϊτικὸν 19,12· Δευτερονόμιον 5,11· γ' Βασιλειῶν 3,43· β' Παραλειπομένων 36,13·
α' Ἔσδρας 1,48· δ' Βασιλειῶν 24,20· Λευϊτικὸν 5,4· καὶ Μαλαχίας 6,62· Ἀριθμοὶ
30,3· Δευτερονόμιον 23,23· Ψαλμοὶ 14,6 καὶ 88,34· Ψαλμοὶ 14,6 καὶ 88,34· Ματ-
θαῖον 5,33.
21,31 [Ζαχαρίας] 5,3.
21,34 α' Βασιλειῶν 25,22,33,34.

- 21,36 Ψαλμοί 118,105 και 29,6· β' Βασιλειῶν 11.
- 22,4 8η Βασιλειῶν 18,7,20· Παραλειπομένων β' 10,16,19 και 11,4· Γένεσις 21,31,32 και 26,28,31 και 31,44,53 και Λουκᾶν 24,22,23.
- 22,9 δ' Βασιλειῶν 24,1,6· δ' Βασιλειῶν 24,20 και 25,7· β' Παραλειπομένων 36,13· Ἱερεμίας 52,11. Ἱερεμίας 12,13· α' Μακκαβαίων 6,62 και 7,15,18.
- 22,14 Ἡσαίας 55,11.
- 22,15 Πρὸς Ρωμαίους και Ἑβραίους 2,3.
- 22,17 Ματθαῖον 23,33· Λουκᾶν 13,3,5· Ἱερεμίας 18,7.
- 22,20 γη Βασιλειῶν 3,43· Ἰησοῦς 6,17,18, και 7,15,25.
- 22,23 Ψαλμοί 7,11,12.
- 22,35 ὄρα Θεοδωρήτου, Αἰρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή. Λόγος α', Κεφ. κς'.
- 23,20 β' πρὸς Κορινθίους 10,24.
- 23,26 Νεεμία 4,17,18.
- 23,35 α' πρὸς Τιμόθεον 3,15· πρὸς Κολοσσαεῖς 1,24· πρὸς Ἐφεσίους 2,21· πρὸς Ἑβραίους 3,6· α' Πέτρου 2,5.
- 23,37 α' πρὸς Κορινθίους 3,16 και 6,16,19 και β' [πρὸς Κορινθίους] 6,16· Λευιτικὸν 26,12· Ἱερεμίας 37,27· Πρὸς Ρωμαίους 8,9,10,11· Ψαλμοί 21,3· Ἡσαίας 57,15.
- (1) α' πρὸς Κορινθίους 3,11 και 10,4· Ματθαῖον 16,18 και 21,42· α' Πέτρου 2,6· Πρὸς Ρωμαίους 9,33.
- (2) Ματθαῖον 16,8· Πράξεις 15,16· Παροιμιῶν 9,1· Ψαλμοί 126,1 και 101,12 και 146,2.
- (3) α' πρὸς Κορινθίους 3,9 και 12,28· πρὸς Ἐφεσίους 4,11· πρὸς Κολοσσαεῖς 4,11· Πράξεις 20,28· Ἰωάννην 21,16· α' Πέτρου 5,1· γ' Ἰωάννην 8.
- (4) α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς 4,11,14· πρὸς Κολοσσαεῖς 3,16· Ματθαῖον 18,15· πρὸς Γαλάτας 6,1· α' Πέτρου 3,15· πρὸς Ρωμαίους 15,14· πρὸς Ἑβραίους 5,62 και 12,15.
- (5) α' πρὸς Κορινθίους 12,8· πρὸς Ἐφεσίους 4,7· πρὸς Ρωμαίους 12,6· α' Πέτρου 4,10· α' πρὸς Κορινθίους 6,1· α' πρὸς Κορινθίους 14,40· β' πρὸς Κορινθίους 2,17 και 4,2· α' πρὸς Κορινθίους 11,23 και 19,3· Λουκᾶν 1,2· πρὸς Κολοσσαεῖς 2,6· πρὸς Γαλάτας 1,8· α' Πέτρου 4,11.
- 24,12 Πρὸς Ἐφεσίους 4,16· πρὸς Κολοσσαεῖς 2,19.
- 24,14 Ψαλμοί 118,22 και 126,1· Ματθαῖον 21,42· Πράξεις 4,11· α' Πέτρου 2,7· πρὸς Ρωμαίους 15,20· α' πρὸς Κορινθίους 14,3,4,5,12,26· α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς 5,11· β' πρὸς Κορινθίους 10,8 και 12,19 και 13,10· πρὸς Ἑβραίους 4,12,16,29.
- 24,18 [Ἡσαίας] 58,12.
- 24,20 β' πρὸς Κορινθίους 5,7· πρὸς Γαλάτας 6,15· πρὸς Ἑβραίους, 3,1· β' πρὸς Τιμόθεον 1,9· πρὸς Ἐφεσίους 4,24· πρὸς Γαλάτας 3,28· Ἰακώβου 2,7· Ἀποκάλυψις 2,17 και 3,12· Ἡσαίας 65,15 και 62,2.
- 24,24 Πράξεις 11,20 και 26,28· α' Πέτρου 4,16.
- 24,26 Πρὸς Φιλιππησίους 2,13.
- 24,27 Ἰωάννην 15,5.
- 24,28 Πράξεις 4,12.
- 24,32 α' πρὸς Κορινθίους 3,11,12.
- 24,35 Ματθαῖον 7,26.

- 24,36 Ψάλμοι 47,1,2,8· Μιχαίας 3,10· Ἀβδίας 2,12.
 24,37 Ψάλμοι 126,1.
 25,2 α' Πέτρου 4,14· Λουκᾶν 6,22.
 25,31 Ματθαῖον 28,19.
 25,34 Βαρούχ 2,23.
 25,36 Πρὸς Ρωμαίους 1,23,24,25.
 26,2 Πρὸς Ἐφεσίους 2,12.
 26,19 Ἰωάννην 15,23 καὶ α' Ἰωάννου 2,23· Λουκᾶν 10,16.
 26,32 α' Ἰωάννου 2,18,22 καὶ 4,3· β' (Ἰωάννου),7.
 26,33 α' Ἰωάννου 4,2.
 28,2 Ἀποκάλυψις 1,8.
 28,3 Πρὸς Ρωμαίους 3,30· α' πρὸς Κορινθίους 8,4,6· πρὸς Ἐφεσίους 4,5,6· α' πρὸς Τιμόθεον 2,5· Ἰακώβου 2,19· α' Ἰωάννου 5,7· Δευτερονόμιον 6,4· Μαλαχίας 2,10.
 28,5 γη Βασιλειῶν 18,26.
 28,6 Ἰωάννην 9,31· Παροιμιῶν 15,29.
 28,8 β' Πέτρου 3,9,15· πρὸς Ρωμαίους 2,4.
 28,9 β' πρὸς Τιμόθεον 2,25· α' [πρὸς Τιμόθεον] 2,4· Ἱερεμίας 18,23.
 28,12 Ἀριθμοὶ 16,15· Ἰωάννην 10,14,27· β' πρὸς Τιμόθεον 2,19· Ματθαῖον 25,12· Ἡσαΐας 26,10.
 28,17 Πράξεις 8,27.
 28,18 Πράξεις 10,2,5,6,33.
 28,23 Πράξεις 23,1.
 28,24 Πρὸς Φιλιππησίους 3,6.
 28,25 Πράξεις 22,3· Πρὸς Γαλάτας 1,14.
 28,26 Πράξεις 9,6,18 καὶ 22,10,16.
 28,29 Πρὸς Ρωμαίους 3,29.
 28,32 Πρὸς Ρωμαίους 3,30· Πρὸς Γαλάτας 2,16.
 28,32 Πράξεις 4,12.
 28,34 β' Πέτρου 3,16.
 28,37 β' πρὸς Κορινθίους 6,15· Ματθαῖον 12,29.
 29,8 Ἔξοδος 25,41.
 29,14 Ματθαῖον 4,10 καὶ 5,19 καὶ 10,43 καὶ 11,29 καὶ 28,19,20· Λουκᾶν 10,16· Ἰωάννην 5,46 καὶ 14,1,11,15 καὶ 18,37 καὶ 18,20· Δευτερονόμιον 18,18,28· Μάρκον 1,19.
 (1) Ματθαῖον 5,19,20· Ἰωάννην 12,48· α' πρὸς Τιμόθεον 1,4 καὶ 6,3,20 καὶ 4,7· β' πρὸς Τιμόθεον 2,16 καὶ 3,5· πρὸς Τίτον 1,14 καὶ 3,9· πρὸς Ἐβραίους 13,9· πρὸς Κολοσσαεῖς 1,28 καὶ 2,8· πρὸς Ρωμαίους 6,17· α' πρὸς Κορινθίους 1,10 καὶ 11,2,23 καὶ 3,10,11· β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς 2,15 καὶ 3,6· πρὸς Γαλάτας 1,8,9.
 29,24 Πρὸς Κορινθίους 2,7,8,9,10· πρὸς Ρωμαίους 16,25· πρὸς Ἐφεσίους 3,9, 10 καὶ 1,9· πρὸς Κολοσσαεῖς 1,26· β' πρὸς Τιμόθεον 1,9,10· πρὸς Τίτον 1,2· α' Πέτρου 1,20· α' Ἰωάννου 1,1,2· Ματθαῖον 11,25 καὶ 13,11 καὶ β' πρὸς Κορινθίους 3,18.
 29,29 α' πρὸς Κορινθίους 27,8· α' Πέτρου 1,12.
 29,31 Δευτερονόμιον 6,14.

- 29,32 Ἐξοδος 6,3 καὶ 3,15.
 29,33 Ἡσαΐας 41,4 καὶ 44,6 καὶ 48,12· Ἡσαΐας 45,5 καὶ 46,9· Ὡσηέ 13,5·
 Ψαλμοὶ 43,6.
 29,35 Ψαλμοὶ 58,9,58,21· Λουκᾶν 1,68.
 29,36 Ἡσαΐας 45,14 καὶ 64,4· Ψαλμοὶ 17,34· Σοφία Σολομῶντος 12,13·
 Ψαλμοὶ 43,22.
 29,37 Ἡσαΐας 26,13.
 29,38 Ἰωάννην 14,1.
 30,1 Ἰωάννην 12,44.
 30,2 Ἰωάννην 8,42,16,28.
 30,3 Ἰωάννην 5,43, 8,12, 14,6.
 30,4 Ἰωάννην 10,36 καὶ 9,35 καὶ 3,16,17,18.
 30,5 Ἰωάννην 14,10.
 30,6 Μάρκον 1,11· Λουκᾶν 3,22.
 30,7 Ψαλμοὶ 109,3 καὶ 2,7 καὶ 110,1.
 30,8 Ψαλμοὶ 2,8.
 30,10 Ψαλμοὶ 44,6.
 30,11 Ψαλμοὶ 144,13.
 30,12 Ματθαῖον 16,6· Ἰωάννην 1,1,9 καὶ 7,69 καὶ 11,27 καὶ 20,28.
 30,14 β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς 1,9· πρὸς Τίτον 2,13· α' Ἰωάννου 5,20· Ἀποκά-
 λυψις 3,7,14 καὶ 6,10 καὶ 19,11· Ἰωάννην 7,68.
 30,16 Ἰωάννην 15,26· Ἡσαΐας 11,2· Ἰωάννην 1,32,33.
 30,17 Σοφία Σολομῶντος 7,22,23· Ψαλμοὶ 142,10.
 30,19 Ψαλμοὶ 138,7, 32,6 καὶ 103,30· Ἰὼβ 33,4· Γένεσις 1,2 καὶ 2,7.
 30,20 Πρὸς Ρωμαίους 8,11· Ματθαῖον 28,19.
 30,21 α' πρὸς Κορινθίους 12,4,5,6,1· β' πρὸς Κορινθίους 3,17.
 30,23 Λουκᾶν 1,68,70. Πράξεις 3,21.
 30,23 α' πρὸς Κορινθίους 3,16,17 καὶ 6,19· β' πρὸς Κορινθίους 6,16· πρὸς
 Ἐφεσίους 2,22· Πράξεις 5,3,4.
 30,25 α' πρὸς Κορινθίους 12,28· Πράξεις 13,2,3,4, καὶ 2,4.
 30,26 Ματθαῖον 12,31.
 30,26 Ἡσαΐας 6,1,2,8,9.
 30,29 Ἰωάννην 12,41· Πράξεις 22,21· Πράξεις 28,25,26 καὶ 13,2,3,4 καὶ
 8,29· Ἡσαΐας 48,16.
 30,32 Ἡσαΐας 6,3.
 30,34 Ματθαῖον 28,19· Ἰωάννην 10,30 καὶ 14,10· α' πρὸς Κορινθίους 8,6·
 πρὸς Ἐφεσίους 4,9· Ψαλμοὶ 32,6.
 30,38 Σοφία Σολομῶντος 14,3.
 31,3 Πρὸς Ρωμαίους 1,20· Σοφία Σολομῶντος 13,15.
 31,4 Πράξεις· Ψαλμοὶ 138,6,17,27.
 31,6 Πράξεις 14,17.
 31,7 Δευτερονόμιον 5,9.
 31,8 Ἡσαΐας 42,8 καὶ 48,11.
 31,9 Γένεσις 4,5,7.
 31,10 Μαλαχίας 1,6,7,13.

- 31,11 Δευτερονόμιον 17,1.
 31,12 Ψαλμοὶ 49,24 καὶ 115,7 καὶ 26,11 καὶ 106,22 καὶ 49,14.
 31,14 Λευϊτικὸν 21,21,22,23 καὶ 22,2.
 31,16 Πρὸς Ἑβραίους 1,1· Βαρούχ 3,35,37.
 31,17 Ὡσηὲ 12,10.
 31,18 Ἰωάννην 1,14· Ἡσαΐας 9,6.
 31,20 Ματθαῖον 2,23· Ἡσαΐας 7,14.
 31,21 Πρὸς Ἑβραίους 2,17 καὶ 4,15.
 31,22 Ματθαῖον 2,20 καὶ 26,38· Λουκᾶν 8,46.
 31,23 α' πρὸς Κορινθίους 15,3,4· Λουκᾶν 24,39· Ἰωάννην 6,62 καὶ 20,27·
 α' Ἰωάννου 1,1.
 31,24 α' Πέτρου 4,1.
 31,25 Πρὸς Ἑβραίους 8,1· πρὸς Ἐφεσίους 1,20,21 καὶ 4,10.
 31,28 Λουκᾶν 24,29· Ἰωάννην 16,13.
 31,29 Πράξεις 1,11 καὶ 17,31· Ματθαῖον 16,27.
 31,36 Ματθαῖον 4,4.
 31,37 Ἰωάννην 6,63,68· Πράξεις 5,20.
 32,14 Ψαλμοὶ 67,26.
 32,14 Ἰὼβ 21,14.
 32,16 Ἐξοδος 5,4.
 32,19 Ψαλμοὶ 18,1,3.
 32,20 Πρὸς Ἑβραίους 1,1· Ματθαῖον 17,5· Ἡσαΐας 50· Λουκᾶν 16,29·
 Ἰωάννην 5,39,46· Πρὸς Ἑβραίους 10,7· Πρὸς Ἑβραίους 1,10· Ἡσαΐας 45,12.
 32,25 β' πρὸς Κορινθίους 4,13· Ἰωάννην 8,56· Γένεσις 22,9 κ.τ. Ἰωάννην
 5,39,46· Λουκᾶν 24,33,44· Πράξεις 2,25 καὶ 3,22,24 καὶ 7,37,52 καὶ 28,23· Ἡ-
 σαΐας 7,14 καὶ 9,6· Βαρούχ 3,35,37· Μιχαῖος 5,2· Γένεσις 49,10· Δευτερονόμιον
 18,15· Ψαλμοὶ 2,3,71 καὶ 109· Πρὸς Ρωμαίους 3,21,31 καὶ 10,4,11· Πρὸς Γαλάτας
 3,24· α' Πέτρου 1,10.
 32,35 Ἰωάννην 13,19 καὶ 14,1 καὶ 8,24· Πρὸς Γαλάτας 5,2 καὶ 1,18· Λουκᾶν
 10,16· α' Ἰωάννου 2,22,23.
 33,19 α' πρὸς Κορινθίους 3,19.
 33,20 Ψαλμοὶ 9,15,16.
 33,22 Πρὸς Ρωμαίους 6,2 καὶ 18,7.
 33,27 Γένεσις 6,16,21.
 34,9 α' πρὸς Κορινθίους 14,26 κ.τ.
 34,17 Ἰωάννην 14,10,11.
 34,18 Πράξεις 2,38 καὶ 11,17· α' Ἰωάννου 3,24 καὶ 4,13· α' πρὸς Θεσσαλο-
 νικεῖς 4,8· πρὸς Ρωμαίους 5,5· α' πρὸς Κορινθίους 6,19· πρὸς Γαλάτας 3,2· πρὸς
 Ρωμαίους 8,9,10· πρὸς Ἐφεσίους 3,16,17.
 34,21 Πρὸς Ρωμαίους 8,15· πρὸς Γαλάτας 4,6.
 34,22 Ἰωάννην 14,16,17 καὶ 16,13· α' Ἰωάννου 2,27.
 34,23 Ἰωάννην 6,51,56.
 34,24 α' πρὸς Κορινθίους 11,26.
 34,25 α' Ἰωάννου 4,16,19· Ἰωάννην 3,16 καὶ 13,1 καὶ 15,9 καὶ 17,23·
 πρὸς Ρωμαίους 8,37· πρὸς Γαλάτας 2,20· πρὸς Ἐφεσίους 2,4 καὶ 5,2,25· β' πρὸς

Θεσσαλονικείς 2,13,16· πρὸς Κολοσσαεῖς 3,12· Ἀποκάλυψις 1,5.

34,27 Ἰωάννην 14,15,21,23,24.

34,28 Πρὸς Ρωμαίους 8,35.

34,34 α' Πέτρου 2,16· Ἰωάννην 8,36 καὶ 1,12· α' Κορινθίους 9,1,19· πρὸς Γαλάτας 3,13 καὶ 5,1· β' πρὸς Κορινθίους 5,21· Ἰωάννην 8,36· πρὸς Ρωμαίους 3,25 καὶ 5,9 καὶ 8,2· πρὸς Ἐφεσίους 1,7 καὶ 2,13· πρὸς Κολοσσαεῖς 1,14,20,21,22· πρὸς Ἑβραίους 9,12,19,23,26 καὶ 10,19· α' Πέτρου 1,2,19· α' Ἰωάννου 1,7· Πράξεις 20,28· α' πρὸς Κορινθίους 6,20 καὶ 11,25.

35,1 Πρὸς Γαλάτας 3,29 καὶ 4,7.

35,3 Ἰωάννην 1,12· πρὸς Ρωμαίους 8,16· πρὸς Φιλιππησίους 2,15·

35,3 Ἰακώβου 1,25.

35,4 β' πρὸς Κορινθίους 3,17.

35,8 Ἰωάννου 8,36.

35,12 Πρὸς Ρωμαίους 12,5· α' πρὸς Κορινθίους 6,17 καὶ 10,17 καὶ 12,15· πρὸς Γαλάτας 3,28· πρὸς Ἐφεσίους 4,2· πρὸς Κολοσσαεῖς 3,15· Πράξεις 4,32.

35,14 α' πρὸς Κορινθίους 1,10· β' [πρὸς Κορινθίους] 9,13,11· πρὸς Φιλιππησίους 2,2 καὶ 3,16.

36,6 Ἡσαίας 29,15 καὶ 30,1· γ' Βασιλειῶν 22,22.

γ. Ἀξιολόγηση τῶν τεκμηρίων

Τὰ ἐπτὰ τεκμήρια τοῦ δημοσιεύω παρουσιάζουν δύο σημαντικὰ πλεονεκτήματα: α. Ἀπλώνονται καὶ καλύπτουν ἓνα ἀρκετὰ εὐρὺ, γιὰ τὴν ἔρευνά μας, χρονικὸ διάστημα, καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ 1744 ἕως τουλάχιστον τὸ 1757¹⁰. β. δὲν εἶναι ὁμοειδῆ ἔτσι, καθὼς τὰ κίνητρα τοῦ τὰ ὑπαγορευοῦν εἶναι διαφορετικὰ στὴν κάθε περίπτωση, ἀποκαλύπτουν ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ καὶ διαφορετικὲς πτυχὲς τοῦ ζητήματος, οἱ ὁποῖες ἐλέγχουν καὶ ἐλέγχονται ἀμοιβαῖα, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, δημιουργοῦν βάσιμα τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ ἐλεύθερος τεκτονισμὸς προκάλεσε εὐθὺς ἀμέσως στὶς περιοχὲς αὐτὲς ἓνα θέμα καὶ ἓνα πρόβλημα μὲ συνέχεια, καὶ ὄχι ἀπλῶς μιὰ παροδικὴ ἐντύπωση. Πιὸ συγκεκριμένα:

1. Οἱ πληροφορίες, ὅσες μᾶς παρέχει ὁ Drummond, ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ἐπιφανῆς τέκτονας, ἔχουν χαρακτῆρα προσωπικῶν ἐντυπώσεων ἐνὸς τύπου Ἀγγλοῦ περιγητῆ σαφῶς πάνω ἀπὸ τὴν μέση στάθμη¹¹.

10. Μιὰ καὶ ὅλα τὰ τεκμήρια εἶναι χρονολογημένα, τὸ «τουλάχιστον» γίνεται φανερὸ πὼς ἀναφέρεται στὸ ἔβδωμο ποὺ εἶναι ἀχρονολόγητο. Γιὰ τὴν πιθανὴ χρονολογιστὴ του βλέπε στὴν συνέχεια τοῦ κειμένου.

11. Καιρὸς εἶναι, νομίζω, πέρα ἀπὸ τὴν ὁποιαδήποτε ταξινομήση, ἐπεξεργασία καὶ ἐκμετάλλευσή τοῦ περιγητικῶ ὕλικου νὰ προχωρήσουμε πιά καὶ στὴν ἀξιολόγησή τοῦ ὕλικου αὐτοῦ. Ἡ πολύμοχθη καὶ πολλαπλὰ χρήσιμη ἐργασία τοῦ Κυριάκου Σιμόπουλου (Ξένου ταξιδιωτῆς στὴν Ἑλλάδα, τ. Α'-Γ', Ἀθήνα 1972 κ.ἑ.) ποὺ συνεχίζεται σταθερά, ἀποτελεῖ ἓνα πρῶτο σημαντικὸ βοήθημα. Γιὰ εἰδικότερη διαπρα-

ειδικότερα ὡς πρὸς τὸ θέμα μας, μπορεῖ νὰ ἐναβρύνεται γιὰ τὸ ἔργο του, ἀφοῦ ἕνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοῦ ταξιδιοῦ του ἦταν καὶ αὐτός, ἡ δημιουργία δηλαδὴ τεκτονικῶν στοῶν στὴν Ἀνατολή, ὥστόσο δὲν ἔχουμε κανένα λόγο νὰ μὴ θεωρήσουμε τὶς πληροφορίες του ἀξιόπιστες.

2. Τὸ τεκμήριο αὐτὸ — στὴν διπλὴ του ταυτόσημη ὑπόσταση — ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴ ἕως τώρα γνωστὴ ἑλληνικὴ πηγὴ γιὰ τὸ θέμα. Ὑπάρχει, βέβαια, μιὰ αἰτιολογία ποὺ δικαιολογεῖ, ἐν μέρει, τὴν σπανιότητα πληροφοριῶν γιὰ ἕνα πολλαπλῶς σημαντικὸ θέμα τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, καθὼς θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσουμε στὴν συνέχεια. Ὁ μυστικὸς, δηλαδὴ, χαρακτήρας ποὺ εἶχε τὸ κίνημα τοῦ ἐλεύθερου τεκτονισμοῦ, οἱ ιδιαίτερες προφυλάξεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔπρεπε νὰ περιβάλλεται, ὅταν κάνει τὴν ἐμφάνισή του σὲ νέες χῶρες, καὶ μάλιστα — καθὼς ἐπανελλημενά ἐτονίσθηκε — χῶρες ιδιαίτερα εὐπαθεῖς γιὰ παρόμοια κινήματα, οἱ ἀναπόφευκτοὶ κατατρεγμοὶ ποὺ πρέπει νὰ ἔδοκίμασε, ἀσφαλῶς ἔλα αὐτὰ δὲν θὰ ἦταν συντελεστικά, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποτρεπτικά, γιὰ τὴν διατήρηση γραπτῶν τεκμηρίων. Ἀρκεῖ, ἄλλωστε, νὰ ἀναλογιστοῦμε πὼς σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπου δὲν συντρέχουν τὰ μειονεκτήματα αὐτά, τὰ σχετικὰ τεκμήρια εἶναι ιδιαίτερα πενιχρά.

Ἡ προέλευση τοῦ πρώτου τυπικοῦ μᾶς εἶναι γνωστὴ: τὸ παραθέτει, καθὼς εἶδαμε, ὁ Καισάριος Δαπόντες στὸ ἀνέκδοτο ἔργο του «Βίβλος Βασιλειῶν»¹², ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται καὶ οἱ ἕξ πρώτοι στίχοι ποὺ τὸ παρουσιάζουν· κατὰ συνέπεια καὶ τὸ σχόλιο εἶναι δικό του. Ἡ ἀξία ἔτσι, τοῦ σχολίου εἶναι σημαντικὴ, γιὰτὶ ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Δαπόντε εἶναι ἡ μετριότητα τῶν στίχων του καὶ ἡ καλὴ ποιότητα τῶν πληροφοριῶν του. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ἄλλωστε, ὅτι στὴν πρώτη αὐτὴ καὶ περιπετειωδέστερη περίοδο τῆς ζωῆς του συναναστράφηκε ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς κύκλους τῆς Βασιλεύουσας καὶ τῶν Ἡγεμονιῶν, καὶ στὴν συγκεκριμένη αὐτὴν ἐποχὴ ἐζοῦσε στὴν Πόλη.

Ἐκεῖνο, ὅμως, ποὺ δὲν μᾶς εἶναι γνωστό, εἶναι ἡ προέλευση τοῦ κειμένου τὸ ὁποῖο εἶχε ὑπ' ὄψη του ὁ Δαπόντες. Ἡ πληροφορία τοῦ Δ. Καλογερόπουλου, ὅτι τὸ 1745 ἐκδόθηκε καὶ κυκλοφόρησε στὴν Κωνσταντινούπολη ἔντυπο μὲ τίτλο «Τέκτων μαθητευόμενος Α' βαθμός»¹³,

γμάτευση βλ. τὴν ἐργασία μου *J. O. Hanson Recollections of Smyrna* (ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Μικρασιατικὰ Χρονικά* τ. Π' 1967, σσ. 435-520) ὅπου, ὡς κεντρικὸ σχόλιο, σκιαγραφεῖται ὁ τύπος τοῦ μέσου Ἀγγλοῦ ταξιδιώτη.

12. Βλ. ἐδῶ, σ. 183.

13. *Ἱστορία*, ἔ.ἀ., σ. 3.

είναι ἀμάρτυρη καὶ κατὰ συνέπεια μόνο σὲ μιὰ πιθανὴ εἰκασία μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει, ὅτι τὸ ἔντυπο αὐτὸ ἐχρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Δαπόντε. Δὲν ἀπομένει ἔτσι παρὰ μόνο μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα στὰ δύο τυπικά, ἢ ὁποῖα θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ὀρισμένα συμπεράσματα.

Πραγματικά, ἡ ἀντιπαράβολή τῶν δύο κειμένων δείχνει φανερὴ τὴν συγγενεῖά τους. Πρέπει ὅμως νὰ προσέξουμε καὶ νὰ μὴ παρασυρθοῦμε ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ Δ. Καλογερόπουλου ὅτι πρόκειται γιὰ περίληψη, ὅποτε θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀφύσικο δύο διαφορετικοὶ συντάκτες νὰ μᾶς δώσουν τόσο συγγενῆ κείμενα σὲ περίληψη, γιατί θὰ μποροῦσαν νὰ εἶχαν καὶ οἱ δύο ὑπ' ὄψη τους μιὰ κοινὴ ξενόγλωσση περίληψη. Ἀντίθετα, ἐνῶ διαφέρουν τόσο λεκτικὰ τὰ δύο τυπικά, καὶ μόνο τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν καὶ στὰ δύο τρεῖς φράσεις ἀπόλυτα ταυτόσημες¹⁴, πρέπει νὰ ἀποκλείσει τὸ ἐνδεχόμενον γιὰ μεταφραστικὴ σύμπτωση. Ἀπομένει, κατὰ συνέπεια, νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ πρώτου εἶχε ὑπ' ὄψη του τὸ δεύτερο τυπικὸ, γιατί τὸ τελευταῖο αὐτὸ παρουσιάζεται ἐκτενέστερο σὲ οὐσιαστικὰ σημεῖα — ἐνῶ τὸ πρῶτο δὲν ἔχει τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ δεύτερο — καὶ ἰδίως στὸ σχετικὸ μὲ τὸ ἀλφάβητο τμημα, τὸ ὁποῖο ὁ συντάκτης τοῦ πρώτου μᾶς τὸ δίνει τελείως συνοπτικὰ μὲ τὰ σύμβολα ποὺ παραθέτει.

Καὶ ἐπειδὴ, ὅπως σημειώθηκε πιὸ πάνω¹⁵, τὸ δεύτερο τυπικὸ σώθηκε στὰ κατάλοιπα τοῦ πατριάρχου Καλλίνικου, εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἔχει καὶ αὐτὸ τὴν ἴδια προέλευση μὲ τὸ πρῶτο, δηλαδή τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐξ ἄλλου, τὰ ἔντονα ἰταλικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅπως Μουρατόροι, κάμερα, φίμπια, ἀμουλέτα, πιάβε, τὸ φέρνουν κατ' εὐθεῖαν πρὸς ἓνα ἰταλικὸ πρότυπο, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε ὅταν ὀργανώθηκαν οἱ στοές. Ἐπειδὴ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε, ὅτι τὰ ἀγγλικά ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μιὰ γλώσσα ἄγνωστη γιὰ τὴν Ἑλλάδα¹⁶ καὶ ἀσφαλῶς ὁ Drummond πρέπει νὰ ἔφερε μαζὺ του καὶ ἓνα ἰταλικὸ κείμενον, μιὰ ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἢ καὶ ὁ ἴδιος ἀκόμη ἢ κάποιος ἄλλος νὰ τὸ μετάφρασε ἀπὸ τὰ ἀγγλικά στὰ ἰτα-

14. Εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: α. Κάμωνωντάς τον νὰ κάμη τρεῖς γύρους. β. Μὲ τὸ γόνου τὸ γυμνὸν νὰ γονατίση ἐπάνω εἰς τό. γ. Καὶ τὸ ἄλλον διὰ τὴν πλέον ἡγαπημένην του.

15. Βλ. σ. 184.

16. Θυμίζω ἐδῶ, μιὰ ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ θέμα μας, τὸ ὄψιμο ἐνδιαφέρον τοῦ Κατήφορου γιὰ τὴν σπουδὴ τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας (βλ. καὶ τὴν ἐργασία μου «Πῶς ἡ νεοελληνικὴ σκέψη ἐγνώρισε τὸ δοκίμιον τοῦ John Locke», Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση Ζ' (1954) σ. 128 κέ.

λικά, σὲ μιὰ γλώσσα δηλαδή πὺν συνηθισμένη γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἰδίως γιὰ τοὺς ἐμπόρους.

3. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ τεκμήριο αὐτό, οἱ προθέσεις πὺν ὑπαγορεύουν τὴν σύνταξή του δηλώνονται μὲ τόση σαφήνεια ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συντάκτη του, ὥστε ὁ ἀναγνώστης εἶναι ἔγκαιρα εἰδοποιημένος πῶς θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀντιμετωπίσει, θὰ λέγαμε, καὶ ὄχι νὰ τὸ ἐκμεταλλευθεῖ. Πάντως, καὶ ἔτσι ἀλλοιωμένα πὺν παρουσιάζονται τὰ γεγονότα, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐκθέτονται ἀποτελεῖ διπλῆ μαρτυρία ἀπὸ μόνος του: ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀποστολέα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τῆς ψυχολογίας μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζει τὸ ζήτημα ὁ ἀποδέκτης.

4. Τὸ τεκμήριο ὑπ' ἀριθ. 3, ἡ ἀναφορὰ δηλαδή τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ, προέρχεται καὶ αὐτὴ ἀπὸ ἓνα τέκτονα. Τὸ γεγονός δὲν μειώνει τὴν ἀξία του. Ὁ ἔλεγχος γιὰ τὴν ἀξιοπιστία της, στὸν ὁποῖο ὀδηγεῖται αὐτόματα ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη ἀναφορὰ τοῦ Ἀγγλο συναδέλφου του, τὴν ἐμφανίζει νὰ παρουσιάζει, βέβαια, ἐλαφρὲς διαφορὲς στὴν ἐκθεση τῶν γεγονότων — ἐντελῶς δικαιολογημένες — οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν ἀλλοιώνουν τὴν οὐσία τῶν γεγονότων καθ' ἑαυτῶν.

5. Ἀντίστοιχα ταυτόσημες πρὸς τις προηγούμενες εἶναι καὶ οἱ ἐκτιμήσεις πὺν θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν ὡς πρὸς τὸ τεκμήριο αὐτό. Σχολιάζω μόνον δύο ὀνόματα: α. St. Ignatius: Πρόκειται γιὰ τὸν Ign. de Loyola, τὸν ἰδρυτὴ τοῦ τάγματος τῶν Ἱησοῦιτῶν β. Sir Thomas [Rowe]: Ἀγγλος πρέσβης στὴν Πόλη, στὴν ἐποχὴ τοῦ ὁποῖου πραγματοποιεῖται, χάρις στὶς δικές του ἐνέργειες καὶ στὸν Λούκαρη, ἡ μεταφορὰ τῶν Ἱησοῦιτῶν ἀπὸ τὴν Πόλη στὴν Χίο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἡ ἀπέλασή τους (3/13 Μαρτίου 1628).

6. Στὸ ὄνομα τοῦ Καλλίνικου προσγράφεται τὸ στιχούργημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται αὐτὸ τὸ τεκμήριο. Τὸ κείμενο, βέβαια, ἔχει γενικότερο ἀντιρρητικὸ χαρακτήρα· ἔτσι τὸ θέμα τῶν τεκτόνων περνάει συμπρωματικά. Ὡστόσο δὲν ἐδίστασα νὰ τὸ παραθέσω, μὲ τὴν πρόθεση νὰ βοηθήσω τὸν ἀναγνώστη νὰ βρεθεῖ ἀνετώτερα μέσα στὸ γενικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς πὺν ἐγέννησε τὸ ἀντιρρητικὸ αὐτὸ κείμενο¹⁷. Τὸ γεγονός

17. Τὸ ζήτημα πὺν ἐπροκάλεσε αὐτὸ καὶ ἄλλα, συγγενῆ κείμενα, εἶναι ἡ ἐριδία γιὰ τὸν Ἀναβαπτισμό τῶν προσερχομένων στὴν ὀρθοδοξία καθολικῶν, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Β. Σκουβαρᾶς, *Στηλιτευτικά κείμενα*, ἔ.ἀ., ὅπου ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ ἀναζητήσει καὶ τίς σχετικὲς πληροφορίες γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα πὺν ἀναφέρονται στὸ κείμενο. Ὁφείλω, τέλος, νὰ σημειώσω ἐδῶ, ὅτι τὸ 1961, στὴν πρώτη μορφή τῆς παρούσας ἐργασίας, ὅταν παρουσίασα ἓνα μέρος τοῦ τεκμηρίου αὐτοῦ, ἐσημείωσα τὰ

αυτό δὲν μειώνει καθόλου τὴν σημασία του ὡς τεκμήριου, παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ προκαλοῦν, κατὰ κανόνα, ὡς πρὸς τὴν ἀμεροληψία τους, τὰ ἀντιρρητικὰ κείμενα. Μὲ αὐτὴν τὴν προϋπόθεση πρέπει νὰ ἐρμηνεύσει ὁ ἀναγνώστης τὴν πρόθεσή μου νὰ φέρω στὴν δημοσιότητα ὡς αὐτοτελῆ μαρτυρία, ἓνα τεκμήριο ποὺ δὲν σκοπεύει ἀπειθείας στὸ θέμα μας. Ἡ βαρύτητα, ἄλλωστε, ποὺ προσδίδω στὴν μαρτυρία αὐτή, δηλώνεται σαφῶς: προσπάθησα νὰ παρουσιάσω, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, μιὰν ἐνότητα, ποὺ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά νὰ ἐπιτρέπει νὰ ἐνταχθεῖ τὸ θέμα τῶν τεκτόνων μέσα στὸ ζήτημα ποὺ ἐπροκάλεσε τὴν γέννηση τοῦ ἀντιρρητικοῦ κειμένου στὸ σύνολό του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, νὰ ἀποτρέπει ἐνδεχόμενες παρεξηγήσεις.

Μιὰ ἀκροτελεύτια παρατήρηση, πιστεύω, πὼς θὰ ὀδηγοῦσε εὐκόλα στὴν διαπίστωση ὅτι, τὸ τεκμήριο αὐτὸ μᾶλλον ἀνοίγει, παρὰ κλείνει τὸ θέμα τῆς ἔρευνας στὸν χῶρο αὐτόν. "Ὅπως θὰ ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκθέσω στὸ τελευταῖο μέρος τῆς παρούσας ἐργασίας, πιστεύω πὼς μὲ τὴν ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ βρισκόμαστε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν δρώντων προσώπων, στὸ κέντρο τῆς ἐλληνικῆς τεκτονικῆς δραστηριότητας. Συνεπῶς ἓνας συστηματικὸς ἔλεγχος τοῦ πληθωρικοῦ σχετικοῦ ἀνέκδοτου ὕλικου, ἀσφαλῶς, θὰ ἔφερνε καινούργια στοιχεῖα στὴν ἐπιφάνεια. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν διαπίστωση αὐτή, πρέπει νὰ καταχωρίσω ἐδῶ ἓνα σχετικὸ χωρίο ἀπὸ τὸν ἐκδομένο «Πλανοσπαράκτη»:

Ὁ γὰρ ρηθεὶς Καλλίνικος τῆ κλήσει φερωνύμως
τὸ φῶς ἐκείνων μόλυσμα ἀπέδειξε καὶ κτίσμα,
Αὐξέντιον δὲ δυσσεβῆ, ἄθεον, λαοπλάνον,
καὶ παρρησίᾳ ἐν ναῶ Ἁγίου Δημητρίου
αὐτὸν ἀνεθεμάτισε ὡς πάντων λυμεῶνα
ὧν οἱ πατέρες ὠρισαν τῆ θεῖα ἐκκλησίᾳ,
καὶ κάκιστον δογματιστὴν, καὶ ἄνουν τολμητῖαν,
ὡς ἄχυρά τε ἔκαυσε σοφοῖς αὐτοῦ λογίοις
τὰ ἄχυρώδη δόγματα τῶν νέων φαρμασόνων¹⁸.

ἀκόλουθα: «Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ τὰ ὑποδείξει ὁ φιλόλογος Βαγγέλης Σκουβαράς, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτή. Στὸν ἴδιον χρεωστῶ καὶ μιὰν ἄλλη σημείωση ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Καλλίνικου σὲ ἀντίτυπο τῆς Γεωγραφίας τοῦ Μελέτιου. Στὸ σημεῖο δηλαδὴ ὅπου ὁ συγγραφέας μιλάει γιὰ τὴν Ἀγγλία, ὁ Καλλίνικος σημειώνει στὸ περιθώριο: «Τὸ ρητὸν τῆς [= τὸ δόγμα τῆς Ἀγγλίας] λουθηροκαλβῖνοι, μουρατόροι, καὶ ἄλλαις θρησκείαις».

18. Τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοση Th. Papadopoulos, *Studies*, ἔ.ἀ. στ. 601-609. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸν τίτλο καὶ τὴν πατρότητα βλ. σὲ Σκουβαράς, *Στηλιτευτικά*, ἔ.ἀ., σ. 173 κέ.

Ἡ ἀναφορά στὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου Καλλίνικου, καθὼς καὶ ἡ προγενέστερη στὸ ὄνομα τοῦ Kaisάρου Δαπόντε, θεωρῶ πὼς ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ γίνουν, καὶ γενικότερα χρήσιμες, ἀλλὰ καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸ θέμα μας, ἀξιολογικὲς ὀριοθετήσεις στὸν χῶρο τῆς νεοελληνικῆς λογιισύνης σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἀρχίζει καὶ εὐαισθητοποιεῖται ἡ συνείδηση τῶν ἐκπροσώπων τῆς στὰ κρίσιμα αὐτὰ χρόνια τῶν μέσων τοῦ 17 αἰῶνα, ὅταν θεωρῶ πὼς εἶναι πιὰ νόμιμο νὰ ἀρχίζουμε νὰ μιλάμε γιὰ διαμόρφωση συνειδήσεων.

Δὲν ὑπάρχει, ἀσφαλῶς, καμμιά ἀντίρρηση πὼς καὶ οἱ δυὸ εἶναι χρονογράφοι. Στιχουργοῦν ἀφειδώλευτα ἓνα παντοδαπῶς πλούσιο καὶ ποικίλο ὕλικό, πὼς τοὺς προσφέρει μὲ περίσσεια κατὰ πρῶτο λόγο ἡ ἐποχὴ τους, καὶ κατὰ δεύτερο, ἡ θέση τους, οἱ δραστηριότητές τους, τὰ ἐνδιαφέροντά τους, ἡ ἰδιοσυγκρασία τους κλπ. Πιὸ πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν εἰδοποιὸ διαφορά πού σχηματίζεται ἀνάμεσα στὴν ἀτομικότητά τους μὲ τὶς παραπάνω προϋποθέσεις, μᾶς εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐπισημάνουμε καὶ μιὰν ἄλλη: ὁ Καλλίνικος ἀνήκει στὸν κόσμο μᾶς αὐστηρότερης, θὰ λέγαμε, λογιισύνης ἢ κοινοτροπότερα, στὸν κόσμο τῆς λόγιας παράδοσης. Ἄν φθάνει λοιπὸν στὴν ἀπομνημόνευση ἑνὸς ζητήματος μὲ πλήρη κοινωνικὴ κάλυψη — ὅπως θὰ διαπιστώσουμε στὴν συνέχεια — εἶναι κυρίως λόγοι προσωπικοῦ-ἀμυντικοί, ἂν προτιμᾶμε, πού τοῦ τὴν ἐπιβάλλουν. Ὁ Kaisάριος, ἀντίθετα, πού, ὅπως εὔστοχα σημειώθηκε πρόσφατα, πατάει μὲ τὰ δυὸ πόδια του στὶς δύο ὄχθες τῆς παράδοσης¹⁹, ἐμφανίζεται πιὸ εὐαίσθητος δέκτης γιὰ καθολικότερες ἀποτυπώσεις, πού

19. Ἡ διαπίστωση ἀνήκει στὸν Γ. Βελουδῆ· βλ. Εἰσαγωγή (σ. ρς') στὴν ἔκδοση τῆς Διήγησης Ἰαλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, Ἀθήνα, Ν.Ε.Β., 1977. Τέλος, συμπερασματικά, τόσο γιὰ τὴν νεοελληνικὴ γραμματεία, ὅσο καὶ γιὰ τὴν νεοελληνικὴ κοινωνία τοῦ 17 αἰῶνα ὁ Kaisάριος Δαπόντες ἀποτελεῖ μιὰ περίπτωση. Θὰ μπορούσε ἀκριβέστερα κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει, πὼς ἀποτελεῖ τὴν περίπτωση. Σύγχρονος τοῦ Βούλγαρη, πρεσβύτερος μόνις κατὰ δύο χρόνια, περπατάει καθὼς κι ἐκεῖνος ἀνετα τὸν 17 αἰῶνα, καὶ ζεῖ καθὼς κι ἐκεῖνος, κάτω ἀπὸ ἄλλες ὅμως προϋποθέσεις, τὸν παλμὸ τῆς νέας ἐποχῆς. Ὁ Βούλγαρης μοιάζει νὰ μὴν τὸν συμπαθεῖ. Αἰσθάνεται πὼς κάτι πάει νὰ τοῦ χαλάσει. Στὰ 1766, χαρακτηριστικά, ὅταν ὁ Εὐγένιος βρῖσκεται στὴν Λειψία καὶ ἐτοιμάζεται νὰ ἀρχίσει τὸ τύπωμα τῆς Λογικῆς του ἐπιστέλλει σ' ἓνα φίλο του: «Πρὸ ἡμῶν θέλει προκύψει ὁ ἀσκητὴς Kaisάριος μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου του, ἐπιγραφομένου, Καθρέπτῆς Γυναϊκῶν». Γιὰ νὰ συνεχίσει, κάπως περιέργα: «Ἄν εἶχον γυναῖκα ἢ κόρη, δὲν ἤθελον συγχωρῆσαι νὰ ἐνοπτρισθοῦν εἰς τοιοῦτον καθρέπτῆν». Χαριεντισμοί. Στὸν ἴδιο χρόνο μὲσα ὁ Βούλγαρης θὰ κάνει τὴν πρώτη του ἐμφάνιση στὴν δημοσιότητα μ' ἓναν δικό του καθρέπτῆ, πού δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Μέμωνα τοῦ Βολταίρου, σὲ ἔμμετρη ἀπόδοση. Τὸ ὄνομα, βέβαια, τοῦ μεγάλου Γάλλου διανοητῆ ἐδῶ θὰ ὑπερκεράσει τὴν σεμνοτυφία του.

μετέχουν και στην λόγια και στην δημοτική παράδοση, έχουν άρα και-
ωνικότερη έγκυρότητα. "Αν, τέλος, δίπλα σε αυτά, του αποδώσουμε
και μιαν άλλη σημαντική ιδιότητα, την ικανότητά του να αποστασιο-
ποιείται σχετικά από τα γεγονότα — όπως δείχνει μακροσκοπικά του-
λάχιστον — τότε ίσως να έχουμε να κάνουμε με τον υπ' αριθμόν 1 μάρ-
τυρα τῆς εποχῆς του²⁰.

7. Κατ' αρχήν, ἡ πιθανή χρονολόγηση τοῦ κειμένου. "Αν διαστεί-
λουμε τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ τεκτονισμοῦ σὲ περιόδους — ὅπως
και εἶναι, ἄλλωστε, νόμιμο — νομίζω πὼς δὲν κάνω κανενὸς εἶδους
παρὰχώρηση πρὸς ὅποιαδήποτε ἐκδοτικὴ σκοπιμότητα, ὅταν συμπε-
ριλάβω, ὅπως και ἔκανα, τὸ τεκμήριο αὐτὸ στὴν πρώτη περίοδο, τὴν
ὅποια και θὰ μπορούσαμε, ἀπλῶς γιὰ συνεννόηση, νὰ ἀποκαλέσουμε:
πρῶτη ἐγκατάσταση, ὀργάνωση και συνειδητοποίηση τοῦ κινήματος.
"Αν, ἐξ ἄλλου, ἐπιδιώξουμε νὰ ὀριοθετήσουμε χρονικὰ τὴν περίοδο αὐτὴ
μὲ ἓνα ὑποθετικὸ *terminus ante quem*, θὰ ἐπρότεινα — ἔτοιμος πάν-
τοτε γιὰ ὅποιαδήποτε πειστικὴ ἀναθεώρηση — τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ
τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, συνεπῶς πρὶν ἀπὸ τὴν Μάχη τῶν Φυλλαδίων
τῆς δεκαετίας 1790-1800, γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους:

α. Τὸ τεκμήριο αὐτὸ εἶναι κείμενο θεωρητικὸ και ὄχι μαχητικὸ,
μὲ προέλευση, φυσικὰ, χριστιανικὴ. Εἰκάζω, συνεπῶς, πὼς πρέπει νὰ
ἔχει γραφεῖ σὲ καιροὺς εἰρηνικοὺς και ὄχι σὲ περίοδο ἐξαψῆς παθῶν,
ὅπως εἶναι αὐτὴ στὴν ὅποια ἀνήκουν τὰ προηγούμενα σχετικά τεκμή-
ρια.

β. Ἡ διαλεκτικὴ, ἐξ ἄλλου, ἄνεση τῶν συνομιλητῶν²¹, τεκμήριο
μιᾶς ἀβυθομέτρητης ἀκόμη γνωστικῆς περιοχῆς, μαρτυρεῖ και ὀρθὴ γνώ-
ση ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τοῦ συζητουμένου θέματος, και διάθεση, τέλος,
γιὰ ἀμοιβαία διαφώτιση. "Αν, συνεπῶς, ἀρχίζαμε νὰ ἀναζητοῦμε — και
δικαιολογημένα, νομίζω — τὶς ὀρίζουσες γιὰ μιὰ ἀρχόμενη συλλογικὴ
συνείδηση σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγὴ ξένων ἰδεολογικῶν ρευμάτων στὴν
νεοελληνικὴ πνευματικὴ ἐπικράτεια, θεωρῶ πὼς μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς

20. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν τελευταία αὐτὴ παρατήρηση, θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω
τὴν γλωσσικὴ εὐστοχία τοῦ ἰδιόρρυθμου αὐτοῦ στιχοπλόκου. Ἐναφέρω, ἐνδεικτικὰ,
πόσο δραστικὰ λειτουργεῖ ἡ λέξη *κημνίσθηκε* στοὺς εἰσαγωγικοὺς στίχους τοῦ
δευτέρου τεκμηρίου, προκειμένου νὰ δηλωθεῖ ἡ ταχυκίνητη ἐξάπλωση τοῦ ἐλευθε-
ροτεκτονισμοῦ στὴν Ἐνατολή, θέμα γιὰ τὸ ὅποιο θὰ ἐπανεέλθω φυσιολογικὰ στὴν
παραιτέρω ἔκθεση τῶν γεγονότων.

21. Ἐναφέρομαι, φυσικὰ, στὴ ἐντελὴ γνώση τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων,
θέμα πολυδιάστατο και πολυσήμαντο.

για να θεμελιώσουμε την ιστορική υπόσταση τοῦ φαινομένου, πρέπει να εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ νηφαλιότητα. Ἄν τὸ ἴδιο φαινόμενο τὸ συναντήσουμε καὶ παλαιότερα — ὅπως συμβαίνει μετὰ τὰ «Φιλοθέου Πάρεργα» τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου²², πρέπει νὰ προσέξουμε στὴν προέλευση: ἐκεῖ ἡ νηφαλιότητα πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀπόπειρα νὰ καλλιεργηθεῖ ἓνα λόγο εἶδος σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀπρόσφορη, ἐνῶ ἐδῶ τὸ θέμα καὶ ἡ πρόκληση ποὺ γεννάει δὲν ἀφήνουν παρόμοια περιθώρια.

δ. Πρῶτος σταθμός: Ἡ Σμύρνη - Τὸ προγεφύρωμα

Ὁ ἔλεγχος αὐτὸς τῶν τεκμηρίων, ὅσα ἔχουμε σήμερα στὴν διάθεσή μας, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ περάσουμε τώρα μετὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια στὴν ἐκθεση τῶν γεγονότων, ὅσα συνοδεύουν τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν τύχη ἐνὸς πνευματικοῦ κινήματος μέσα στὴν νεοελληνικὴ ζωὴ τῆς Τουρκοκρατίας, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ διεκδικήσει ἄνετα, ὅχι ἀπλῶς τὰ πρωτεῖα μιᾶς ἀναταραχῆς, ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ προκαλεῖ κατὰ κανόνα ὁ ἰδεολογικός κόσμος τῆς Δύσης, ὅταν ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή, ἀλλὰ μιᾶς ἀναταραχῆς μετὰ γενικότερη — καθὼς ἐσημειώθηκε ἤδη — κοινωνικὴ κάλυψη. Προηγουμένως ὅμως εἶναι ἀπαραίτητο νὰ σταθοῦμε σὲ μιὰν ἰδιοτυπία, ποὺ παρουσιάζει τὸ θέμα τῆς διάδοσης τοῦ ἐλευθέρου τεκτονισμοῦ πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ του κοιτίδα. Ἐνῶ, δηλαδὲ, ἡ φυγόκεντρο κίνηση ἐνὸς πνευματικοῦ κινήματος ἐξαρτᾶται, τὶς περισσότερες φορές, ἀπὸ τὴν θέληση κυρίως τοῦ δέκτη, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ τὸ ἀναζητήσει, ὁ τεκτονισμὸς ὀφείλει τὴν διάδοσή του καὶ στὴν Εὐρώπῃ ὀλόκληρη γενικὰ καὶ εἰδικότερα στὴν Ἑλλάδα, μέσα σὲ πολὺ σύντομο μάλιστα χρονικὸ διάστημα, στὴν ἐπίμονη καὶ συστηματικὴ ἐπιδίωξη τῶν φορέων του, χωρὶς αὐτὸ καὶ νὰ σημαίνει ὅτι ἀσκήθηκε ὁποιαδήποτε ἐπιβολή. Γιὰ νὰ συντελεσθεῖ ὅμως ἡ ἐξάπλωση αὐτῆ, ὁ τεκτονισμὸς πέρασε στὰ χρόνια 1717 ἕως 1723 μιὰ περίοδο ἐσωτερικῆς διοργάνωσης καὶ προετοιμασίας.

Ἄν λάβουμε τώρα ὑπόψη μας πῶς ὁ ἑλληνικὸς τεκτονισμὸς, καθὼς καὶ ὀλόκληρος ὁ εὐρωπαϊκός, ἔχει προέλευση ἀγγλικὴ καὶ ὅτι στὴν Εὐρώπῃ ἀρχισε νὰ διαδίδεται ἀπὸ τὸ 1721, ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἀγγλοὺς ἰδιαίτατα, τότε ἔχουμε ἓνα ἀσφαλὲς ὄριο post quem γιὰ τὴν εἴσοδο τοῦ τεκτονισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ὅλες, ἄλλωστε, οἱ τεκμηριωμένες μαρτυρίες²³ ποὺ ἀφοροῦν στὸ συγκεκριμένο αὐτὸ σημεῖο ἀναφέρονται

22. Ἀλκίης Ἀγγέλου, *Πλάτωνος Τύχαι*, Ἀθήνα 1963, σ. 64 κέ.

23. Δυστυχῶς ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ἰδρυση τεκτονικῆς στοᾶς στὴν Κέρκυρα

στο έτος 1744 και στα άμέσως επόμενα²⁴. Στο μεταξύ, στα χρόνια αυτά, από το 1721 δηλαδή έως το 1744, ο τεκτονισμός έχει διαδοθεί σε όλοκληρη την Ευρώπη²⁵ και έχει προκαλέσει ήδη πλήθος απαγορεύσεις και διωγμούς σε όλες σχεδόν τις χώρες. Η σημαντικότερη απαγόρευση είναι του Πάπα Κλήμη του XII, που στις 4 Μαΐου 1738 απαγορεύει με το έπιτίμιο του άφορισμού στους κληρικούς και στους πιστούς την συμμετοχή τους στον έλευθεροτεκτονισμό.

Η παλαιότερη μαρτυρία που μάς διασώθηκε είναι της εποχής αυτής και προέρχεται από εκείνον άκριβώς που έπρωτοστάτησε να είσασχθει ο έλεύθερος τεκτονισμός στην Ελλάδα. Και συγκεκριμένα: το καλοκαίρι του 1744 ο Άγγλος Alexander Drummond ταξιδεύοντας προς την Άνατολή σταματάει για ένα διάστημα στην Ζάκυνθο. Εκεί γνωρίζεται με τον Άντώνιο Κατήφορο, ο οποίος λίγα χρόνια πριν είχε καταδιωχθει στην Ιταλία, επειδή είχε άναμιχθει στην άναταραχή που έπροκάλεσε ο άφορισμός του τεκτονισμού από τον Πάπα Κλήμη, χωρίς ο ίδιος να άνηκει στην όργάνωση. «Ένα βράδυ», άφηγεΐται ο Drummond, «ο αιδεσιμώτατος ιερέας με ρώτησε αν έγνώριζα τίποτε για τους έλεύθερους τέκτονες, γιατί πολύ ήθελε να μάθει την φύση της περιφημης αυτής έταιρείας, έξ αιτίας της όποίας φαίνεται πως είχε ύποφέρει. Του έδωσα πλήρη στοιχεΐα για τις άρχές του τεκτονισμού, διασκέδασα όλες τις άμφιβολίες του και έλυσα όλες τις άπορίες του. Και τόσο ίκανοποιή-

ήδη από το 1740, με τίτλο «Loghia di Beneficenza» και με πρώτο σεβάσμιο τον Βενετό προβλεπτή, είναι άμάρτυρη (π. Πυθαγόρας Δ', 1926, σ. 1365). Το ίδιο συμβαίνει και με την πληροφορία που δίνει ο Δ. Καλογερόπουλος (*Ιστορία της ανά τας έλληνικάς χώρας έλευθέρας τεκτονικής, Α' 1740-1872*, Άθήνα 1932, σ.3) ότι η στοά ιδρύθηκε το 1714.

24. Παραλείπω την παράθεση των μαρτυριών εδώ, μιά και θά μιλήσω εκτενέστερα πιό κάτω για όλες.

25. Παραθέτω μερικές ένδεικτικές — χαρακτηριστικές ώστόσο — χρονίες από την προοδευτική κατά χώρα εμφάνιση του κινήματος στην Ευρώπη: Βέλιγο 1721· Γαλλία 1726· Ρωσία 1731· Ιταλία 1733· Πολωνία 1735· Πορτογαλία 1735· Γερμανία 1737· Έλβετία 1737· Δανία 1743. Άς προστεθει τέλος, πως ο τεκτονισμός κάνει την εμφάνισή του στην Άμερική το 1731. Συμπληρωματικά, και μόνο για να υπάρξει κάποιο σημείο άναφοράς, δανείζομαι τά στοιχεΐα που δίνει μιά γερμανική έφημερίδα το 1787, ως προς τον άριθμό των στοών που έχουν δημιουργηθει στο μεταξύ σε όλες τις χώρες του κόσμου. Έχουμε έτσι: Γαλλία 703, Άγγλία 525, Ρωσία 304, Γερμανία 319, Σκωτία 284, Ιρλανδία 227, Δανία 192, Ρωσία 145, Β. Άμερική 85, Βαταβία 79, Πολωνία 75, Έλβετία 72, Σουηδία 69, Άγγλικά νησιά βορρά και νότου 67, Γενεύη 36, Νησιά του Άνέμου 11, Ινδία 10, Τουρκία 9, Νησιά ύπό τον Άνεμο(;) 5· Σύνολο 3217. Η έφ. *Le Globe* (1841) που δημοσίευσε την πληρο-

θηκε ἡ συντροφιά [ἐννοεῖ καὶ τὸν φίλο τοῦ Κατήφορου, τὸν γιατρό Νικόλαο Ἀθηναῖο] ἀπὸ τὶς ἐξηγήσεις μου, ὥστε ἐξεδήλωσαν ζωηρὴ ἐπιθυμία νὰ ιδρύσουν μιὰ στοὰ στὴν Ζάκυνθο καὶ νὰ γίνουν ἀμέσως ἐλεύθεροι τέκτονες, ἀρκεῖ νὰ ἦμουν διατεθειμένος νὰ τοὺς δεχθῶ»²⁶. Δυστυχῶς ὁ Drummond δὲν μᾶς πληροφορεῖ ἂν πραγματικὰ ἱκανοποίησε καὶ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Κατήφορου, κι οὐτε ἔχουμε καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ, ὅσο τουλάχιστον μοῦ εἶναι γνωστὸ, σχετικὴ μαρτυρία. Ἄν ὅμως δεχθοῦμε ἀπόλυτα τὰ ὅσα βεβαιώνει ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς ἀργότερα, τότε θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενον αὐτό²⁷.

Ἡ διαμονὴ ὅμως τοῦ Drummond στὴν Ζάκυνθο στάθηκε ἐντελῶς συμπτωματικὴ, ἐπειδὴ ἀντικειμενικὸς του σκοπὸς, ὅταν βρισκόταν ἀκόμη στὴν Βενετία — τελευταῖο σταθμὸ τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἰταλία — ἦταν νὰ ξεκινήσει ἀπὸ ἐκεῖ μὲ ἓνα βενετσιάνικο πλοῖο γιὰ νὰ φθάσει κατ' εὐθείαν στὴν Θεσσαλονίκη. «Γιὰ πολιτικούς ὅμως λόγους», ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, «ποῦ ἦσαν ἐξαιρετικὰ ἀδύνατοι, ἀναγκάσθηκα νὰ ὑποταχθῶ στὴν συνετὴ αὐτὴ δημοκρατία καὶ ἔτσι δὲν κατόρθωσα νὰ ἐκτελέσω τὸ σχέδιον αὐτό»²⁸. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἄγνοια τῶν φίλων του νὰ τὸν πληροφορήσουν μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια, πῶς θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ταξίδι του πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη μὲ ἄλλον τρόπο, τὸν ἀπογοήτευσε τόσο, ὥστε τελικὰ ἀναγκάσθηκε νὰ ἀλλάξει πορεία, καὶ ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο, μὲ μιὰ μικρὴ διακοπὴ στὶς Κυκλάδες, νὰ φθάσει τελικὰ στὴν Σμύρνη στὶς 25 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου²⁹.

Στὴν πόλιν αὐτὴ θὰ μείνει ἀρκετὸ διάστημα, δηλαδὴ ἕως τὶς 18 Ἰανουαρίου 1745, καὶ οἱ πλούσιες πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει δὲν περιορίζονται μόνον στὶς ἀρχαιολογικὰς ἢ ἄλλες παρατηρήσεις ἐνὸς καλλιεργημένου ταξιδιώτη τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ ἐκτείνονται καὶ στὴν σύγχρονὴν του κοινωνία τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἰωνίας, ὥστε νὰ ἔχουμε ἔτσι τὴν

φορία, παρατηρεῖ σχετικὰ: «Δὲν μπορούμε νὰ ἐγγυηθοῦμε τὴν πιθανὴ ἀκρίβεια τῶν ὑπολογισμῶν τῆς, ὁστόσο ὀφείλουμε νὰ ποῦμε ὅτι σχετικὰ μὲ ὅτι ὑπάρχει σήμερον, τοὺς θεωροῦμε ὀρθοὺς» (βλ. Jean Palou, *La Franc-Maçonnerie*, Παρίσι 1964, σ. 345).

26. *Travels*, ἔ. ἀ., σ. 94. Βλέπε καὶ τὴν ἐργασία μου *Πῶς ἡ νεοελληνικὴ σκέψη*, ἔ. ἀ., σ. 128, καθὼς καὶ τὸ μελέτημα τοῦ Στ. Μακρομύχαλου, Ὁ πρωτοπαπᾶς Ζακύνθου Ἀντώνιος ὁ Κατήφορος, Ἀθήνα [1955].

27. Ἀναφέρομαι, φυσικὰ, στὸ τεκμήριον ὑπ' ἀριθ. 1.

28. *Travels*, ἔ. ἀ., σ. 88. Φαίνεται πῶς πρόκειται γιὰ τὴν πόλεμον 1741-1748, ποὺ διέκοψε τὸ θαλάσσιο ἐμπόριον τῆς Θεσσαλονίκης. Βλ. σχετικὰ, Ν. Σβορώνος, *Le commerce de Salonique au XVIIIème siècle*, Παρίσι 1956, σ. 125.

29. *Travels*, ἔ. ἀ., σ. 114.

εὐκαιρία νὰ τὸν ἀκούσουμε νὰ μᾶς μιλάει σὲ ἔκταση καὶ γιὰ τὸ θέμα ποῦ εἰδικότερα μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ὁ Drummond μοιάζει πολὺ νὰ ἐναβρύνεται ἀπὸ τὴν ἴδρυσή τῆς στοᾶς, μὲ τόσο ἐκλεκτὰ μέλη, ὥστε ἐμπνέεται καὶ ἐκφράζει τὴ χαρὰ του μὲ στίχους ἢ μὲ ἓνα «ἄτεχνο δημιούργημα», καθὼς ὁ ἴδιος μὲ μετριοφροσύνη τὸ χαρακτηρίζει.

Τὰ δύο αὐτὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο του ποῦ συναπαρτίζουν καὶ τὸ τεκμήριο ὑπ' ἀριθ. 1 ὀλοκληρώνουν τὸ θέμα γιὰ τὸ πρῶτο αὐτὸ προγεφύρωμα τῆς Σμύρνης.

Καιρὸς ὅμως εἶναι τώρα νὰ ἀναζητήσουμε διασταυρώσεις πληροφοριακές. Πρὶν ὅμως ἀναφερθῶ σὲ ἄλλες μαρτυρίες ποῦ θὰ μᾶς ἐπικυρώσουν τὴν διαβεβαίωση τοῦ Drummond, ὅτι δηλαδὴ ἡ στοὰ τῆς Σμύρνης εἶναι ἡ πρώτη ποῦ ἰδρύθηκε στὴν Ἀνατολή, νομίζω ὅτι μπορῶ νὰ διατυπώσω τὴν παρατήρησή, πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τοῦ ταξιδιοῦ του — ἴσως καὶ ὁ σπουδαιότερος — πρέπει νὰ ἦταν ἡ διάδοσις τοῦ τεκτονισμοῦ στὶς χώρες τῆς Ἀνατολῆς τις ὁποῖες ἐπισκέφθηκε. Ἀρκεῖ νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅτι κατὰ τὴν μεγάλη ἐξόρμησιν ποῦ ἐπραγματοποίησε ὁ ἀγγλικὸς τεκτονισμὸς στὴν Εὐρώπη, οἱ κύριοι στόχοι στοὺς ὁποίους ἀπέβλεψε ἦταν οἱ πρωτεύουσες, οἱ πόλεις μὲ μεγάλη ἐμπορικὴ κίνησιν, καθὼς καὶ τὰ σπουδαῖα λιμάνια. Ἔτσι, ὅπως παρατηρεῖ Γάλλος ἱστορικός, «σ' ὅλες τις γωνιὰς τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου οἱ Ἕλληνας ταξιδιωτὲς, πρεσβευτὲς, ὑφασματέμποροι ἢ ἀξιωματικοί, ἀδιάφορο, ἀγωνίζονται μὲ ζῆλο γιὰ νὰ δημιουργήσουν στοᾶς»³⁰. Στὰ κέντρα αὐτὰ ἦταν συναθροισμένο τὸ συμπαγέστερο καὶ ἀκμαιότερο ἀστικὸ στοιχεῖο, στὸ ὁποῖο ἀκριβῶς καὶ στηρίχθηκε ὁ τεκτονισμὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ μεγάλη διακίνησις τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ παρατηρεῖται ἐδῶ, ἐπιτρέπει ταχύτερη καὶ ἀνετώτερη τὴ διάδοσιν πρὸς τὰ μικρότερα κέντρα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι «γύρω στὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἡ Εὐρώπη κολυμπᾷ σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα ἐλευθεροτεκτονισμοῦ... Ἡ Ἀγγλία ἔχει φτάσει στὸ ζενιθὸ τῆς δόξας της, ἡ ἐπίδρασίς της γίνεται παντοῦ αἰσθητὴ· ὅπου πηγαίνουν οἱ στρατιῶτες της, οἱ στόλοι της, οἱ ἔμποροι της, οἱ ἀποικιοὶ της, οἱ ἀρχόντοι της ταξιδευτὲς ἢ διπλωμάτες, ἰδρύνονται στοᾶς ἀγγλικές»³¹.

Ἄν παρακολουθήσουμε τώρα ἐποπτικὰ τὸ ταξίδι τοῦ Drummond ἀπὸ τὴν ἀφιξή του στὴν Ἰταλία καὶ ἔπειτα, μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε

30. B. Fay, *La Franc-Maçonnerie et la révolution intellectuelle du XVIIIème siècle*, Παρίσι 1961, σ. 97.

31. αὐτ. σ. 155.

ὅτι εἶναι ἀπόλυτα ἐνταγμένο στήν γραμμὴ αὐτή. Πραγματικά, στήν Ἰταλία οἱ πόλεις τῆς ὁποῦς κυρίως ἐπισκέπτεται εἶναι ἡ Φλωρεντία καὶ ἡ Βενετία, μεγάλα κέντρα καὶ οἱ δύο. Στήν Φλωρεντία, ἀκριβέστερα, εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς τὸ 1733 ἡ πρώτη τεκτονικὴ στοὰ τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ τὴν Βενετία ὁ ἄμεσος ἀντικειμενικός του σκοπὸς ἦταν, ὅπως εἶδαμε, ἡ Θεσσαλονίκη. Ἡ σημασία τῆς πολιτείας αὐτῆς ὡς λιμανιοῦ γιὰ τὴν ἐμπορικὴ σύνδεση τῆς Ἀνατολῆς μετὰ τὴν ἐνδοχώρα τῶν Βαλκανίων ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη, ἦταν ἤδη μεγάλη ἀπὸ τὸν προηγούμενο αἰῶνα, ἀλλὰ ἀυξήθηκε ἀκόμη περισσότερο κατὰ τὸν 17^ο ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση προξένων ἀπὸ διάφορα κράτη καὶ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ξένων ἐμπόρων³². Ἀπὸ ἐκεῖ, ἴσως, ὁ Ἀγγλος περιηγητῆς θὰ ἐσκόπευε νὰ συνεχίσει τὸ ταξίδι του πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ κατόπιν πρὸς τὴν Σμύρνη.

Καὶ τῆς Σμύρνης ὅμως ἡ σπουδαιότητα ὡς ἐμπορικοῦ κέντρου μᾶς εἶναι πολὺ γνωστὴ, ὥστε δὲν χρειάζεται νὰ σταματήσω στὸ σημεῖο αὐτό, παρὰ μόνον γιὰ νὰ τονίσω ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἦσαν ξένοι ἀπὸ τῆς ἡπείρου καὶ ἀπὸ τὴν Περσία ἀκόμη, καθὼς ἐπίσης ἀπὸ τὸν Μωριά, τὴν Κρήτη καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου³³. Φυσικά, ἡ πρόωμη αὐτὴ γιὰ τὸν Ἑλληνισμό ἐμπορικὴ ἀνάπτυξη τῆς Σμύρνης εἶχε δημιουργήσει καὶ τὴν πρώτη ἀστικὴ τάξη σὲ ἑλληνικὴ πολιτεία, πὺ στήριζόταν καθαρὰ στὸ ἐμπορικὸ στοιχεῖο. Ἡ ἴδια, ἄλλωστε, ἡ περιγραφή τοῦ Drummond καθὼς καὶ ἄλλες σύγχρονες μαρτυρίες³⁴ προβάλλουν τὴν ἀνεπτυγμένη κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Σμύρνης, χάρις σὴν ὁποία εἶχε πάρει χαρακτῆρα κοσμοπολιτικό.

Ἀπὸ τὴν Σμύρνη ὁ Drummond, ὕστερα ἀπὸ ἓνα σύντομο πέρασμα ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ τὴν Κύπρο, σὴν ὁποία θὰ ἐπιτρέψει ἀργότερα γιὰ νὰ μείνει μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα, φθάνει σὴν Ἀλεξανδρέττα, τὸ σημαντικότερο λιμάνι τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ Χαλέπι, σπουδαῖο ἐπίσης κέντρο τοῦ ἐσωτερικοῦ γιὰ τὸ ἐμπόριο μετὰ τὴν Ἀπὼ Ἀνατολή. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἔμεινε γιὰ χρόνια³⁵, καὶ ὑπηρετήσε πρόξενος τῆς Ἀγγλίας στὸ Χαλέπι. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν δράση του

32. Σβορώνος, *Le commerce*, ἔ.ἀ.

33. Βλ. τὴν ἐργασία τοῦ Π. Κοντογιάννη, «Οἱ προστατευόμενοι». π. Ἀθηνᾶ, 29 (1917) σ. 99, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ γιὰ τοὺς προξένους σὴν Σμύρνη.

34. αὐτ., σ. 152.

35. Ἡ τελευταία ἐπιστολὴ του στὰ *Travels* ἔχει ἡμερομηνία 13 Νοεμβρίου 1750 καὶ εἶναι γραμμένη σὴν Ἀλεξανδρέττα, ὅπου, ἄλλωστε, εἶναι γραμμένες καὶ ὅλες οἱ τελευταῖες του ἐπιστολὲς ἀπὸ τὸ 1747 κ.έ.

και στις δύο αυτές πόλεις τὸν παρουσιάζουν στὸ Χαλέπι νὰ ἰδρῦει μιὰ στοὰ και στὴν περιοχὴ τῆς Ἀλεξανδρέττας ἀρκετὲς ἄλλες³⁶.

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τίς πληροφορίες τοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητῆ, ἡ ἵδρυση τῆς στοᾶς στὴν Σμύρνη πρέπει νὰ πραγματοποιήθηκε πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1744 μὲ ἀρχὲς τοῦ 1745. Ἄν και μᾶς λείπουν λεπτομέρειες και ὡς πρὸς τὴν ἔκταση ποὺ ἔλαβε ἡ κίνηση και ὡς πρὸς τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τῶν μελῶν της, ὡστόσο πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι μὲ ἀρκετὴ εὐκολία και σχετικὰ γρήγορα βρῆκε ἀπήχηση ἓνα κίνημα τέτοιο, ποὺ ἀπαιτοῦσε μιὰ κάποια ὀριμότητα, ἀπὸ μιὰ κοινωνία ποὺ και ὥριμη πνευματικὰ δὲν ἦταν ἀκόμη, και εἶχε νὰ κατασιγάσει πολλὰς ἀναστολὰς ποὺ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὸν κλῆρο, ὁ ὁποῖος σὲ ὅλες σχεδὸν τίς χῶρες ἀντιδρῶσε ὁμοίμορφα και καταδίκαιζε τὸ κίνημα. Γι' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε, ἴσως, στὴν ἐκτίμηση τῶν προϋποθέσεων, νὰ λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψη του και ἄλλα ἐνδεχομένως στοιχεῖα, ὅπως τὸ γεγονός ὅτι στις χῶρες οἱ ὁποῖες εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν προβλήματα ἐθνικῆς ἀποκατάστασης, ὁ τεκτονισμὸς συνδέθηκε κατὰ κανόνα πολὺ στενὰ μὲ τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ποὺ ἐκδηλώθηκαν ἀργότερα σ' αὐτές³⁷.

Ἄν ὁμως μᾶς λείπουν τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν νὰ διερευνήσουμε τὴν ὑφὴ ποὺ παίρνει ἡ κίνηση αὐτὴ εὐθὺς ἀπὸ τὴν γένεσή της, μᾶς διασώθηκαν ὡστόσο μερικὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα εἶναι κατὰ τοῦτο σημαντικὰ: πρῶτα, γιατί μᾶς ἐνημερώνουν ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξη ποὺ ἔλαβαν τὰ πράγματα στὴν πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας μετὰ τὴν ἵδρυση τῆς στοᾶς και ἔπειτα, γιατί μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν ἵδρυση στοᾶς στὴν Κωνσταντινούπολη, λίγο καιρὸ μετὰ τὴν ἵδρυση στὴν Σμύρνη, ἀπὸ τέκτονες ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτή. Διαπιστώνουμε ἔτσι, ὅτι ὑπάρχει ἓνα συγκεκριμένο σχέδιο δράσης, ποὺ ἀποβλέπει στὰ μεγάλα κέντρα και τὸ ὁποῖο, ἀπὸ ἔλλειψη σχετικῶν πληροφοριῶν, δὲν εἴμαστε

36. Dudley Wright, «Ὁ Τεκτονισμὸς ἐν Τουρκίᾳ», π. *Πυθαγόρας Θ'* (1931) σ. 43. Στὸ ἴδιο αὐτὸ ἄρθρο δημοσιεύεται και ἡ ἀκόλουθη πληροφορία: «Ὁ συγγραφεὺς ἐπιστολῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸ φύλλον τῆς 28ης Μαΐου 1738 τοῦ "Ἐσπερινοῦ Ταχυδρόμου" τοῦ Σαὶν Τζαίημς, λέγει τὰ ἑξῆς: "Πληροφοροῦμεθα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὅτι αἱ στοαὶ τῆς Σμύρνης και τοῦ Χαλεπίου αὐξάνουσι πολὺ και ὅτι πολλοὶ διακεκριμένοι Τοῦρκοι ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς αὐτάς". Νομίζω ὅτι προκειμένου γιὰ τὴν Σμύρνη ἢ δὲν θὰ ἀναφέρεται στὴν στοὰ ποὺ ἵδρυσεν ὁ Drummond, ἀκριβῶς γιατί ὑπάρχουν Τοῦρκοι ἢ, τὸ πολὺ πιθανότερο, σύμφωνα και πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἄρθρου και πρὸς ὅσα ἐξέθεσα, θὰ πρόκειται γιὰ λάθος και τὸ 1748 κάποια στιγμή θὰ ἔγινε 1738.

37. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος βλ. τὴν ἐργασία τοῦ Στ. Σκοπετέα, «Οἱ πρόδρομοι τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας», π. *Ἑλληνικὴ Δημοκρατία Θ'* (1952) σ. 372-377.

ἀκόμη σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ἂν πραγματοποιήθηκε καὶ ὡς πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη.

Πρὶν ὅμως μεταφερθοῦμε στὴν πρωτεύουσα, ὅπου, φυσιολογικά, καθὼς διαπιστώνουμε, μᾶς ὀδηγεῖ ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων, γιὰ νὰ ἐξακριβώσουμε σὲ ποῖο ποσοστὸ συγκεκριμενοποιεῖται τὸ σχέδιο δράσης ποῦ προαναφέραμε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ θέσουμε ἓνα ἐρώτημα κρισίμο γιὰ τὴν συνέχεια τοῦ κινήματος. Ποιὰ ἦταν ἡ τύχη τοῦ πρώτου αὐτοῦ τεκτονικοῦ προγεφυρώματος, ὅπως χαρακτηρίσθηκε στὸν τίτλο τοῦ κεφαλαίου ἢ Σμύρνη; Ἡ μόνη πληροφορία ποῦ ἔχουμε — τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν — καὶ ποῦ βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μετὰ τὴν καθίδρυση τοῦ τεκτονισμοῦ στὴν Σμύρνη, ὅταν οἱ πρωτογενεῖς ἀντιδράσεις εἶναι ἀναπόφευκτα ὀξύτερες, μᾶς ὀδηγεῖ σὲ μιὰ γενικότερη διαπίστωση ποῦ ἀφορᾷ στὴν ἀνθεκτικότητα τοῦ κινήματος, σὰν κίνημα καθ' ἑαυτό: εἶναι πολὺ μεγαλύτερη παρὰ γιὰ ἓνα συνηθισμένο κίνημα. Νὰ ἀποπειραθοῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ φαινόμενο, οὔτε ἀρμοδιότητα ἔχουμε, καὶ τὸ ξεστράτισμα θὰ ἦταν ἄσκοπο. Ἄς ἀρκεστοῦμε, συνεπῶς, στὶς διαπιστώσεις καὶ μόνο. Στὰ 1748, τέσσερα δηλαδὴ χρόνια περίπου ἀπὸ τὴν ἱδρυσή της, ἡ στοὰ ὑπάρχει³⁸. Αὐτὸ καὶ μᾶς ἐνδιαφέρει, μιὰ καὶ τώρα, ἡ Κωνσταντινούπολη στὴν ὁποία μεταφερόμαστε, τὸν ἴδιο χρόνο αὐτὸν γίνεται ἐστία τοῦ τεκτονικοῦ κινήματος.

ε. Δεύτερος σταθμός: Ἡ Κωνσταντινούπολη - Ἡ ἐγκατάσταση

Ἡ ἱδρυση τῆς τεκτονικῆς στοᾶς στὴν Σμύρνη, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἦταν, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κινήματος πάντοτε, μιᾶς πρώτης σειρᾶς ἐπιτυχία γιὰ τοὺς λόγους ἀκριβῶς ποῦ προαναφέραμε. Τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ δὲν ἀποτελοῦσε ἐγγύηση ἀσφαλῆ γιὰ τὴν ἐδραίωση τοῦ τεκτονισμοῦ στὴν Ἀνατολή. Μιᾶς τέτοιας μορφῆς καὶ ἐνὸς τέτοιου περιεχομένου κίνημα, γιὰ νὰ βεβαιώσει τὴν ἐπιτυχία του σὲ ἓνα πολλαπλῶς ἀμφιλεγόμενο χῶρο — καθὼς ἦταν ἡ ἀσιατικὴ τουρκικὴ ἐπικράτεια τοῦ 17^{ου} αἰῶνα — ἔπρεπε νὰ ὑποστεῖ τὴν δοκιμασία τῆς ἐγκατάστασης ἀκριβῶς στὸ κέντρο της: στὸ σταυροδρόμι λαῶν καὶ πολιτισμῶν, καὶ συνεπῶς πολιτικοθηρησκευτικῶν ἀντιθέσεων, ποῦ ἦταν ἡ πρωτεύουσα, ἡ Κωνσταντινούπολη.

Ἡ πείρα, ἀσφαλῶς, τὴν ὁποία θὰ εἶχαν ἀποκομίσει οἱ φορεῖς του, στὴν δραστηριότητά τους νὰ ἐξαπλώσουν τὸ κίνημα στὰ βασικὰ εὐρω-

38. Ἀναφέρομαι στὸ ὑστερόγραφο τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Des Alleurs (τεκμήριο ὑπ' ἀριθ. 4).

παϊκά κέντρα, θά τοὺς εἶχε φρονηματίσει, ὥστε νὰ διερευνοῦν προσεκτικὰ τὸν χῶρο στὸν ὁποῖο ἀποσκοποῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν, πρὶν ἀπὸ κάθε πρακτικὴ ἐνέργεια. Ἐτσι θὰ ἐρύθμιζαν ἀνάλογα καὶ τὴν συμπεριφορά τοὺς. Μὲ ὅση, δηλαδὴ, προφύλαξη κιὰν περιέβαλλαν, στὴν ἀρχὴ κυρίως, τὶς δραστηριότητές τοὺς — ἰδίως σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸν προσηλυτισμὸ — ἦταν ἀπὸ τὴν φύση τῆς ἀναπόφευκτο νὰ μὴ ἀποτραπεῖ ἡ γνωστοποίηση μιᾶς τέτοιας λογῆς δραστηριότητας. Ὁ πρῶτος λόγος: ἂν τὸ κίνημα ἀπέβλεπε νὰ ἐδραιωθεῖ μὲ σιγουριά στὸν χῶρο τῆς τουρκικῆς ἐπικράτειας, ἔπρεπε ἀναγκαστικὰ νὰ ἀποβλέψει στὸν προσηλυτισμὸ μιᾶς ὀρισμένης, βέβαια, κοινωνικῆς ομάδας, ἀλλὰ μὲ ἐθνικὴ ἀναπόφευκτα ἀνομοιογένεια. Ἡ κάθε ὁμῶς μιᾶ ἐθνότητα ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀπαρτιζόταν στὸ σύνολό τῆς ἢ κοινωνία τῆς Πόλης, ἦταν φυσικὸ νὰ εἶχε καὶ τὴν ιδιαίτερη πολιτικοθηρησκευτικὴ δομὴ τῆς.

Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη τρωτὴ πλευρά. Ἄς σταθοῦμε γιὰ λίγο. Στὴν ἐθνολογικὴ διαστρωμάτωση τῆς Πόλης, θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνουμε τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε, τέσσερις βασικὲς μονάδες — ἀρκετὰ συμπαγεῖς — ἀπὸ τὸν διεθνῆ κόσμο τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς πολιτικῆς, στὸν ὁποῖον καὶ θὰ ἀπέβλεπε κυρίως τὸ κίνημα: Γάλλοι, Ἄγγλοι, Ὀλλανδοὶ καὶ Ἰταλοὶ. Ἄν ἀναπολήσει κανεὶς, πρὸς στιγμὴ, τὶς πολιτικοθηρησκευτικὲς διαβαθμίσεις τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ παρουσιάσει κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐθνότητες αὐτές, στὴν συγκεκριμένη κοινωνικὴ τάξη στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε, ὁδηγεῖται εὐκόλα στὸ συμπέρασμα ὅτι, ὅπωςδήποτε θὰ ἔχουμε στοὺς κόλπους τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν μιὰ σειρά ἀπὸ πρωτοβάθμιες ἀντιδράσεις. Μιὰ δευτέρη ομάδα εἶναι, φυσικὰ, ὁ ὑπόδουλος πληθυσμὸς, ποὺ ἀποτελεῖ, στὴν ἴδια αὐτὴ τάξη ποὺ ἀποβλέπουμε, τὸ πιὸ δραστήριο καὶ ἐνεργητικὸ στοιχεῖο. Τρεῖς εἶναι ἐδῶ οἱ βασικὲς μονάδες: Ἕλληνες, Ἑβραῖοι, Ἀρμένιοι. Ἄν παραμερίσουμε τὶς δύο τελευταῖες καὶ σταθοῦμε κυρίως στὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο, ποὺ καὶ πρώτιστα μᾶς ἐνδιαφέρει, οἱ ἀλληλοεξαρτήσεις τὶς ὁποῖες παρουσιάζει τὸ ἐμπορικὸ στοιχεῖο τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο ἰσχυροὺς πόλους τῆς κοινωνίας τῆς, Φαναριῶτες καὶ τὸ ἱερατεῖο τοῦ Πατριαρχείου — στὴν ἀνταγωνιστικὴ μάλιστα φάση τὴν ὁποία ἔχουν ἀρχίσει νὰ διανύουν — εἶναι ἀναμενόμενο νὰ προκληθεῖ καὶ ἐδῶ μιᾶς ἄλλης ὑφῆς πρωτοβάθμια ἀναταραχὴ κατὰ τὴν προβολὴ τοῦ τεκτονικοῦ κινήματος.

Ὀνομάτισα πρωτοβάθμια τὴν ἀναταραχὴ καὶ γιὰ τὶς δύο ομάδες ἐθνοτήτων. Αὐτό, κατὰ κάποιον τρόπο, σημαίνει ὅτι ἔχω νὰ ἐπισημάνω καὶ μιὰ δευτεροβάθμια, ἢ ὁποῖα νὰ μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἓνα ὑψηλότερο, ἄρα καὶ ἐπικινδυνωδέστερο βαθμὸ ἀντιδράσεων. Ἡ ἀντίδραση καὶ συνακό-

λουθα καὶ ἡ ἀναταραχὴ προέρχεται καὶ γιὰ τὶς δύο περιπτώσεις ἀπὸ τὰ κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ἐνῶ, δηλαδή, στὴν πρωτοβάθμιο ἀντιδραση οἱ ἀντιθέσεις σταματοῦν κυρίως στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο, καὶ εἶναι κατὰ κανόνα δογματικές, στὴν δευτεροβάθμια ἀντίδραση ὑπεισέρχεται τὸ στοιχεῖο τῆς παρεξήγησης — ἀπὸ ἄγνοια, βασικά, τῶν κυρίων προϋποθέσεων — ποὺ ὀδηγεῖ στὴν παρερμηνεία, στὸ ἐξωλογικὸ στοιχεῖο, ποὺ λειτουργεῖ αὐτόματα, καὶ κατ' ἀκολουθία στὸν φανατισμὸ. Αὐτονόητη εἶναι ἡ διαπλοκὴ ποὺ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ δημιουργηθεῖ ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς ἀντιδράσεις, ὅταν ἡ πρώτη ἐκμεταλλευθεῖ γιὰ λόγους καθαρὰ ὠφελιμιστικούς τὴν δεύτερη.

Ἡ ἄλλη τρωτὴ πλευρὰ εἶναι, ὅτι βρισκόμαστε ἔξω ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, καὶ ὄχι ἀπλῶς ἔξω, ἀλλὰ σὲ μιὰ ἐπικράτεια, ὅπου κάθε παρόμοια κίνηση, ὅποθενδήποτε κιὰν προέρχεται, προκαλεῖ αὐτόματα τὴν ὑποψία, ὅταν μάλιστα, μὲ τὴν φυσικὴ καχυποψία ποὺ διακρίνει τὸν δυνάστη, ἀνησυχῆσει γιὰ ἐνδεχόμενη ἐμπλοκὴ ὑπηκόων του σὲ κινήματα, τῶν ὁποίων, ἐπειδὴ βρίσκεται καὶ σὲ φυσικὴ ἀδυναμία νὰ ἀντιληφθεῖ μὲ ἀκρίβεια τὸ περιεχόμενο, ὀδηγεῖται νὰ διογκώνει τὴν σημασία ὡς πρὸς τὴν βαρύτητα ποὺ ἐνδεχομένως μποροῦν νὰ ἔχουν, ὥστε νὰ προκαλέσουν ἀναταραχὴ ἀνάμεσα στοὺς ὑπηκόους του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅμως, ὑπάρχει καὶ μιὰ πραγματικότητα ποὺ δὲν πρέπει νὰ τὴν παραγνωρίζουμε, ἐπειδὴ συντελεῖ ἀποτελεσματικὰ ὥστε νὰ μειωθεῖ ἡ εὐπάθεια τῆς πλευρᾶς ποὺ ἀναφέραμε. Ὁ Τοῦρκος, ὅσο εἶναι ὁ ἴδιος καχύποπτος προκειμένου γιὰ τοὺς ὑπηκόους του, αἰσθάνεται κατὰ κανόνα συμπλεγματικὸς ἀπέναντι στὸν Εὐρωπαῖο, ὅταν ἰδίως ὁ Εὐρωπαῖος αὐτὸς διαθέτει ἕνα ὄπλο στὰ χέρια του, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀκόμη παιδικὸ ἄθυρμα γιὰ τὰ χέρια τοῦ πρώτου. Ἀναφέρομαι, φυσικά, στὴν διπλωματία.

Ἡ συνοπτικὴ αὐτὴ θεώρηση τῶν προϋποθέσεων κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ βρεθεῖ τὸ κίνημα τοῦ τεκτονισμοῦ, ὅταν πρόκειται νὰ μεταφερθεῖ στὴν πρωτεύουσα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, θεωρῶ ὅτι ἦταν ἀπαραίτητη. Προχωρῶ ἀκόμη πιὸ πέρα ὥστε νὰ διατυπώσω τὴ γνώμη, πῶς τὸ σχῆμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ τὸ προϋποθέσει κανεὶς σὲ κάθε ἀνάλογη περίπτωση, μὲ τὶς σχετικὲς ἐπιβαλλόμενες ἀπὸ τὰ πράγματα τροποποιήσεις. Ἐκεῖνο ποὺ συνεπῶς ἔπεται εἶναι, μέσα ἀπὸ τὰ τεκμήρια ποὺ ἔχουν τὸ προβάδισμα, νὰ ἐπιδιώξουμε δύο συγκεκριμένους στόχους: νὰ ἀπαριθμήσουμε κατ' ἀρχὴν «τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα» κατὰ δεύτερο λόγο, νὰ ἐκθέσουμε τὰ γεγονότα καὶ νὰ ἐλέγξουμε τὴν ἀληθοφαιά τους, καὶ τέλος νὰ προσπαθήσουμε νὰ μορφοποιήσουμε τὸ σχῆμα

πού παίρνει τὸ κίνημα μέσα στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς. Ἡ τελευταία αὐτὴ προσπάθεια, πού εἶναι καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἐργασίας, θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ βαθμολογήσουμε σὲ ποῖο ποσοστὸ τὸ τεκτονικὸ κίνημα πέτυχε νὰ ἀφομοιωθεῖ μὲ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ.

α. Τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τοὺς φορεῖς: Οἱ ἐθνότητες πού συνθέτουν τὴν τεκτονικὴ κοινότητα εἶναι τουλάχιστον τρεῖς: Ἕλληνοι, Γάλλοι, Ὀλλανδοί. Δὲν ἀποκλείεται νὰ μετέχουν καὶ ἄλλες, ὅπως οἱ Ἴταλοι (Γενοβέζοι κυρίως), πού γιὰ συμπτωματικούς λόγους νὰ μὴ μνημονεύονται. Ὅτι πρόκειται γιὰ ἐμπόρους εἶναι καὶ αὐτὸ σαφές, χωρὶς νὰ ἀποκλείονται καὶ ἄλλες ἐνδεχομένως ἰδιότητες: ὁ Γάλλος πρέσβυς εἶναι τέκτονας, καθὼς εἶναι καὶ ὁ Ἕλληνας ἀδελφός του. Ἔχουμε ἄρα καὶ μέλη τοῦ διπλωματικοῦ σώματος. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως μὲ ἀσφάλεια τίς ἀριθμητικὲς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, ἀλλὰ τὸ θέμα δὲν ἐνδιαφέρει ιδιαίτερα. Ὅτι θὰ ὑπάρχει ὑπεροχὴ τοῦ ἀγγλικοῦ στοιχείου εἶναι ἐνδεχόμενον, μιὰ καὶ ἡ στοὰ τῆς Πόλης παρουσιάζει ὅλες τίς ἐνδείξεις νὰ ἀποτελεῖ συνέχεια στὴν δημιουργία τῆς στοᾶς στὴν Σμύρνη, ὅπως θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσουμε ἀμέσως πιὸ κάτω. Τέλος, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ, ὅτι δὲν μαρτυρεῖται ρητὰ ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει καὶ νὰ τὸ ἀποκλείσουμε, παρὰ μόνον ἂν ὑπάρχει κατηγορηματικὴ μαρτυρία γιὰ τὸ ἀντίθετο, ὅπως καὶ ἐκπροσώπων ἄλλων ἐθνοτήτων ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια, καθὼς οἱ Ἑβραῖοι.

Ἄς περάσουμε τώρα στὶς δυνάμεις τῆς ἀντίδρασης: Τὸν πρῶτο λόγο ἔχει ὁ κλῆρος, μὲ προεξάρχοντα τὸν καθολικὸ, πού ἔχει ἰδιαίτερο λόγο νὰ βρῖσκεται στὸ προβάδισμα μὲ ἐνεργέστερη ἀντίδραση: σχετικὰ πρόσφατα πρὸς τὰ γεγονότα πού μᾶς ἀφοροῦν, καὶ συγκεκριμένα στὶς 4 Μαΐου 1738 ὁ πάπας Κλήμης ὁ XII εἶχε προβεῖ σὲ ἐπίσημη καταγγελία καὶ ἀφορισμὸ τοῦ τεκτονικοῦ κινήματος, ὅπως εἶδαμε. Ὡστε ἐδῶ οἱ κάθε λογῆς ἐνέργειες ἔχουν χαρακτῆρα δογματικὸ, καὶ ἀποτελοῦν ὄχι πρωτοβουλία, ἀλλὰ ὑποχρέωση ἀμυντικὴ τῶν μελῶν του. Αὐτὸ δὲν συμβαίνει ὅμως μὲ τὸν ὑπόλοιπο δυτικὸ κλῆρο, τὸν «σχισματικὸ». Ἄν αὐτοὶ ξεσηκώνονται, χωρὶς κίνητρα δογματικὰ, ὁ Γάλλος πρέσβυς θὰ τοὺς ἀποδώσει ἄλλα, ἰδιοτελέστερα: ἡ ἀναταραχὴ πού θὰ προκληθεῖ θὰ ὠφελῆσει τοὺς προσηλυτιστικούς τοὺς σκοποὺς, μὲ ἕνα τρόπο ὅμως πού δὲν δηλώνεται μὲ σαφήνεια ὅτι μπορεῖ νὰ συντελεσθεῖ. Τρίτη περι-

πτωση ἀποτελεῖ ἡ ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀρμενικοῦ κλήρου. Ἡ ἀντίδραση στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστισθεῖ ἀντανικλαστική. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσημη ἀπαγόρευση, ἀλλὰ ἐξυπακούεται ὅτι ὅποιαδήποτε παρέκκλιση ἀπὸ μιὰν αὐστηρὴ ὀρθοδοξία εἶναι ἑτεροδοξία, καὶ συνεπῶς καταδικάσιμη.

Τὸν Τοῦρκο δυνάστη θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸν τοποθετήσει σχετικῶς ἄνετα, ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς ἀντιθετικοὺς πόλους. Τὸ ζήτημα τῆς τεκτονικῆς στοᾶς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει λόγους οὔτε νὰ τὸν ἐνδιαφέρει οὔτε καὶ νὰ τὸν ἀνησυχεῖ. Μποροῦσε κἀν καὶ νὰ μὴν τὸ εἶχε ἀντιληφθεῖ. Ἰσως ἀκόμη, ὁ πονηρὸς Ἀσιάτης, ποὺ γνωρίζει καλὰ ἀπὸ μακρὰ πείρα πῶς σκέπτονται καὶ πῶς ἐνεργοῦν, τόσο οἱ ὑπήκοοί του ὅσο καὶ οἱ ὑπήκοοι τῶν ξένων ἔθνοτήτων, νὰ ἀντιδρούσε καὶ ἐδῶ μὲ τὴν δική του ἀνατολίτικη θυμόσοφη νοοτροπία. Ἐγνώριζε, δηλαδὴ, πῶς ἂν γεννιόταν ἓνα ζήτημα μὲ κάποια σοβαρότητα καὶ μὲ ἐνδεχόμενες ἀνησυχαστικὲς συνέπειες, θὰ ἔφθανε ὅπωςδήποτε στὴν ἀντίληψή του, ἀπὸ μιὰ πάγια ἀρχή, νὰ ἐκμεταλλεύονται οἱ ἀντιμαχόμενες δυνάμεις ἀσύστολα τὴν τουρκικὴ ἐξουσία μὲ ἀνυπόστατες ἢ μὴ πρὸς αὐτὴν καταγγελίες τῶν ἀντιπάλων τους. Μὲ μιὰ τέτοια διαμορφωμένη νοοτροπία, ἔχει δημιουργήσει μιὰ νόρμα ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δέχεται ἢ νὰ ἀπορρίπτει καταγγελίες, δικαιολογίες, ἀπολογίες καὶ ὅλο τὸν ἀμητὸ τῆς δυτικῆς ἐφευρετικότητας μὲ ἓνα μόνο γνώμονα: «ὁ ὄχλος εἶναι πάντοτε σεβαστός». Στὸ ποσοστὸ λοιπὸν ποὺ αὐτὸς δὲν θίγεται, ὥστε νὰ προκαλέσει ζητήματα, ἡ ἀσιατικὴ ἀπάθεια δὲν ἔχει κανένα λόγο νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν νάρκη.

β. Τὰ γεγονότα καθ' ἑαυτὰ

Ἡ χρονικὴ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἀπαρχὴ τῆς τεκτονικῆς δραστηριότητος στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔτσι καθὼς διατυπώνεται στὴν ἀναφορὰ τοῦ Porter, μοιάζει νὰ μὴν εἶναι σαφής. Γράφει: μετὰ τὴν σύναψη τῆς εἰρήνης. Ποιᾶς ὅμως εἰρήνης; Στὰ χρόνια 1746 καὶ 1747 ἡ Τουρκία ἔχει συνάψει τρεῖς φορές εἰρήνη: μία μὲ τὴν Περσία, στίς 4 Σεπτεμβρίου 1746, μιὰ δευτέρη μὲ τὴν Ρωσία, στίς 10 Ἀπριλίου 1747 καὶ μιὰ τελευταία μὲ τὴν Αὐστρία, στίς 25 Μαΐου 1747. Ἄν συνδέσουμε τὴν φράση μὲ τὴν προηγούμενη παράγραφο, τότε θὰ πρέπει νὰ ὑπονοεῖ τὴν εἰρήνη μὲ τὴν Περσία· διαφορετικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρεται στὴν πιὸ πρόσφατη, ἢ ὅποια, ἀπὸ τὴν ἀποψη ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπικαλύπτει τὴν δευτέρη, γιὰτὶ ἡ ἀπόσταση ποὺ τὶς χωρίζει εἶναι πολὺ μικρὴ. Ἡ δευτέρη

αυτή έκδοχή φαίνεται επικρατέστερη, για τους ακόλουθους δύο λόγους: 'Ο πρώτος είναι η σαφής μαρτυρία του Δαπόντε: «Τῷ αὐτῷ ἔτει αἰψμὴ ἤλθαν καὶ εἰς τὴν Πόλιν, εἰς τὸν Γαλατᾶν». 'Ο Καισάριος εἶναι ἀκριβῆς χρονογράφος καὶ δὲν μᾶς ἔχει δώσει ἀντίθετα δειγμάτα. 'Η προέλευση, ἄλλωστε, τῶν τεκμηρίων ἀπὸ τὸ προσωπικὸ του ἀρχεῖο, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βρίσκεται μέσα ἢ πολὺ κοντὰ στὰ γεγονότα, ἐνισχύουν τὴν μαρτυρία του.

'Ο δεύτερος λόγος εἶναι ἐμπράγματος: στὶς 5 Σεπτεμβρίου 1747 φθάνει στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ ἀντικαταστάτης τοῦ πρέσβη τῆς Γαλλίας Castellan, ὁ κόμης Roland Puchot Des Alleurs, ἀνηψιὸς τοῦ Pierre Puchot Des Alleurs, ποὺ εἶχε χρηματίσει στὸ ἴδιο ἀξίωμα παλιότερα (1711-1716). 'Ο Porter μαρτυρεῖ πὼς ὁ κόμης εἶναι τέκτονας. 'Οχι μόνον αὐτό: ὁ ἔρχομὸς τοῦ νέου πρέσβη πραγματοποιεῖται μὲ τρόπον ἐντυπωσιακόν: συνοδεύεται ἀπὸ ἕναν ὄμιλο ἐξήντα ἐμπόρων Γάλλων, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους βρίσκεται καὶ ὁ Baron de Tott, Οὐγγρος τὴν καταγωγὴν, πατέρα τοῦ γνωστοῦ συγγραφέα τῶν Mémoires. 'Η ἐπίσημη παρουσίαση τοῦ νέου πρέσβη στὸν Σουλτάνο γίνεται στὶς 21 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου.

'Ο δεύτερος αὐτὸς λόγος εἶναι διττὰ διαφωτιστικός: ἐξηγεῖ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, σχετικὰ πάντοτε, γιὰ ποῖο λόγο ἄργησε τὸ κίνημα νὰ μεταφερθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅταν ἔχει δυὸ χρόνια πρὶν καὶ περισσότερο ἰδρυθεῖ στοὶς τὴν Σμύρνη, ἡ ὁποία μᾶλλον ὡς προγεφύρωμα τοῦ τεκτονικοῦ κινήματος στὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴ θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται, ἀφοῦ ξέρομε πὼς ἡ Κωνσταντινούπολη ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶναι ἡ πολυανθρωπότερη πολιτεία τῆς Εὐρώπης. Δὲν ἀποκλείεται, ἄλλωστε, ἡ παρέμβαση τοῦ Νεόφυτου Σμύρνης νὰ ἔπαιξε κάποιον ἀνασταλτικὸ ρόλο, ἀσφαλῶς ὡς πρὸς τὸ ὀρθόδοξο ποίμνιο, καὶ κατὰ πάσα πιθανότητα ὡς πρὸς τὴν ἐξάπλωση τοῦ τεκτονικοῦ κινήματος γενικότερα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἐρμηνεύεται, γιὰτὶ τώρα ἀκριβῶς μπορεῖ καὶ συγκεκριμενοποιεῖται εἴτε μιὰ ἐνδιάθετη κατάσταση εἴτε μιὰ μονωμένη κίνηση ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν αἴρεται καὶ ἡ φαινομενικὴ ἀντίθεση ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνάμεσα στὶς δύο πρεσβευτικὲς ἀναφορές. Οἱ δύο πρεσβευτὲς ἐπιθυμοῦν, γιὰ λόγους καθαρὰ πολιτικῆς σκοπιμότητος, νὰ ἀντιμεταθέσουν ἀμοιβαῖα τὸ βᾶρος τῆς εὐθύνης ὁ καθένας στὴν ἐθνότητα τοῦ ἄλλου.

Ἔτσι, ἂν θέλουμε νὰ περιορισθοῦμε σὲ μιὰ πιθανολογία — ἡ ὁποία, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ἱκανοποιεῖ ἀπόλυτα τίς φιλοδοξίες τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο — ἡ ἰδρυση τεκτονικῆς στοᾶς στὴν Κων-

σταντινούπολη, θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀποτέλεσμα ἀμοιβαίας ἐπιθυμίας τοῦ ἐμπορικοῦ στοιχείου τῶν δύο ἐθνοτήτων ποὺ προαναφέραμε. Ὅτι πραγματικὰ αὐτὸν τὸν περιορισμένο χαρακτήρα πρέπει νὰ ἔλαβε ἐξ ἀρχῆς τὸ κίνημα προσμαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ σπίτι ὅπου πρωτοεγκαταστάθηκε ἡ στοὰ ἀνῆκε καὶ αὐτὸ σὲ ἄλλοδαπό. Ἡ πληροφορία δηλαδὴ τοῦ Porter, πὼς τὸ σπίτι αὐτὸ ἀνῆκε σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς δραγουμάνους του, μᾶς ὁδηγεῖ ἄσφαλτα στὸ συμπέρασμα πὼς πρόκειται γιὰ σπίτι κάποιου Ἀγγλοῦ ἐγκαταστημένου στὴν Πόλη ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ἀφοῦ εἶναι γνωστό, πὼς στὴν περίοδο ὅπου ἀσκειῖ τὰ καθήκοντά του στὴν Πόλη, οἱ διερμηνεῖς τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας εἶναι ἀποκλειστικὰ ὁμοεθνεῖς του³⁹.

Φυσικὰ δὲν συνέτρεχε κανεὶς ἰδιαιτέρος λόγος ἡ κίνηση νὰ περιορισθεῖ, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, μόνον ἀνάμεσα στοὺς Γάλλους καὶ στοὺς Ἀγγλους. Ἀκριβῶς ἡ συνύπαρξη τῶν δύο πρεσβευτικῶν ἀναφορῶν μᾶς ἐπιτρέπει ὅχι μόνον νὰ διασταυρώσουμε τίς πληροφορίες, ἀλλὰ καὶ νὰ τίς ἀξιολογήσουμε. Ἐτσι ὁ Des Alleurs μᾶς δίνει τὴν πληροφορία, πὼς πολὺ κοντὰ στὸν ἀρχικὸ αὐτὸ πυρήνα πρέπει νὰ βρέθηκε καὶ τὸ ὀλλανδικὸ στοιχεῖο, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείονται καὶ ἄλλες ἐνδεχόμενες συμμετοχές. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ εὐρεία βάση, ποὺ εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ ἀπόκτησε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ κίνημα, δηλώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐμφανίζονται πολὺ ἐνωρὶς καὶ οἱ σχετικὲς ἀναμενόμενες ἀντιδράσεις, ὀνομαστικὰ ἀπὸ τὸν Γάλλο πρέσβη, καὶ οὐδέτερα ἀπὸ τὸν Ἀγγλο συνάδελφό του.

Ἡ συνέχεια, καθὼς τὴν περιγράφει ὁ Porter, ἦταν ἀναπόφευκτη: τὸ πλῆθος τῶν ἀμόρφωτων χριστιανῶν ποὺ ρέπει πάντοτε πρὸς τὴν δεισιδαιμονία, ἰδιαιτέρα μάλιστα γιὰ μιὰ κίνηση ποὺ ὅχι μόνον προσερχόταν ἀπὸ ἄλλοδαπούς ἀλλὰ καὶ περιβαλλόταν ἀπὸ τόσο ἔντονη μυστικότητα, δικαιολογημένα ἐπλαθε λογιῶν φαντασιώσεις, προκειμένου γιὰ ἓνα ζήτημα στὸ ὁποῖο ἀπὸ τὰ πράγματα ἦταν ἀνέφικτο νὰ εἶναι πληροφορημένο. Μὲ τίς προϋποθέσεις αὐτὲς ἦταν ἀδύνατο νὰ λείψει ὁ καλοθελητῆς ποὺ θὰ ἐνημέρωνε σχετικὰ τοὺς Τούρκους. Ἡ ἀφιξὴ ἐνὸς Γάλλου ἀπὸ

39. «It was a common saying with an Ambassador at the Porte, that three great evils were incessantly complained of at Constantinople: plague, fire, and rebellion; but for his part he had experienced a fourth, which was worse than any of them, and that was Drogmans or interpreters. He had, however, less reason to complain, because those he employed were his own countrymen». G. Larpent, *Turkey, its history and progress from the journals and correspondence of Sir James Porter*, Λονδίνο 1854, σ. 297.

τῆ Βενετία, μέλους τῆς ἀδελφότητος, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ βρίσκεται χωρὶς πόρους ἐγκαθίσταται στὸ οἶκημα τῆς στοᾶς, ποῦ ἔως τότε θὰ πρέπει νὰ παρουσιαζόταν σὰν ἓνα εἶδος λέσχης, αὐξάνει ἀκόμη περισσότερο τὶς ὑποψίες γιὰ κάποια παράνομη κίνηση.

Ἡ μεγαλύτερη ὁμως ἀντίδραση ἦταν φυσικὸ νὰ προέλθει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ στοιχείου. Ἡ σαφὴς ἐχθρική στάση τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι στὸν τεκτονισμό, ἦταν αὐτονόητο νὰ ἐξεγείρει τὸν καθολικὸ κλῆρο τῆς πρωτεύουσας ἐναντίον τῶν τεκτόνων, ἀφοῦ στὸ πρόσωπό τους ἦταν ἐπόμενο νὰ βλέπουν ἐνδεχομένους ἀντιπάλους στὸ προσηλυτιστικὸ τους ἔργο ἀνάμεσα στὸν χριστιανικὸ στοιχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης· ἀπὸ τὸ στοιχεῖο αὐτό, ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους ἐβασίζονταν κατὰ τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ δὲν ἦταν οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ κυρίως οἱ Ἀρμένιοι, πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἤδη προσηλυτίσει. Ἐτσι καὶ ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Porter, πὼς ἐκεῖνοι ποῦ παρουσίασαν τὸν τεκτονισμό στὸς Τούρκους σὰν ἓνα εἶδος μαγείας, πρέπει νὰ εἶναι οἱ πράκτορες τῶν καθολικῶν ἀνάμεσα στοὺς Ἀρμένιους εἶναι ἀπόλυτα ἀληθοφανῆς.

Τὰ ὅσα, ἐξ ἄλλου, ἐκθέτει στὴ συνέχεια ὁ Porter, ὅτι δηλαδὴ οἱ καθολικοὶ ἀπὸ ἀδυναμία νὰ προσβάλουν τὸν ἴδιο τὸν πρέσβη τῆς Γαλλίας, ποῦ ἦταν ὁ φυσικὸς προστάτης τους καὶ τέκτονας συγχρόνως, μετέθεσαν τὸ βάρος τῆς κατηγορίας στὸ πρόσωπο ἐνὸς Ἀγγλοῦ, ποῦ εἶχε φθάσει πρόσφατα τάχα ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, διωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του γιὰ μαγεία, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἄμεσα, παρὰ μόνο ὡς πρὸς τὴν τύχη ποῦ εἶχε ἢ καταγγελία ὅταν ἔφτασε στοὺς Τούρκους.

Οἱ Τοῦρκοι, φυσικά, θορυβημένοι δικαιολογημένα ἀπὸ τὶς σπερμολογίες αὐτὲς ἔκαναν ἐκεῖνο ποῦ ἦταν ἐπόμενο νὰ κάνουν ἐκείνη τὴν στιγμή, ἐζήτησαν δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπροσώπους τῶν διαφόρων χωρῶν νὰ ἀποπέμψουν τὸ ὑποπτο πρόσωπο. Στὴν συνέχεια ὁμως, καὶ ἂν δεχθοῦμε τὴν ἀποψη τοῦ Porter, δὲν φαίνονται νὰ ἀνησυχοῦν γιὰ τὸ θέμα, γιὰτὶ ἐκεῖνο ποῦ ἐπιθυμοῦν εἶναι νὰ ὑπάρξει μιὰ τυπικὴ τακτοποίηση.

Ἡ στάση, ἄλλωστε, μὲ τὴν ὁποῖαν ἀντιμετώπισε ὁ Porter τὸ θέμα, νὰ παραστήσει δηλαδὴ τὸν παραπονούμενο καὶ τὸν κατάπληκτο, μαρτυρεῖ καὶ γιὰ τὴν δική του ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν δύσκολη θέση στὴν ὁποία θὰ εὐρέθησαν οἱ Τοῦρκοι: ἔπρεπε νὰ χειρισθοῦν, δηλαδὴ, τὸ ζήτημα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴ προκαλέσουν δυσάρεσκειες μὲ τὸν ἐκπρόσωπο τῆς Ἀγγλίας. Ὁ Γάλλος πρέσβης, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πιάνεται ἀπὸ τὴν εὐκαιρία ποῦ τοῦ δίνεται, ὅταν ἐμφανίζεται τὸ ζήτημα ὡς ὑπόθεση μαγείας, ἐπιμένει στὴν βία αὐτὴ καὶ μεταφέρει

τὸ θέμα στὸν χῶρο αὐτόν, ὅπου εἶναι πολὺ εὐκολότερο νὰ τὸ ἀντικρούσει. Ἐξ ἄλλου, ἐπειδὴ εἶναι βέβαιος ὅτι ἀπὸ τὴν τεκτονικὴ κατεύθυνση δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ ἀποκαλυφθεῖ, καὶ γιὰ νὰ τρομοκρατήσει τοὺς ἀντιπάλους του, ἐπιμένει νὰ κατονομαστοῦν οἱ καταδότες. Ἡ καλυμμένη, τέλος, ἐπιθετικότητά του χαρακτηρίζει τὴν ἀπάντησή του, κορυφώνεται μὲ τὴν τελευταία ἀπαίτησή του, νὰ ἔχει, δηλαδή, ὅπωςδῆποτε μιὰν ἀπάντηση. Ξέρει πὼς ἂν τοῦ δηλωθεῖ ὅτι τὸ ζήτημα τὸ ἐπροκάλεσαν οἱ καθολικοί, θὰ θριαμβεύσει εὐκόλα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἄλλωστε, δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἀνησυχεῖ ἡ ἀντίδραση τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, γιὰτι ὅπως δηλώνει καὶ ὁ ἴδιος, ἔχει ἓνα ἀποτελεσματικὸ τρόπο γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς ἀντιπάλους του: νὰ καταγγεῖλει δηλαδή στὴν τουρκικὴ ἐξουσία τίς προσηλυτιστικὲς προσπάθειες τῶν Ἰησουϊτῶν ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιους ὑπηκόους τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας. Πόσο ἀποτελεσματικὸ εἶναι τὸ μέσο αὐτὸ τῆς διαβολῆς, τὸ ξέρει ὁ ἴδιος καὶ τὸ θυμίζει ὅταν ἀναφέρεται στὸν διωγμὸ πού εἶχαν ὑποστεί οἱ Ἰησουῖτες τὴν ἐποχὴ τοῦ Κούριλλου Λούκαρη.

Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς τοῦ Porter, θὰ ὀλοκληρωθοῦν μὲ μιὰ τελευταία ἀκόμη, πού θὰ κλείσει ὀριστικὰ τὸ θέμα, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἀντιδράσεων δηλαδή, εἴτε τῶν καθολικῶν εἴτε τῶν Τούρκων, καὶ θὰ ἐπιτρέψει νὰ ἀναπτυχθεῖ ἀνεμπόδιστα ἡ τεκτονικὴ στοὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Ἀγγλος πρέσβης θὰ ἐνημερώσει τὴν Τουρκικὴ ἐξουσία ὅτι τὸ πρόσωπο γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχε προκληθεῖ ἡ ἀναταραχὴ ἦταν Γάλλος καὶ εἶχαν φροντίσει γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴν χώρα.

Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ ἐνέργεια φαίνεται πὼς τὸ θέμα κλείνει ὀριστικὰ, ὡς πρὸς τίς ἐνδεχόμενες ἀντιδράσεις. Ἄλλωστε, οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς καθ' ἑαυτὲς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν παρὰ σὲ ἓνα ποσοστὸ, ἢ μᾶλλον ἀκριβέστερα σὲ ὅ,τι μᾶς ἐξυπηρετοῦν νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἔκταση καὶ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ κινήματος. Συνεπῶς, ἔτσι ὅπως ἐμφανίζει τὰ πράγματα ὁ Porter στοὺς Τούρκους, ὅλη αὐτὴ ἡ ὑπόθεση εἶναι μιὰ ἀθῶα λέσχη, ὅπου ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ συγκεντρώνονται μὲ σκοποὺς ἀπόλυτα ἐντιμους διάφοροι ἄλλοθνεῖς γιὰ νὰ περάσουν μερικὲς ὥρες μαζύ. Ἐξ ἄλλου, στίς διάφορες χριστιανικὲς χῶρες γίνονται παρόμοιες συγκεντρώσεις ἀπὸ ἐξέχοντα πρόσωπα.

Τώρα, λοιπόν, ὕστερα ἀπὸ τὴν σχηματικὴ ἀφήγηση τῶν γεγονότων, καὶ πρὶν περάσουμε στὸ ἐπόμενο καὶ οὐσιαστικότερο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας αὐτῆς, εἶναι σκόπιμο νὰ διατυπωθοῦν μερικὲς συμπερασματικὲς παρατηρήσεις.

α. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν τεκμηρίων χρησιμοποιήθηκαν στὸ τμήμα αὐτὸ τῆς ἐργασίας τὰ ὑπ' ἀρ. 3, 4 καὶ 5, δηλαδὴ τὰ διπλωματικά. Ἡ συσχετικὴ ἐξέταση τῶν γεγονότων, ἀν ἐξαيرهθοῦν οἱ σκοπιμότητες τοῦ ὑπ' ἀρ. 3 τεκμηρίου, μαρτυρεῖ ὅτι *mutatis mutandis*, τὰ γεγονότα πρέπει νὰ ἐξελίχθησαν σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅπως ἐκτέθησαν πρὶν πάνω. Ἡ ἴδρυση στοῦς πρέπει νὰ ἦταν γεγονὸς καὶ οἱ φορεῖς νὰ εἶναι ἀλλοδαποί.

β. Ἄν παρουσιάζονται διαφορὲς, ἀναπόφευκτες ἄλλωστε — γιὰτὶ πάντοτε λειτουργεῖ ἡ ἐθνικὴ σκοπιμότητα — δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, ὅταν δὲν θίγουν τὴν οὐσία τοῦ θέματος.

γ. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἀντίδραση τοῦ Τούρκου δυνάστη, νομίζω ὅτι στὴν οἰκεία θέση ἐδόθησαν οἱ ἀπαραίτητες ἐρμηνεῖες γενικῆς φύσης. Ἐδῶ προσθετικὰ μπορεῖ νὰ ἀναφερθεῖ καὶ ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο, πρὶν ἀφορᾷ σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τοῦ κινήματος. Πρόκειται γιὰ τὸν Des Alleurs: «S' il faut en croire un voyageur, Des Alleurs jouissait quelque peu de la faveur personnelle du Sultan Mahmoud, qui se rendait quelque fois chez lui incognito pour lui demander des avis. De Hammer va même jusqu' à affirmer que l'influence de Des Alleurs sur la cour ottomane était presque sans rivale, et le negociant lyonnais Flachat parle complaisamment de la bienveillance de Kislar aga, le grand eunuque noir, favori du vieux sultan».

Ἦστερα ἀπὸ τὸν σκόπιμο αὐτὸ διαχωρισμὸ τῶν τεκμηρίων, νομίζω ὅτι εἶναι πιὰ καιρὸς νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δώσουμε μιὰν ἀπάντηση, στὸ τελικὸ ἐρώτημα τῆς ἐργασίας αὐτῆς:

Τὰ ἑλληνικὰ τεκμήρια, ὅσα τουλάχιστον ἔχουμε σήμερα στὴν διάθεσή μας, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μιὰ καθοριστικὴ γιὰ τὴν συνέχεια καὶ τὴν διαμόρφωση τοῦ τεκτονισμοῦ στὸν χῶρο αὐτὸν συμμετοχῆ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου; Σὲ ποῖο ποσοστὸ ἡ κίνηση αὐτὴ μπορούμε νὰ θεωρήσουμε πὼς ἦταν αὐτόνομη, ἢ θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ἐνδεχομένως συνύπαρξη στοῦν ἑλληνικῶν καὶ ξένων; Αὐτὰ εἶναι τὰ δύο βασικὰ ἐρωτήματα πρὶν γεννιοῦνται σ' αὐτὴν τὴν ἀναζήτηση τοῦ δύσβατου περάσματος ἀπὸ τὸ ξένο στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Τὰ ὑπόλοιπα καὶ λεπτομερειακὰ εἶναι καὶ φυσικὰ ἐποσειώδη.

γ. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ σκοπιὰ

Ἡ ἀπάντηση, νομίζω, θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἄμεση: τὰ ξένα τεκμήρια παρουσιάζουν μὲ ἀρκετὴ πληρότητα τὴν εὐθύγραμμη κίνηση πρὶν

ἐμφανίζει ἡ φυσιολογική πορεία καὶ ὀργάνωση τοῦ κινήματος στὴν τουρκική ἐπικράτεια, στὴν προσπάθειά του νὰ ἀποκτήσει βάσεις σὲ μία νέα καὶ ἀνεκμετάλλευτη ἕως τότε περιοχή· τὰ ἑλληνικά τεκμήρια, μὲ τὸν μικτὸ χαρακτήρα τους — θετικὸ καὶ ἀντιθετικὸ — καταφάσκουν, χωρὶς ἀμφισβήτηση πιστεύω, γιὰ μιὰν αὐτονόμηση ἑνὸς ἑλληνικοῦ τεκτονικοῦ κινήματος. Πότε καὶ πῶς ἀκριβῶς συντελεῖται αὐτὴ ἡ μεταπολίτευση, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιορισθεῖ μὲ τὰ σημερινὰ μόνον δεδομένα. Τὰ δεδομένα ὅμως ποὺ συνθέτουν αὐτὴν τὴν κατάφαση εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) Ἡ διατύπωση ἑλληνικοῦ τυπικοῦ, ὅχι ἀπλῶς σὲ μία μορφή, ἀλλὰ σὲ δύο, δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τουλάχιστον, παρὰ ὡς χρηστικὴ ἀνάγκη. Δὲν νοεῖται, ἐπαναλαμβάνω, γιὰ τὴν ἱστορικὴ συνείδηση τῆς ἐποχῆς, ἡ διατήρηση ἑνὸς τεκμηρίου αὐτῆς τῆς μορφῆς, παρὰ μόνον ἐὰν κάποια συγκεκριμένη στιγμή ἐξυπηρέτησε συγκεκριμένους πραγματικοὺς σκοποὺς.

β) Γράφηκε, πολὺ σωστά, πῶς «μιά ἀπὸ τίς πιὸ ὠραῖες στιγμὲς τῆς παιδείας μας εἶναι ὅταν ὁ ἑλληνισμὸς, τὸν ιη' αἰῶνα, στὴ θέλησή του νὰ εὐθυγραμμισθεῖ μὲ τίς ἐξελίξεις τοῦ δυτικοῦ κόσμου, προσπαθεῖ ψηλαφητὰ νὰ ἀποκτήσει τὸ ἀντίστοιχο λεξιλόγιό του: εἶτε πλάθοντας ὄρους, εἶτε ἐφαρμόζοντας τὸν νεολογισμὸ στὶς ἑννοίες ὄρων ποὺ προ-υπῆρχαν»⁴⁰. Ἐφάρμοσα, μὲ ἐπιτυχία, πιστεύω, τὴν διαπίστωση αὐτὴ σὲ μία κατ' ἐξοχὴν ἰδιώθυμη περίπτωση, τὸν Ἰώσηπο Μοισιόδακα⁴¹. Χαίρομαι ποὺ μοῦ δίνεται τώρα ἡ εὐκαιρία, νὰ κάνω, ἀναλογικά, μιὰν ἀντίστοιχην ἐφαρμογὴ στὴν τεκτονικὴ ὀρολογία. Μέσα στὰ χρόνια αὐτὰ ποὺ γεννιέται καὶ πάει νὰ διαμορφωθεῖ τὸ τεκτονικὸ κίνημα στὸν νεο-ἑλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο δημιουργεῖται ἕνας μικρὸς συνωστισμὸς ὀρολογίας: *Μουρατόροι, ἐλεύθεροι κοιᾶται, φραγμασόνοι*. Τί σημαίνει; Ὁ ξένος ὄρος καθὼς εἰσβάλλει στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο, ξεπηδάει πιθανὸν καὶ ἀπὸ διαφορετικὲς γλῶσσες καὶ ἀπὸ διαφορετικὲς κατευθύνσεις. Ἄσχετοι ἐνδεχομένως οἱ εἰσαγωγεῖς καὶ μεταπράτες τοῦ ὄρου στὸν ἑλληνικὸ χῶρο μεταξὺ τους, προτείνει ὁ καθένας τὸν δικό του μεταγλωττισμὸ. Μία στιγμή, σημαντικὴ — μὲ τὴν καθαρὴ σημασία τοῦ ὄρου — γιὰ τὴν συνειδησιακὴ καὶ ἐμπράγματη καλλιέργεια τοῦ κινήματος στὴν νεο-ἑλληνικὴ πνευματικὴ ἐπικράτεια.

40. Δ. Καταρτζῆς, *Δοκίμια* (ἐπ. Κ. Θ. Δημαρᾶς) Ν.Ε.Β., Ἀθήνα 1974, σ. μα'-μβ'.

41. Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, *Ἀπολογία* (ἐπ. Ἄλκη Ἀγγέλου), Ν.Ε.Β., Ἀθήνα 1976, σ. Στὴν Εἰσαγωγή πολ. καὶ εἰδικὰ στὶς σσ. πα'-πγ'.

γ) Αυτόνοτο είναι ότι μέσα από μια τέτοια ιστορική συνείδηση, δέν μπορεί νά γεννηθεῖ ἕνα θεωρητικό κείμενο τῆς κατηγορίας τοῦ Διαλόγου, παρά μόνο ὡς ἀπόρροια ἐμπραγμάτων ἐπιτεύξεων καί ὄχι μόνο θεωρητικῶν προβληματισμῶν καί ἀναζητήσεων ὅπως, ἄλλωστε, ἐτονίσθηκε ἤδη, ἡ νηφαλιότητα καί ὄχι ἡ ἐριστικότητα τοῦ λόγου, μᾶς ἐπιβάλλει νά τὸ τοποθετήσουμε χρονολογικά μὲν μεταγενέστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μεθύτερα, ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ μιὰ πραγματικότητα, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ πραγματικότητα πού πρέπει νά ἔχει γίνεϊ ἀποδεκτή, ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη τουλάχιστον κοινωνική τάξη ἢ ἀπὸ συγκεκριμένους κύκλους, ἀρκετὰ ἀδιασάφητους ὅμως ἀκόμη γιὰ τὴν δική μας ιστορική συνείδηση.

δ) Ἡ ἔριδα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ καί «ὁ προκληθεῖς ἐκ τῆς ἔριδος σάλος καί διχασμὸς εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνισμοῦ, ἡ ἔναντι τοῦ ζητήματος στάσις τῶν Φαναριωτῶν, τῶν προυχόντων, τῶν ἀρχηγῶν τῶν συντεχνιῶν καί τοῦ ἀνωνύμου πλήθους»⁴², καί συνακόλουθα ἡ ἐμπλοκή τῆς τεκτονικῆς δραστηριότητος σὲ ἕνα ζήτημα μὲ τέτοιο εὖρος κοινωνικῆς κάλυψης, ἀποτελεῖ ἕνα πρόσθετο ἐμπράγματο τεκμήριο γιὰ ἕνα ιδιῶνυμο πλέον ἑλληνικὸ θέμα. Ἐν καί ἡ δική μας ιστορική συνείδηση δέν ἔχει ἀκόμη προχωρήσει καί πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση γιὰ τὴν διερεύνηση τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, ὥστόσο καί ἀπὸ τὰ πενιχρὰ αὐτὰ τεκμήρια, μὲ τὴν ἀμεσότητα καί τὴν αὐθορμησιὰ μὲ τὴν ὁποία περνᾷ μέσα στὸ κατηγορητήριο τὸ τεκτονικὸ κίνημα, ὄχι μόνο μᾶς φέρνουν μακριὰ ἀπὸ θεωρητικὰ ἀντιδικίες, ἀλλὰ ἴσα-ἴσα μέσα στὴν πιὸ ζεστὴ πραγματικότητα. Ἐνα θέμα ἢ ἕνα πρόβλημα δέν ἀπολήγει διαταξικό, γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τουλάχιστον, καί ἕνα ὄνομα δέν γίνεται διερευνητικὸ σύνθημα, παρά μόνο ἂν καί τὰ δύο ἐδράζονται σὲ ρεαλιστικὰ βᾶσεις.

ε) Ὑστερα ἀπὸ τὴν συμφόρηση αὐτὴ θετικῶν διαπιστώσεων, νομίζω ὅτι πλέον, μόνο γιὰ νά κλείσει ὁ κύκλος τῆς φυσιολογικῆς πορείας πού διανύει ἕνα παρόμοιο κίνημα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, μπορούμε νά ἀναφερθοῦμε σὲ μιὰν ἄλλη πραγματικότητα πού εἶναι οἱ πατριαρχικὲς ἀπαγορεύσεις. Πρέπει, δηλαδή, ἐδῶ νά ἀποδεχθοῦμε τίς πραγματικότητες ὅσες ἐπιβάλλει ἡ ἐμπλοκή τοῦ τεκτονικοῦ ὀνόματος στὴν ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, ὥστε νά θεωρήσουμε δικαιολογημένη συνέπεια τὴν παρέμβαση τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ ἀνάμειξη, δηλαδή, μονωμένων ἀτόμων σὲ ἕνα ἀπλῶς ξενόφερτο κίνημα, γιὰ τὸ ὁποῖο τὸν λόγο εἶχε κατὰ πρῶτο ἡ

42. Σκουβαράς, *Στηλιτευτικά Κείμενα*, ἔ.ξ., σ. 50.

τουρκική ἐξουσία καὶ ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἔμφραση μὲ τὴν ὁποία δείχνει νὰ παρεμβαίνει ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Πρέπει, τονίζω καὶ πάλι, ὁ κίνδυνος νὰ εἶναι καὶ ἐμπράγματος ἀλλὰ καὶ μὲ ἐμφανὴ σὲ ἔκταση ἀκτινοβολία. Τέτοιος ὅμως κίνδυνος διαγράφεται μόνο ἀπὸ τὴν στιγμὴ ὅπου τὸ κίνημα ριζώνει μὲ συγκεκριμένη καὶ εὐρύτερη ἰθαγενῆ ὀργάνωση.

Μέσα ὅμως ἀπὸ μιὰ τέτοια διερεύνηση, καὶ μὲ πρωτοβάθμια ἔστω γνώση τῶν πραγμάτων, ἔχουμε τὴν ὑποχρέωση, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητα νὰ θέσουμε μερικὰ ἄλλα ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις ποὺ θὰ μᾶς προσφέρουν, θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ διαπιστώσουμε τὸν βαθμὸ ἐτοιμότητος μιᾶς κοινωνίας στὴν εἰσδοχὴ καὶ ἀφομοίωση στοιχείων ποὺ μετατοπίζουν τὸ κέντρο τοῦ βάρους ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς παιδείας καὶ τῆς θρησκείας, στὸν ὁποῖο εἶχε ἕως τότε περιχαρᾶκῶς τίς καινοτόμες διαθέσεις τῆς, πρὸς χῶρους τῶρα κοινωνικότερους, πρὸς ἐξαρτήσεις πολυπλοκότερες, πρὸς ἀμφισβητήσεις κινδυνωδέστερες. Γιατὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονοῦμε, πὼς γιὰ κάθε κίνημα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν Δύση, ἡ ἐνοφθάλμισή του στὴν ὀρθόδοξη ἑλληνικὴ ἀνατολὴ θέτει δυὸ ἐρωτηματικά: τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴν ἔκταση ποὺ παίρνει τὸ κίνημα ὅταν μεταμφυτεύεται σ' ἓνα καινούριο κλίμα, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἔχει σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο.

Ἔτσι ἡ διεξοδικὴ τοπικὴ, χρονικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνίχνευση τῆς τεκτονικῆς δραστηριότητος μέσα στὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια τοῦ ἰη' αἰῶνα, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία πὼς ἦταν ἐντελῶς ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ προχωρήσουμε στὴν τελικὴ φάση τῆς παρούσας ἐργασίας, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση κάποιας ὀριστικότερης καὶ καθοριστικότερης φυσιογνωμίας ποὺ πρέπει νὰ παίρνει τὸ κίνημα, μέσα ἀπὸ τὸ ἀρχικὰ ἀναπόφευκτο ἀμάλγαμα, ὅταν, ὄχι ἀπλῶς προοδευτικά, ἀλλὰ ταχύτατα κερδίζει, ὅπως διαπιστώνει ξένος ἱστορικός, ὅλες τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης. Ποιὰ εἶναι ἡ ξεχωριστὴ αὐτῆ φυσιογνωμία ποὺ παίρνει ὁ τεκτονισμὸς σ' αὐτὴ τὴν γενικὴ συνομοσπονδία, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος ἱστορικός⁴³, μιὰ καὶ δέχεται πὼς κάθε χώρα τείνει νὰ δώσει μιὰ τέτοια φυσιογνωμία, καὶ σὲ ποιὰ σχέση βρίσκεται αὐτὴ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια;

Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον θεωρῶ ὅτι πρέπει νὰ πάρει τέτοιες προεκτάσεις ἢ ἔρευνα — ἔστω καὶ ὡς ἐπισημάνσεις ἀπλῶς στὴν πρώτη αὐτῆ διερεύνηση ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν παρούσα ἐργασία — εἶναι προ-

43. Hazard, *La pensée*, ἔ.ἀ., σ. 365.

φανής: ο ἐλεύθερος τεκτονισμὸς κιόλας ἀπὸ τὸ 1723, ὅταν ἀρχίζει ἡ ἐξάπλωσή του στὴν Εὐρώπη, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ ταχύτητα ποὺ ἐσημειώσαμε, ἀπέτελεσε εὐθὺς ἀμέσως ἓνα ἀπὸ τὰ προζύμια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ⁴⁴. Ἄν λοιπὸν εἶναι πρωταρχικὰ ἀπαραίτητο νὰ διερευνηθεῖ ἡ συνθετικὴ στοιχείωση τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, εἶναι προφανές, πὼς εἶναι πρωταρχικότερα — ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ αὐτὴ ἡ σκόπιμη ἔμφαση — ἀπαραίτητο νὰ διερευνηθεῖ πρωτοβάθμια ἡ ξεχωριστὴ φυσιογνωμία τοῦ ἑλληνικοῦ τεκτονισμοῦ, ἐνῶ, παράλληλα, σὲ μιὰ δευτεροβάθμια διερεύνηση, θὰ συνεξετάζαμε τὴν δεδομένη πλέον αὐτὴ φυσιογνωμία, πρὸς ἄλλα παράλληλα — δεδομένα ὅμως καὶ αὐτὰ — τὰ ὁποῖα μιὰ προσεκτικὴ ἔρευνα θὰ εἶχε ξεκαθαρίσει ὡς βασικὰ συστατικὰ τοῦ ἴδιου αὐτοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Μέσα λοιπὸν ἀπὸ τὸ γενικὸ αὐτὸ χαρακτῆρα τῶν ἐπισημάνσεων, στὶς ὁποῖες καὶ περιορίζει τὶς φιλοδοξίες της ἡ δοκιμιογραφικὴ αὐτὴ προσέγγιση τοῦ θέματος, ἡ βασικὴ διαγραφή ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ κάποιαν ἀσφάλεια, πρὸς τὴν κατεύθυνση πάντοτε νὰ ἰχνηλατηθεῖ ἡ φυσιογνωμία τοῦ νεοελληνικοῦ ἐλευθεροτεκτονισμοῦ, εἶναι, φυσικὰ, τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ποὺ θὰ ἐνθαρρύνει κατὰ πρῶτο λόγο τὴν προσέγγιση στὴν πρώτη ἢ τὶς πρῶτες ξένες στοές, καὶ κατὰ δεύτερο λόγο, ποὺ θὰ πραγματοποιήσῃ τὸ μεγάλο βῆμα, νὰ ἀποτολμήσῃ τὴν ἵδρυση ἑλληνικῆς στοᾶς. Ἐδῶ, ἡ ἀπάντηση, συλλογιστικὰ τουλάχιστον, μοιάζει νὰ ἀπλουστεύει τὰ πράγματα. Ἀπὸ τὴν στιγμή, δηλαδή, ὅπου οἱ ξένοι, ὄχι μόνο δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποκλείσουν τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ τὸ ἐγκολπωθοῦν, θὰ ἦσαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πλούσιους ἐμπόρους τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοὺς Φαναριώτες ποὺ θὰ ἐπιθυμήσουν νὰ γίνουν μέλη στὴν κίνηση. Καθὼς, δηλαδή, ζοῦν ἀπροστάτευτοι⁴⁵ σ' ἓνα κοσμοπολιτικὸ κέντρο ὅπως εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη, εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχουν κάθε διάθεση νὰ ἐνστερνισθοῦν ὁποιαδήποτε κίνηση ποὺ ἔχει διεθνικὸ χαρακτῆρα, καὶ ἡ ὁποία ἄλλωστε μὲ τὴν ἀλληλεγγύη ποὺ ἐμφανίζει ἀνάμεσα στὰ μέλη της καὶ τὴν φανερὴ ὑποστήριξη ποὺ ἔχει ἀπὸ τοὺς διπλωματικούς ἐκπροσώπους τῶν δύο μεγάλων χωρῶν, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, τοὺς ἐξασφαλίζει τουλάχιστον μιὰ διεθνή διασύνδεση μὲ τὰ συνακόλουθα πολυειδῆ ὠφελήματά της.

Ἐτσι ἡ ἀμεσότητα τῶν σχέσεων, γίνεται ἡ πρώτη καὶ εὐλογοφανέστερη ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς προσέγγισης. Ἄς μὴν σχηματικοποιούμε

44. *Αἰτ.*, σ. 366

45. Ἡ πρόθεσή μου εἶναι διαφανὴς νὰ ἀναφερθῶ στὴν ἐργασία τοῦ Π. Κοντογιάννη, «Οἱ προστατευόμενοι», π. Ἀθηνᾶ, τ. 29, Ἀθήνα 1917, σ. 3 κ.έ.

ὅμως τὰ πράγματα, οὔτε καὶ νὰ τὰ ὑπεραπλουστεύσουμε, ἐπειδὴ πιστεύω στὴν πολλαπλότητα τῶν αἰτίων. Οἱ δύο αὐτὲς κοινωνικὲς ομάδες ἔλκονται πρὸς τὸν ἐλευθεροτεκτονισμό καὶ γιὰ ἓνα πρόσθετο, ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἀποφασιστικὸ λόγο: ἡ ἰδιοτυπία τῆς λειτουργικότητος τοῦ ἐπαγγελματός τους μέσα στὸ χῶρο τῆς ἀμεσότητος τῶν σχέσεων πρὸς τὸν ξένο δυνάστη, τοὺς ἔχει ἰσχυροποιήσει ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ τὴν εὐεlexία τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐξήσει τὴν δεκτικότητά τους ὅταν λόγοι ιδιοτελεῖς τοὺς παρορμοῦν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι ἀκόμη σχετικὰ ἀπαράσκευοι γιὰ συνειδησιακὲς ἀναστολὲς στὸν θεωρητικὸ χῶρο, εἴτε εὐεπιφορότεροι νὰ ἀμβλύνουν τίς ἀναστολὲς αὐτές. Ἀκριβέστερα, εὐεπιφορότεροι ἀπὸ ἄλλη κοινωνικὴ ομάδα, ὅπως π.χ. τοὺς λόγιους, στοὺς ὁποίους οἱ θεωρητικὲς ἀνασταλτικὲς πέδες εἶναι ἰδιαίτερα δεσμευτικὲς σὲ καινοδοξίες τύπου θρησκευτικοῦ ἰδεολογικοῦ, ὅπως εἶναι ὁ ἐλευθεροτεκτονισμός.

Ἐπαρκῆς ἀναγνώστης θὰ κατάλαβε ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ π.χ. γιὰ τοὺς λόγιους ἐξυπηρετοῦσε κάποια σκοπιμότητα: μᾶς εὐκόλυσε νὰ δλοκληρώσουμε τὸν κοινωνικὸ κύκλο τῆς Τουρκοκρατίας στὸν χῶρο τῆς ἰδεολογίας, μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀντιμετώπιση τῆς τέταρτης καὶ τελευταίας ομάδας, τοὺς κληρικούς. Αὐτὴ τὴν φορὰ ἡ ἐπιμονή μου γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς σχηματοποίησης καὶ τὴν προσφυγὴ στὴν ὑπεραπλουστεύση, πιστεύω νὰ τὸν ἔχει καταστήσει προσεκτικὸ, πῶς ὁ δυαδισμὸς Ἐκκλησία - Ἀντίδραση (βλ. καὶ πατριαρχικὲς ἀπαγορεύσεις) πρέπει νὰ μᾶς κάνει ἀρκετὰ σκεπτικούς. Ἄς διατυπώσουμε σαφέστερα τὸν σκεπτικισμό μας: ὁ πατριάρχης Κύριλλος, ὁ κήρυκας τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ αἰσθήγαγε τοὺς ἀρχηγούς τῶν συντεχνιῶν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων⁴⁶, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ Συνοδικό, ποὺ ἦταν τόπος ἀρχιερέων

... τὴν ἀπὸ μακαλίδες νὰ ἦναι γεμισμένον
καὶ ἀπ' τοὺς μουρατόρηδες καὶ ἄλλους βρωμισμένον⁴⁷.

Ἐδῶ ὅμως θὰ σταθῶ, γιὰτὶ τὸ θέμα εἶναι εὐρύτατο καὶ γενικότατο, καὶ ἐπομένως δὲν ἐπιτρέπει ἐπιμέρους προσβάσεις. Γιὰ τίς προθέσεις μου, καθὼς ἐπανειλημμένα τίς ἐτόνισα, ποὺ εἶναι διττές, κατάθεση μαρτυριῶν καὶ διατύπωση ἐρωτημάτων, ποὺ νὰ βοηθήσουν τὴν σκέψη μας νὰ γίνῃ ἀπελεύθερη, θεωρῶ ὅτι οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ἀρκοῦν. Ἐπείγομαι ἤδη

46. Σκουβαράς, *Στηλιτευτικά Κείμενα*, ἔ.α., σ. 54.

47. Τεκμήριο 6, σ. 199.

νά προχωρήσω στο τρίτο και τελευταίο σκέλος τῶν διατυπώσεων, πού εἶναι οἱ ἐπιδιώξεις.

Τὸ πρῶτο, καινοφανές γιά τὰ ἑλληνικά πράγματα στοιχεῖο, πού εἰσάγει ὁ ἐλεύθερος τεκτονισμός, εἶναι ὁ ἑταιρισμός. Ἐννοια νεόκοπη μέ δύο ὄψεις ἀντιθετικές: ἡ μία ἑλκυστική, ὅταν μάλιστα συντελεῖται μέσα σέ μιὰ ξένη ἐπικράτεια μέ ἑταίρους ἐνδεχομένως ὁμοταγεῖς ὑπόδουλους κατὰ ἓνα λόγο και ἄλλοθνεῖς πού προέρχονται ἀπό ἓνα κόσμο τὸν ὁποῖον πολλαπλῶς πρέπει νά ἐκτιμᾶει ἡ ἀφυπνιζόμενη νεοελληνική κοινωνία τῆς Πόλης, ἀφοῦ ἔχει δημιουργήσει μαζί του πνευματικούς, κοινωνικούς και οἰκονομικούς δεσμούς. Ἡ ἄλλη ὄψη εἶναι ἀπωθητική: τὴν ἀποψη τὴν προκαλεῖ ὁ ἴδιος αὐτὸς κόσμος ἄθελά του, μέ τίς πολλαπλές ἀναστολές τίς ὁποῖες γνωρίζουμε ὅτι εἶναι φυσικό νά δημιουργεῖ στὴν συνείδηση τοῦ νεοέλληνα, ὅ,τι εἶναι ξενόφερτο, ὅ,τι εἶναι εὐκόλο νά διαβληθεῖ — και προκειμένου γιά τὸν τεκτονισμό, ἀποτελεῖ τὴν περίπτωση — ὅ,τι, τέλος, ἔρχεται νά παραλλάξει τὴν τροχιά μιᾶς κοινωνίας μέ ἐντονες ἀνακαινιστικές διαθέσεις, ἀλλὰ και μέ εὐκόλες ἐπίσης μεταμέλειες.

Τὸ ἐρώτημα φυσικά πού μετεωρίζεται στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι, τί προσδοκᾷ ἡ κοινωνία αὐτὴ ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ της σέ ἓνα τέτοιας λογῆς ἑταιριστικό κίνημα. Κατ' ἀρχὴν δὲν πρέπει νά βιασθοῦμε και νά σπεύσουμε σέ διαπιστώσεις σπρωγμένοι ἀπὸ ἔθνικες σκοπιμότητες, πού θὰ ἀπέβλεπαν νά ἐρμηνεύσουν τὸ φαινόμενο σὰν σπέρμα μιᾶς πρώτης συσπείρωσης μέ σκοπούς ἔθνικοαπελευθερωτικούς. Χρειάζεται πολλὴ λεπτότητα και προσοχὴ γιά νά συνδέσουμε τὸ κίνημα, ὅπως πρωτοεμφανίζεται τώρα μέ ἔντονη τεκτονικὴ χροιά, πρὸς ὅτι διαμορφώνεται στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Ἄγωνα και μέ τὴν Φιλικὴ Ἐταιρία⁴⁸. Νά τὸ γνωρίζουμε λοιπὸν μέ ἀκρίβεια δὲν μπορούμε ἀκόμη, νά τὸ εἰκάσουμε ὅμως εἶναι ἐνδεχόμενο. Δὲν θὰ πῆγαινα μακρύτερα ἀπὸ ἐξωτερικά κίνητρα, καθὼς εἶναι ἡ μόδα, ἡ γοητεία τοῦ νέου και τοῦ δυτικοῦ ξενόφερτου. Τὴν ἀποψὴ μου αὐτὴ μπορῶ νά τὴν ἐνισχύσω μέ τὴν παρατήρηση ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο πού ἐνοφθαλμίζεται στὸ κίνημα μετέχει σέ ἓνα βαθμὸ παιδείας, πού τοῦ ἐπιτρέπει νά προχωρεῖ σέ αὐτῆς τῆς ποιότητος ἐκτιμήσεις.

Ἡ ἐφεκτικότητά μου νά περιορισθῶ στὰ πρωτοβάθμια αὐτὰ κίνητρα στὴν πρώτη αὐτὴ φάση τῆς ἐξάπλωσης τοῦ κινήματος, τὴν ἐπιβάλλει τὸ γεγονός ὅτι ἐδῶ ἀναφέρομαι σέ προσχώρηση σέ μιὰ ξένη στοά, ἀν πρόκειται γιά δημιουργία μιᾶς ἀνεξάρτητης ἑλληνικῆς, ἡ νεόκοπη αὐτὴ ἔννοια τοῦ

48. Κρητικός, *Περὶ τοὺς Τέκτονας*, ἔ.ἀ., πολ.

έταιρισμοῦ θὰ λειτουργοῦσε μὲ διαφορετικότερους ὅρους. Ἀνεξάρτητα ὁμῶς ἀπὸ τὶς φρόνιμες αὐτὲς ἐπιφυλάξεις, τὶς ὁποῖες προκαλεῖ ἡ ἔλλιπής γνώση μας τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν, μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ ἓνα ἄλλο συμπέρασμα πού, ἐπειδὴ εἶναι γενικότερο, μᾶς παρέχει τὸ ἐνδόσιμο νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ διαδικασίες, τὶς ὁποῖες εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὶς παρακολουθήσουμε, ἂν ἐπιδιώξῃ μας εἶναι νὰ συλλάβουμε τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία, μὲ κέντρο κυρίως τὴν Κωνσταντινούπολη, θὰ ὀριοθετήσῃ τὴν διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος τοῦ ἡ' αἰῶνα.

Μπορούμε, δηλαδή, καὶ μόνο μὲ τὰ δεδομένα τῶν τεκμηρίων μας καὶ τὰ ὁμόλογα συμπεράσματα νὰ θεωρήσουμε τὴν δημιουργία ἑλληνικῆς τεκτονικῆς στοᾶς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὶς θετικὲς εἴτε ἀρνητικὲς ἀντιδράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, σὰν μιὰ μονάδα δοκιμασίας. Ἱστορικὰ εἶναι ἡ πρώτη σημαντικὴ, γιὰ τοὺς λόγους πού ἐξετέθησαν ἤδη. Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, ἐκεῖνο πού ἀπομένει εἶναι νὰ ἀναζητήσουμε πόσο ἡ κίνηση αὐτὴ τῆς δημιουργίας τεκτονικῆς στοᾶς στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ μόνη τὴν συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου μπορεῖ νὰ μαρτυρήσῃ γιὰ τὸν βαθμὸ ἀποδέσμευσης ἀπὸ κάθε λογῆς πένες, μιᾶς συγκεκριμένης ἔστω κοινωνικῆς ὁμάδας. Οἱ βαθμολογίες πού θὰ συγκεντρώσουμε θὰ προσφέρουν τὴν δυνατότητα νὰ συμπεράνουμε, ἂν ἡ ἀποδεσμευμένη αὐτὴ μονάδα μπορούσε νὰ ἀποτελέσει πυρήνα ὡστε νὰ ἀρχίσει νὰ καλλιεργεῖται ἓνα πνεῦμα ἐλευθεροφροσύνης.

Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ λοιπὸν αὐτὴ ὁ ἔταιρισμὸς θὰ μπορούσε ἄνετα νὰ χαρακτηρισθεῖ σὰν μιὰ πρωτοβάθμια ἐπιδίωξη τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, πού πραγματοποιεῖται μὲ ἐξωτερικὲς, κατὰ πρῶτο λόγο, ἐπιτεύξεις, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ ξένου στοιχείου καὶ σὲ πρώτη φάση μάλιστα κοντὰ στὸ ξένο αὐτὸ στοιχεῖο. Γιὰ νὰ θεωρήσουμε ὁμῶς ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς ἐξέλιξης τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας — αὐτὴ ἄλλωστε τὴν ἐρμηνεῖα πρέπει νὰ δώσουμε στὸν ὄρο προζύμι — πρέπει νὰ δεχθοῦμε πῶς τὸ ἴδιο αὐτὸ κίνημα, στάθηκε ἀφετηρία γιὰ μιὰ δευτεροβάθμια ἐπιδίωξη, πού νὰ ἔχει προέλευση ἐσωτερικὴ. Μιλῆσαμε ἤδη γιὰ μιὰν ἀρχόμενη ἀποδέσμευση. Ὁ ἐλεύθερος τεκτονισμὸς ἔδινε ὅλες τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν καλλιέργεια μιᾶς τέτοιας ἀπελευθέρωσης συνείδησης. Ἄλλωστε ἡ δογματικὴ — ἂν μπορούσε νὰ ὀνοματιθεῖ ἔτσι — διακήρυξη τοῦ ἐλεύθερου τέκτονα στὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης του αὐτῆς ἀκμῆς, ἦταν πῶς ὁ ἐλεύθερος τέκτονας εἶναι ἄνθρωπος ἐλεύθερος⁴⁹.

10. Hazard, *La pensée*, ἔ.ἀ., σ. 366.

Αυτά νομίζω ότι άρκοῦν ὡς ἐπισημάνσεις. Ἄν, τῶρα, ὁ ἐλευθερο-τεκτονισμὸς εἶχε τὴν δυνατὸτητα νὰ λειτουργήσῃ μέσα στὸν νέον Ἑλλη-λνισμὸ τῶν δύο μεγάλων ἀστικῶν κέντρων τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, μὲ ἀφετηρία τὶς δύο αὐτὲς βασικὲς ἐπιδιώξεις, θὰ εἶχε ἐπιτελέσει τὸν ἱστορικὸ του προορισμὸ. Προσωπικὰ δὲν ἀμφιβάλλω πὼς ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, χωρὶς αὐτὴν τὴν στιγμή καὶ νὰ θέλω εἶτε νὰ ἔχω τὴν δυνα-τότητα νὰ προχωρήσω σὲ διερεύνηση τοῦ ζητήματος. Ἐτόνισα καὶ πῶ πάνω, ἐπανειλημμένα μάλιστα, ὅτι ἐκεῖνο ποῦ προέχει σὲ παρόμοιες πρω-τογενεῖς ἐργασίες, ὅπως ἡ παρούσα, εἶναι νὰ προσπαθῆσῃ νὰ τοποθε-τήσῃ σὲ ἐδραιότερη βάση τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Νὰ βοηθήσῃ δηλαδὴ νὰ ἀποκατασταθεῖ μιᾶς ἄλλης λογῆς ἱστορικὴ συνείδηση, ποῦ εἶτε τὸ θέλαμε εἶτε ὄχι ἀμαυρώθηκε σὲ βαθμὸ ἐπικίνδυνου, ὥστε νὰ μᾶς ἐμποδίζει αὐτὴν καθ' ἑαυτὴ τὴν θέαση τῶν γεγονότων. Δὲν μιλῶ φυσικὰ γιὰ ὀλόκληρη τὴν μασωνικὴ μυθολογία ποῦ ἔφθασε καὶ καλλιεργεῖται ἄνετα ἕως τὴν ἐποχὴ μας. Ἀναφέρομαι σὲ παλαιότερες γενεὲς καὶ σὲ φωτεινότερα μυαλά. Στὰ 1927, δυὸ χρόνια, δηλαδὴ, πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, ὁ Ψυχάρης σκιαγραφῶντας τὴν ἱστορία τῶν προγόνων του θὰ γράψῃ: «Θρησκὸς ὁ πατέρας μου, μέρα νύχτα στὸ Φανάρι. Ὡστόσο εἶτανε τί θαρρεῖτε; Φραμασόνος! Ἡ ἐθνικὴ μας ἀοριστία καὶ πάνταν»⁵⁰. Εὐκόλη κουβέντα γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ στὴν συνείδησή του τὴν ἀντίθεση. Ἄν ὅμως ὁ εὐρωπαϊοθερευμένος Ψυχάρης δὲν εἶχε τὴν δυνατὸτητα νὰ ἐρ-μηνεύσει μιὰ φαινομενικὴ ἀντίθεση, εἶναι εὐκόλο νὰ φαντασθοῦμε μὲ ποῖο τρόπο θὰ λειτουργοῦσε ἡ ἱστορικὴ συνείδηση τῶν ἐπαγγελματικῶν ἱστορικῶν τῆς γενιᾶς του.

Τὸ θέμα ὅταν δὲν ὑπάρχει ὡς θέμα, φυσικὰ δὲν ὑπάρχει καὶ ὡς πρόβλημα· ὑπάρχει ὅμως ὡς μυθολογία⁵¹. Ἐνα ἀκόμη κεφάλαιο νεο-ελληνικῆς ἱστορίας, ποῦ βοήθησε καὶ αὐτὸ νὰ διαμορφωθεῖ ἡ Νεοελλη-νικὴ Μυθολογία ὡς ἐθνικὸ ὑποκατάστατο τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας.

Ἄλκης Ἀγγέλου

50. Γ. Ζολώτας - Αἰμ. Σάρου, *Ἱστορία τῆς Χίου*, τ. Γβ', Ἀθήνα 1928, σ. 836. Ὡστόσο κάτῃ φαίνεται νὰ τὸν ἀνησυχεῖ καὶ σὲ ὑποσημείωση προσθέτει τὰ ἀκόλουθα: «Μοῦ λέει ὁ Δ. Πετροκόκκινος πὼς στὴν Ἀγγλία ἡ φραμασονία δὲν ἀπο-κλείει τὴ θρησκεία καὶ πὼς ὁ Ἐδουάρδος ὁ Ζ' εἶτανε φραμασόνος. Ἀπὸ καθὼς νομίζω ἔχει ἄλλους λόγους, δηλαδὴ ὄχι ἀοριστία, παρὰ ὀρισμένο προτεστανισμὸ. Στὴν καθολικὴ Γαλλία τέτοια δὲν ἔχει.»

51. Σὲ δύο βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις θέλω νὰ περιορισθῶ ἐδῶ, μιὰ ἐλληνικὴ καὶ μιὰ ξένη: α) Β. Λαμπρόπουλος, *Ἀ Ντοκουμέντα τῆς ἐλληνικῆς Μασονίας· Β' Τὰ Μυστήρια τῆς ἐλληνικῆς Μασονίας· Γ' Στὰ ἄδυτα τῆς ἐλληνικῆς Μασονίας· Δ' Τὸ μαῦρο λεξικὸ τῆς ἐλληνικῆς Μασονίας*, Ἀθήνα 1977-1978. β) J. M. Roberts, *The Mythology of the Secret Societies*, Λονδίνο 1972.